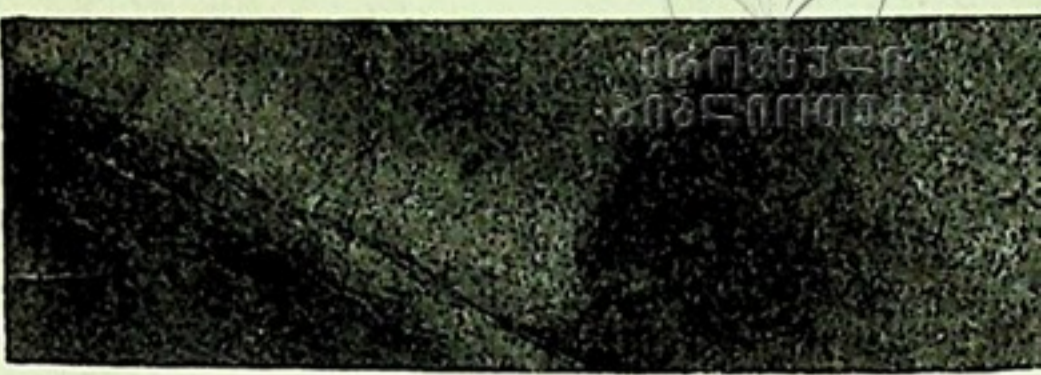

K 243 222
3

ገሥት ገሥት
ገሥት ገሥት
ገሥት ገሥት

ገሥት ገሥት

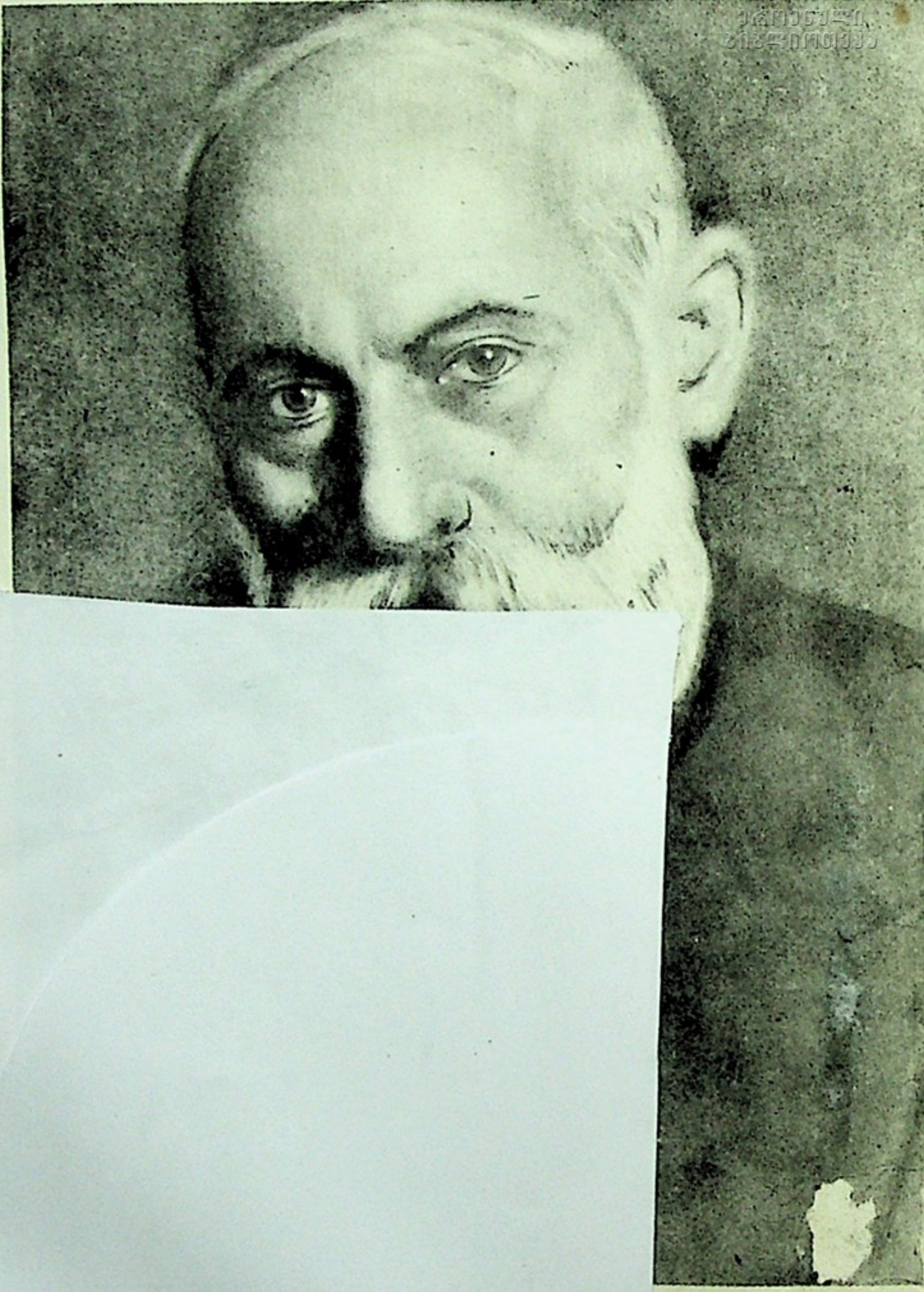

ገሥት ገሥት
ገሥት ገሥት

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ

ქართული
საქმიანობა

ქართული
მეცნიერება
და ტექნოლოგია

ნო მარანი

ჩემი
წახსენებები

K 243.222
3

საქართველოს
ვანკარების
მეცნიერება
და ტექნოლოგია

63.3 Gr+66.62
841

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

Handwritten text in a rectangular box, likely a library stamp or accession number, containing several lines of illegible characters.

ნოე ჟორდანიას

(11 იანვარს 1953)

განგვეშორა საუკუნოდ დიდი ქართველი. ხანგრძლივი იყო ცხოვრება მისი. იგი სრული 85 წლისა იყო, როდესაც უზენაესმა მას თავისთან მოუწოდა. მწერალი, მოაზრე, პოლიტიკოსი, რომელიც ახალგაზრდობითგანვე იღვწოდა თვის იდეალთა განსახორციელებლად და თვისი ერისათვის, დღეს ჩვენს შორის აღარ არის.

მას ვიგლოვთ მისნი მეგობარნი და დამფასებელნი მისი ღვაწლისა. მე პირადი უმცროსი მეგობარიც ვიყავი მისი და დამფასებელიც მისი ღვაწლისა, მცოდნე მისი პიროვნების ღირსებისა. ამიტომ მსურს მისთვის მცირე სიტყვა ვთქვა.

არ მინდა მისი ბიოგრაფია ვთქვა ამ სიტყვით, — ცხოვრების აღწერა მისი მომავლის საქმეა. მე მინდა მხოლოდ შევეხო არსებას მისი ბუნებისა და მისს ღვაწლს, რომელიც მას თვისი ქვეყნის წინაშე გაუწევია, მის საქმეთ. საყვედურების თქმა დიდ-კაცთათვის, კრიტიკა მათ საქმეთა წვრილმანი და იაფი, და სხვა ამგვარი რამ, არარაობის თქმაა და არარაობისაგან არ ოდეს არაფერი კარგი ყოფილა. ამას გარდა, დიდ სახელმწიფოთა პოლიტიკოსთაგანაც ვის არ მოსვლია შეცდომა? რა არის ნოე ჟორდანიას შეცდომები იმ „შეცდომებთან“ შედარებით, რომლების გამო დღეს კაცობრიობა კატასტროფის წინაშე დგას!

ნოე ჟორდანიას მსოფლიოს-ხედვა მარქსისტული იყო. მარქსისტული იყო მისი ახალ-გაზრდობის ხანაში მსოფლიოს-ხედვა ევროპისა და რუსეთის სოციალისტთა უმეტესობისა. იგიც გაიტაცა ამ დიდმა მოძრაობამ და წარსული საუკუნის მე-90-ე წლებითგან იგი ოცდაათი წლის განმავლობაში თვის მსოფლიოს-ხედვას, თვის სოციალურ და პოლიტიკურ იდეალებს უქადაგებდა ქართველ მუშათ და გლეხთ და ქართველი ერის სხვა ნაწილებსაც, — მთელს ქართველ ერს. მაგრამ მისი ღვაწლი მარტო კალმით და სიტყვით არ ამოიწურებოდა. მარქსიზმი რევოლუციური მოძღვრება იყო, მოძღვრება კლასთა ბრძოლისა, ბრძოლისათვის კი საქირო იყო დარაზმვა ხალხისა, მისგან განსაზღვრული იდეოლოგიის მქონე მებრძოლი და შეგნებული მხედრობის შექმნა. და ნოე ჟორდანიამ და მისმა თანამოაზრეებმა პირველად დარაზმეს განსაზღვრული სოციალ-პოლიტიკური იდეალის მქონე ქართველობა: მუშები, გლეხები, ინტელიგენცია, თვით თავად-აზნაურობის მოზრდილი ნაწილიც შედიოდა მათგან შექმნილ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიაში.

ეს იყო დიდი საქმე მათგან ქმნილი მაშინდელ მძიმე პირობებში ცარისტული რუსეთის ბატონობისა საქართველოში, და ჩვენც, არა-მარქსისტებმა და ნაციონალისტებმა დიდი საქმე მოწინააღმდეგისაც დიდად უნდა ვსცნოთ.

ქართული ნაციონალიზმი მაშინ იდეურად ძლიერი იყო, მაგრამ ხალხის დარაზმვა ეროვნული თავისუფლების იდეალის განსახორციელებლად მან ვერ შესძლო. ქართულ მარქსიზმს კი რუსეთის რევოლუციურ ძალებთან ერთად მოქმედებით მიაჩნდა შესაძლებლად თვით-მპყრობელობის დამხობა, სოციალური რეფორმები

მშრომელ კლასსათვის და დამყარება დემოკრატიული თავისუფლებისა. ამ მიზან-
თა მიხედვის შემდეგ მისი რწმენით ერიც კვლავ მოიპოვებდა დაკარგულ უფლე-
ბებს. ნაციონალისტური ბრძოლის წარმოება უზარმაზარი იმპერიის წინააღმდეგ,
თვით ამ იმპერიის რევოლუციონურ ძალთა დაუხმარებლად, მას სრულიად უიმედოდ
მიაჩნდა.

ამ ნიადაგზედ სწარმოებდა ბრძოლა სხვადასხვა მიმართულების ქართული ნაცი-
ონალიზმისა სოციალ-დემოკრატიის წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა ჩვენში, როგორც
ყველგან, ხშირად მწვავე იყო და მავნებელი მთელი ერისათვის, მაგრამ ქართველი
სოციალ-დემოკრატების არც კლასსთა ბრძოლის ქადაგებას და არც ქართველი ხალ-
ხის მიმართვას წმინდა სოციალურ-პოლიტიკური იდეალებისაკენ ქართველი ერის
მთლიანობა არ დაუბრუნებია. დადგა დრო და მთელმა ქართველმა ერმა, განურჩევ-
ლად პარტიათა, აჩვენა ქვეყანას, თუ რა იყო მისი ნება და სურვილი.

ქართული სოციალ-დემოკრატიის მხოლოდ ბოლშევიკური ნაწილი, ე. ი. უმცი-
რესი ნაწილი იყო, რომელსაც საქართველოს პოლიტიკური უფლებანი არ აინტე-
რესებდენ. ხოლო ნოე ჟორდანიას და მისი პარტიის უმეტესობა, მიუხედავად მათი
ბრძოლის ტაქტიკისა, რომელიც თითქოს ამ უფლებათა უარყოფას მოასწავებდა,
არ იფიქრებდენ ქართველი ერის კანონიერ პოლიტიკურ-ეროვნულ მოთხოვნილებათ.
თვით ნოე ჟორდანიას საქართველოში იყო და არა ლონდონის ინტერნაციონალში,
იგი ქართულად სწერდა და გახდა დიდი ქართველი პუბლიცისტი, იგი ქართულად
უქადაგებდა თავის იდეალებს ქართველ მშრომელთ. რუსეთის სოც.-დემ. პარტიის
ყრილობაზედ 1902 წელს იგი მოითხოვდა ჰეორე ქართველ სოციალ-დემოკრატთან
ერთად საქართველოს ავტონომიას, ავტონომიას აგრეთვე სხვა ჩაგრულ ერთათვას
რუსეთის იმპერიის წიაღში. და როდესაც დადგა ეამი, აჩვენა ქვეყანას, თუ რაგვარი
უფლებანი სწამდა მას მისი მშობელი ერისათვის და სხვა უფლებაახდილ ერთათვისაც.

პირველი დიდი ომის დროს, როდესაც ქართველ ნაციონალისტთა ჯგუფი გერ-
მანიაში მოქმედებდა საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლების აღსადგენად,
გამამხნევებელი ხმა საქართველოთგან, გარდა ამ ჯგუფის თანამოაზრეთა, ნოე ჟორ-
დანიასაგან გვესმოდა, ინტერნაციონალისტ-სოციალ-დემოკრატიისაგან, არა ნაციონა-
ლისტურ პარტიათაგან. ნოე ჟორდანიამ იცოდა, რომ დადგა ეამი რუსეთის იმპე-
რიის მიერ დაჩაგრულ ერთა განთავისუფლებისა და მარჯვე დროს უცდიდა, რომ
მისი ქვეყნისათვისაც აღედგინა დიდი ხნითგან დათრგუნვილი სახელმწიფოებრივო-
ბა. მან იცოდა, რომ მას უნდა ეკისრა ეს დიადი საქმე, რათგანაც იგი იყო წინამ-
ძღოლი ქართველი ერის დიდი უმეტესობისა.

ნოე ჟორდანიას მცირე ღვაწლი არ მიუძღვის კავკასიის ერთა სოლიდარობის
იდეის შექმნისათვის. და როდესაც რუსეთის მმართველობა დაიშალა კავკასიაში
1917 წ. რევოლუციის დროს, ამ იდეით იყო მხოლოდ შესაძლებელი ამიერ-კავკა-
სიის კომისარიატის შექმნა. როდესაც ოსმალეთის ფრონტიდან მოაწვა საქართვე-
ლოს და მთელ კავკასიას ნახევარი მილიონი დამარცხებული და გაბოლშევიკებული
ჯარი, ნოე ჟორდანიას ენერგიულმა და ქვეყანმა ზომებმა და ასეთმავე ზომებმა კავ-
კასიის ყველა ერთა მეთაურობისა შესაძლებელ ჰყო ამ დაშლილი მხედრობის შინ
გაგზავნა და ამით ანარქიის თავითგან აცილება, რომელსაც შეეძლო მთელი კავკასია
სრულიად დაეღუბა. ესეც იყო დიდი საქმე, ნოე ჟორდანიასაგან ქმნილი საქართვე-
ლოსათვის 1917 წელს, რაისათვისაც მთელი ერი, განურჩევლად კლასსთა, მის მი-
მართ მადლით იყო აღსავსე.

1917 წ. აღდგა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, ჩაეყარა საფუძველი
ქართულ უნივერსიტეტს, და დაარსდა ქართული ეროვნული საბჭო, რომლის თავ-

მჭდომარე ნოე ქორდანი იყო. ეს საბჭო შთანაჩენი იყო მომავალი დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობისა. იგი შექმნილი იყო მთელი ერის ნებით, ნოე ქორდანი თვის მეთაურად სცნო. ამან კვლავ დაუბრუნა ქართველ ერს მისი დიდი ნაწილი, პოლიტიკურად შეგნებული მშრომელი კლასები. ქართველი ერი ახლად ერთი იყო და საქართველოს თავადაზნაურობამაც ამ კვლავ გამრთელებულ ერს მთელი თვისი ქონება გადასცა, რაც მას ეკუთვნოდა კოლექტიურად. ეს იყო მისი კეთილშობილური პასუხი ნოე ქორდანის ეროვნულ აქტზედ.

შემდეგ, 1918 წელს, საქართველოს და სხვა ქვეყნებს კავკასიისა, — სომხეთს, ადერბეიჯანს, მთას — სრული შესაძლებლობა მიეცათ დამოუკიდებელ ეროვნულ სახელმწიფოთა შექმნისა, როდესაც დაიშალა ამიერკავკასიის კომისარიატი. და ეს არ იყო მხოლოდ იძულება გარეთგან, როგორც ბევრს ჰგონია, არამედ გამომჟღავნება მათი პოლიტიკური ნებისყოფისა. — 26 მაისს 1918 წელს გამოაცხადა საქართველომ დამოუკიდებლობა ას ჩვიდმეტი წლის პოლიტიკური მონობის შემდეგ, და მის მაგალითს კავკასიის სხვა ერებიც მიჰყვნენ. ნოე ქორდანი იყო მაშინ ქართველი ერის ხელმძღვანელი და იგი გახდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტი და თავმჯდომარე მისი მთავრობისა. მე არ ვიცი, ვინ შესძლებდა ნოე ქორდანის გარდა მაშინდელ პირობებში საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას, რომელი მასზედ უფრო დიდი ნაციონალისტი, არა-სოციალისტი ან თუ გამოაცხადებდა, როგორ იქმნებოდა შესაძლებელი დამოუკიდებელი საქართველოს არსებობა, თუ მას არ იწამებდა ნოე ქორდანი და მისგან ხელმძღვანელი მშრომელი კლასები, რომლებიც ქართველი ერის დიდ უმეტესობას შეადგენდნენ? საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას ნოე ქორდანის და მისი პარტიის თანხმობის გარეშე სამოქალაქო ომი მოჰყვებოდა და დაამხოდა ახლად შექმნილ სახელმწიფოს.

ხოლო ნოე ქორდანის მთავრობა მისი ხელმძღვანელობით ენერგიულ ღვაწლს შეუდგა სახელმწიფო აღმშენებლობისა. დამოუკიდებელმა საქართველომ 1921 წლამდე იარსება, და რაც ამ მოკლე დროის განმავლობაში საქართველოში გაკეთდა, იმაზედ მეტი უფრო ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ბევრ ახალ სახელმწიფოში არ გაკეთებულა. დავანებოთ აქ თავი კრიტიკას. მას არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს. მნიშვნელობა აქვს იმას, რაც შეიქმნა მოკლე დროის განმავლობაში და საფუძველს უყრიდა საქართველოს ბრწყინვალე მომავალს უკეთეს პირობებში.

ძნელი იყო კრიმინალური, განსაკუთრებით ბოლშევიკური ელემენტების ალაგმვა, მაგრამ მთავრობამ ამ სიძნელესაც სძლია სწრაფად და არა დიდი სისხლის ღვრით. საქართველოს ფიქრადაც არ მოსვლია მეზობლებთან ბრძოლა, მათგან რაისამე წაგლეჯა, მაგრამ თუ თავს დაესხმოდნენ, იგი თავს იცავდა და იმარჯვებდა. დამყარდა მშვიდობიანობა და წეს-რიგი შიგნით და თანხმობა მეზობლებთან, რომლებიც ფასსა სღებდნენ საქართველოსთან მეგობრულ განწყობილებას. უკვე სჩანდა შესაძლებლობა კავკასიის ერთობისა, კავკასიის ერთა კონფედერაციისა, და ეს იყო მესამე დიდი საქმე, რომელთანაც ნოე ქორდანის სახელი იყო დაკავშირებული.

კიდევ ერთი რამ მაგონდება, რაც ჩემთვის დაუვიწყარია და საამაყო, და აგრეთვე ყოველი ქართველისათვის დაუვიწყარი და საამაყო უნდა იყოს. ყველამ იცის, თუ რა გრძნობებს იწვევს ერში მისი დაპყრობა უცხო ერის მიერ, ეროვნული ჩაგვრა, გამორიცხვა თავისუფალ ერთა კრებულთგან. ცარისტულმა რუსეთმა, მოწვეულმა საქართველოში მოკავშირედ და დამცველად, საქართველო, ორი-ათასი წლის ისტორიისა და მაღალი კულტურის მქონე, გუბერნიებად გარდაქმნა და 117

წლის განმავლობაში გამარუსებელ პოლიტიკას აწარმოებდა, მოსპო ბაგრატიონთა დინასტია, რომელიც 1200 წლის განმავლობაში ემსახურებოდა საქართველოს, მოსპო დამოუკიდებლობა მისი ეკლესიისა, კანონიერად ცნობილი უკვე მერვე საუკუნითგან, სდევნიდა მის ენას და კულტურას, სკოლებითგან და სასამართლოებითგანაც განდევნა ქართული ენა, და სხვ.

რომელი ერის გულში არ დაგუბდებოდა სიძულვილი მჩაგვრელთა და დამამცირებელთა მიმართ და რომელი ერი არ იძიებდა მათ შურს, თუ ამისი შესაძლებლობა მიეცემოდა? ხოლო დამოუკიდებელ საქართველოში არ მომხდარა არც ერთი აქტი შურისძიებისა იქ დარჩენილ რუსთა წინააღმდეგ! პირიქით მათ სრული უფლებები მიეცათ საქართველოს მოქალაქისა, და ბოლშევიკებისაგან დევნილი რუსებიც საქართველოს აფარებდნენ თავს, სადაც იგინი ძმურ მიღებას და დახმარებას მოელოდნენ, და არც ერთს რუსს, ჩვენ ქვეყანაში მცხოვრებს, ან შემოხიზნულს ეს მოლოდინი არ გაცრუებია. ასეთივე იყო ქართველთა დამოკიდებლობა რესპუბლიკის ყველა არაქართველ მცხოვრებთა მიმართ. ამ მხრივ ნოე ჟორდანიამ განაგრძო საამაყო ტრადიცია ქართველი ერისა, რომელსაც არ უყვარს სისხლი. განსაკუთრებით სისხლი უდანაშაულოთა და უსუსურთა, რომელსაც მუდამ ჰქონდა სხვა ერთა პატივისცემა და შორს იყო მისგან სიძულვილი მათი და შურის ძიებისა ან სამაგიეროს გადახდის გრძნობა თვით დამნაშავეთა მიმართ.

ნოე ჟორდანიას ღრმად უყვარდა თვისი ერი და მისი კულტურა. მახსოვს შარშან ლევილში რომ ვიყავი, პატარა გუნდმა შვენიერი გურული სიმღერები მოგვასმენია. ნოეს გვერდში ვიჯექი და ვუსმენდი. მოხუცი აღელდა, ხელის მოძრაობას აყოლებდა სიმღერებს და ეტყობოდა თვითონაც გულში მღეროდა. როდესაც გუნდმა სიმღერები გაათავა, ჟორდანიას ცრემლები წამოუვიდა, თქვა: „რამდენი ხანია რაც გურიაში აღარ ვყოფილვარ და ეს სიმღერები აღარ მომისმენია“-ო. სწრაფად ადგა მძიმედ ჩაფიქრებული და ჩქარი ნაბიჯით გავიდა განსვენებული სიმონ წერეთლის ქოხითგან, სადაც გუნდი იმღეროდა, და გაეშურა თავის ბინისაკენ.

სამ წელიწადს გაძლო მხოლოდ დამოუკიდებელმა საქართველომ, მიუხედავად იმისა, რომ იურიდიულად იყო ცნობილი მრავალ სახელმწიფოთაგან და მიუხედავად იმისა, რომ იგი საბჭოთა რუსეთმაც იცნო, მანვე დაიპყრა იგი ვერაგულად თავსდასხმით 1921 წელს. ნოე ჟორდანიას მთავრობა ევროპაში გადმოიხვეწა და აქეთგან განაგრძობდა ბრძოლას მტრის წინააღმდეგ.

ამ ბრძოლას შეაღია ნოე ჟორდანიამ მთელი მისი ენერჯია, და აქაც ღრმა პატივისცემა მოიპოვა მან ყველას წინაშე, ვისაც სწამს ერთა თავისუფლება და ყოველგვარი მონობის წინააღმდეგ იბრძვის. ღრმად მოხუცებულსაც არ შეუწყვეტია მას ეს ბრძოლა. დღეს იგი აღარ არის, დაუღალავი მებრძოლი თავისი ერის თავისუფლებისათვის და თვის იდეალთათვის, მისგან ქმნილი დიდი საქმეებით შეასრულა რა ის ვალი, რომელიც მას დაადვა მისმა ერმა და მისმა რწმენამ.

ნოე ჟორდანიას აჩრდილთა სამეფოში შესვლით დასრულდა ერთი დიდი ეპოქა საქართველოს ცხოვრებისა. — „ანერ აპეთანე“! მაგრამ სახელი მისი საუკუნოდ დარჩება ქართველი ერის მეხსიერებაში.

მიხეილ წერეთელი

დავიბადე ორ იანვარს 1868 წ.

ჩემი მოწაფეობის პირველ ხანაში, როგორც ლანჩხუთის სოფლის სკოლაში, ისე ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელში, მქონდა მხოლოდ ორი სახელმძღვანელო: „დედა ენა“ და „როდნოე სლოვო“. გაგონილი მქონდა რომ არსებობს ქართული მეორე სახელმძღვანელო — „ბუნების კარი“, მაგრამ არსად შემხვედრია და მისი შინაარსის არაფერი გამიგია.

მახსოვს, ერთხელ (1879 წ.) მივდივარ ქართული მილიციის ყაზარმის წინ, უცებ გავიგონე ჩემი სახელის ამოძახილი. შევხედე, ჩემი სახელი-კაცი მილიციონერი კოდრატი ჟორდანია მიძახოდა: მოდი, მოდი, „ბუნების კარს“ მოგცემო. გამეხარდა, გადავხტი ლობეზე, კარების მონახვაზე დრო არ დავკარგე, მივირბინე — ვხედავ ერთ დიდ გობს სავსეს მოხარჩული ხორცის ნაჭრებით. კოდრატიმ აიღო ერთი და მითავაზა — „ბუნების კარი“-ს მაგიერათ მიიღეო. მეწყინა, ხორცი გადავაგდე იქვე მიწაზე და გამოვბრუნდი, მართლა წიგნს მაძლევდი მეგონა, საჭმელი კი არ მიჭირს-თქვა. ეს იყო რაღაც დაუფიქრებელი სიამაყე, ვინაიდან საჭმელი მუდამ მაკლდა და ამ მოულოდნელ გამასპინძლებას დიდის მადლობით უნდა შევხვედროდი.

გავიდა კიდევ ერთი წელი. თავი ჩაქინდრული მაქვს „როდნოე სლოვო“-ში. მეშინია ჩემი ამხანაგი თხილაშვილის ბედი არ მეწვიოს, რომელიც გამოაგდეს სასწავლებლიდან იმიტომ რომ ვერ ისწავლა ზეპირათ ერთი რუსული ლექსი — „პჩელკი ნა რაზვეტკახ“. მართლაც, რაღაც საკვირველი ამბავი სჭირდა ამ ბავშვს. ამ ლექსის გამო ორჯერ დაარჩინეს ერთ და იმავე კლასში, ხოლო ბოლოს გარეთ გამოუძახეს. რუსული სახელმძღვანელოს ასეთი სიძნელე ჩვენთვის აიხსნებოდა ჩვენი რუსული ენის სრული უცოდინარობით და ამიტომ უმძიმეს სატანჯველათ მიგვაჩნდა რუსული ენის გაკვეთილი.

ერთ დღეს რუსული ენის მასწავლებლის მაგიერ შემოვიდა ^{გაკვე-}თილზე ქართული ენის მასწავლებელი და გამოვიცხადა — მასწავლებელი ვერ მოვა, ავით არის, სამაგიეროთ, მე წაგიკითხავთ ^{ქართული} წიგნიდან რამდენიმე ადგილს. ამოიღო მოსქო წიგნი, დავინახეთ სათაური „ბუნების კარი“ და დაიწყო კითხვა ლექსების, აწერილობის საქართველოს კუთხეების და სხ. გაკვეთილის გათავებისთანავე მივირბინე მასწავლებელთან და ვსთხოვე რამდენიმე დღით ეთხოვებია წიგნი. მათხოვა და გახარებული გავიქეცი შინისაკენ.

შეუდექი კითხვას. განსაკუთრებით დამაინტერესა ბუნების მოვლენათა ახსნა-განმარტებამ. წვიმა, თოვლი, ქუხილი, მეხი და სხ. ამისთანაებზე წერილების წაკითხვამ გამაოცა, გამაშტერა, წაკითხულს არ ვუჯეროდი, რამდენიმეჯერ ვკითხულობდი ერთ და იმავე წერილს. აზროვნება შემერყა. ვიცოდი, და დარწმუნებული ვიყავი, რომ ყველა ეს მოვლენანი ღვთის საქმეა, როცა უნდა წვიმას მოიყვანს, როცა უნდა სიმშრალეს, ახლა კი გამოდის რომ ღმერთი არაფერ შუაშია, ის არც კი სჩანს, მის მაგიერობას ასრულებს თვით ბუნება და მისი ძალები. დარწმუნებული ვიყავი ქუხილი — ეს წმინდა გიორგის ცხენის ჭენებაა ცის სივრცეში, ახლა კი ვხედავ რომ არც წმინდა გიორგი ურევია ამ საქმეში, არც მისი ბედაური. დავეჭვდი, პირველათ დავფიქრდი და შევეკითხე ჩემს თავს — ღმერთი სად არის და არის კი სადმე. ამ დღიდან თავს აღარ ვგრძნობდი ჩემს ტყავში, რაღაც მაწუხებდა და ეს ჩემი ეჭვები არ მასვენებდენ. ერთ დღეს გაკვეთილებს შორის დასვენება, ავდარის გამო, კლასში გავატარეთ. რაღაცამ ამიტაცა, ოთახის შუაგულში დავდექი და დავიძახე: ბაღნებო, ყური დამიგდეთ, ახალ ამბავს გეტყვი; უცებ შესწყვიტეს ხმაურობა და შემომესიენ — თქვი, თქვიო. იცით თუ არა ერთი ამბავი, ღმერთი არ ყოფილა — წამოვროშე უეცრათ. შეიქნა ხმაურობა — რა თქვი, რა თქვი, ღმერთი დაგჯის, მოინანიე ახლავე, შემომძახეს აქედან-იქიდან. შემრცხვა, შემეშინდა ღვთის, მაგრამ თავი მაინც არ ვაჩვენე ბავშვებს მოშიშარათ და უკანდამხევათ. გამოვარდი გარეთ, ბალკონზე და იქ ჩემთვის ვიძახე: ღმერთო შემინდვე, ნუ მიკანონებ და რამდენჯერმე ტუჩებზე მუშტიც დავირტყი, რა წამოვროშე-თქვა.

მაგრამ ჩემი სულიერი აფორიაქება ამ ინციდენტით არ გათავდა. ის ოხერი ეჭვი თავიდან არ მომშორდა და განვაგრძე ბუნების-მეტყველებით დაინტერესება. მინდოდა უეჭველათ გამეგო, ღმერთი თუ არ არსებობდა, თუმცა ამავე დროს ყველა მარხვას ვინახავდი, წელიწადში ორჯერ ვეზიარებოდი, აღსარებას და წირვა-ლოცვას არ ვაკლდე-

ბოდი, ვიყავი ეკლესიის ერდგული შვილი. ამავე დროს კი ის ეჭვი
 ღრღნიდა ჩემს სულს და ძიებისაკენ მიწვევდა.

ამ დღიდან დავინახე რომ მე გადმოვარდი ჩვეულებრივი, საყო-
 ველთაოთ მიღებული აზროვნებიდან, გადმოვარდი ბარტყივით ბუდი-
 დან და მარტოთ-მარტო უგზო-უკვლოთ ვხოხავდი, ვერც ძველ ბუდეს
 დავუბრუნდი, ვერც ახალს მივაგენი; ამ მდგომარეობის შეჩვევა აღ-
 ვილი არ აღმოჩნდა; ვხედავდი, ყველა ნაცნობი და უცნობი ცხოვ-
 რობს და ფიქრობს გაკვალული გზით, არ შორდება ერთი-მეორეს არც
 ზნით, არც ჩვეულებით, არც ფიქრით. ის არ იცვლის კალაპოტს. ჩემს
 თავს ვთვლიდი ამ ხალხში უცხოთ, გარედან მიწებებულათ და ვნატ-
 რულობდი ერთ იმათგანათ გახდომას. ვცდილობდი, არაფერი გამო-
 დიოდა, ჩემს თავს ვერ გავეჭვოვდი, ჩემს ეჭვებს თავს ვერ ვაღწევ-
 დი. ოზურგეთი ვერ მაკმაყოფილებდა, რაღაც ნაყარ-ნუყარი წიგნე-
 ბით ვერ ვპოულობდი პასუხს ჩემს კითხვებზე. ამიტომ როგორც კი
 სასულიერო სასწავლებელი გავათავე, დედ-მამას გაუცხადე თფილის-
 ში სწავლის გაგრძელების სურვილი. დედა გაჯავრდა, ერთი შვილი
 მყავს და მას არ ვკარგავო. ქალს შვილათ არ თვლიდა. მამა ჩემი ვა-
 ჩუმდა, ვატყობდი არ იყო წინააღმდეგი, თუ ხარჯს მოახერხებდა.
 დედას შეუჩინე ღვდელი, ჩვენი მოძღვარი ფ. ბარამიძე. მან მიგნებუ-
 ლი ლაპარაკი იცოდა და დედასაც სწორათ მიუდგა, შვილი ღვდელი
 გეყოლება, გიწირავს, გაცხონებს, ამაზე უკეთესი რა იქნებაო — გამო-
 უცხადა დედას და ამ პანგებით გასტეხა მისი წინააღმდეგობა. მამა კი
 ამბობდა, აზნაურის ღვდლობა ვის გაუგონიაო. მოახწია მარიამობის
 თვის ბოლო. მამაჩემმა გაყიდა წისქვილთან მდებარე ორი ქცევა მიწა,
 იყიდეს რუსიეშვილებმა 80 მან. და ამ ფულით მამის თანხლებით გა-
 ვემგზავრე თფილისში. შევედი სემინარიაში და დავდექი კერძო ოჯა-
 ხში თვეში ათ მანეთად (1884 წ.).

ერთ დღეს თფილისის დათვალიერების დროს, წავაწყდი რუსის
 სობოროს გვერდით ძველი წიგნების სავაჭროს, მაშინვე შეუდექი
 ძებნას ბუნების მეტყველებიდან რაიმე შრომის და უცებ, მოულოდ-
 ნელათ თვალი მოვკარი ერთ დიდ წიგნს ამ სათაურით: „ბოგ ვ
 პრიროდე“ („ღმერთი ბუნებაში“). გამეხარდა, ვიყიდე მაშინვე და
 გავსწიე შინისაკენ. წიგნის ავტორი აღარ მახსოვს, ხოლო წიგნი კი შე-
 ვინახე სამუდამოთ, დავტოვე ჩემს წიგნებში ლანჩხუთში.

ეს წიგნი გადავიკითხე რამდენიმეჯერ, ლექსიკონით (ჩუბინაშვი-
 ლის) ხელში. დავრწმუნდი რომ ღმერთია თვით ბუნება; ცალკე, რო-
 გორც პიროვნება, თეთრწვერიანი და ტახტზე მჯდომარე არ არსებობს.
 ეჭვები გაქრა, სულიერათ დავწყნარდი. ასე გავატარე პირველი წელი-
 წადი. მაგრამ მეორე წელს ისევ ეჭვები აღმეძრა. ვფიქრობდი, თუ კი

ბუნების პატრონი და ბატონი ბუნებაა, ხალხის ბატონი და პატრონი ვინ უნდა იყოს; საზოგადო აზრი იყო, რომ ხალხის პატრონი მეფე, ხოლო მეფე დაყენებულია ღმერთის მიერ. და თუ ღმერთი აღარაა, ხელმწიფე იმპერატორი მისი დაყენებული არ არის და თავის ტახტზე ვისი ბრძანებით და ავტორიტეტით იჯდა, ველარ გავიგე. ახლა ვატყობდი, რომ მე მეორე ბუდიდანაც ვარდებოდი, ვცდილობდი თავის შეკავებას და ამ ფიქრებისაგან თავის დაღწევას. ვეძებდი წიგნებს და რაც კი შემხვდებოდა ვკითხულობდი. ამ დროს გავიცანი ზ. ჰიჭინაძე და დამპირდა წიგნების მოცემა. მივედი მისას, მთაწმინდაზე, ვნახე, მართლა, ბევრი წიგნების საწყობები. მკითხა რა მაინტერესებს, ჩემი ეჭვები ვერც გაუძედავნი, ვერც მთლათ დავმალე, ვუთხარი ისე გაკვრა-გამოკვრით. წამოსვლისას ხელში მომცა ორი ნომერი რაღაც რუსული გაზეთი, და დამარიგა არავის აჩვენო, როგორც წაიკითხო — დამიბრუნეო. ვერ მოვითმინე, გზაშივე გადავშალე და დავინახე სათაური — „კოლოკოლ“ (ზარი). ამ ჟურნალმა გადასწყვიტა ჩემი ყველა ეჭვები. მეფე ისეთივე გამოგონილი ავტორიტეტია, როგორც ღმერთი. ეს ორთავე ერთ ღონეზე დავაყენე. ათეიზმი და რესპუბლიკანიზმი ერთი მეორის ტყუპათ დავსახე.

თავიდანვე დამჩემდა ერთი ზნე — რასაც ახალს გავიგებდი უეჭველათ სხვებისათვისაც ვადამეცა. მიყვარდა განსაკუთრებით სოფელში ლაპარაკი ამ საგანზე. მახსოვს ოზურგეთიდან ჩამოვედი „ბუნების კარი“-ს კითხვის შემდეგ ლანჩხუთში. ჩვენ წინ, მინდორში, არის პატარა გორაკი, რომელსაც დაარქვეს „ფიქრის გორა“, სადაც ჟორდანიები იკრიბებოდნენ და დაობდნენ მამულზე. აქვე ისვენებდა ყველა მოსეირნე და საუბრის მოყვარულნი. მეც ჩამოსვლისათანავე გავედი მინდორში და გავჩერდი „ფიქრის გორა“-ზე, ნელ-ნელა თავი მოიყარეს მეზობლებმა, გამვლელ ამომვლელებმა, დაიწყეს საუბარი, ცის და ბარის ამბავი. მე ჩამოუგდე ლაპარაკი ბუნების მოვლენაზე. ავხსენი მათი მიზეზები; ახალგაზრდები არ დაინტერესდა, ერთ ყურში შეუშვეს — მეორედან გამოუშვეს, ეტყობოდათ. ხნიერები ისმენდნენ ყურადღებით. როცა გავათავე ერთმა მათგანმა თქვა: ღმერთო დაილოცა შენი სახელი, როგორ კარგათ გაუნაწილებია თავის საქმეებშიო. ყველა წვრიმალში რომ ყოველთვის თვითონ ჩაერიოს — ეს რა იქნებოდა და სხვა, გააგრძელა ამ თემაზე ბაასი. ახლა რომ ვუკვირდები, ეს იყო ბრძნული განსჯა, ღვთის და ბუნების კანონების მორიგება, ჩემზე შთაბეჭდილება მოახდინა, მაგრამ არა იმდენი, რომ ჩემი ეჭვები გაეფანტა.

როცა ხელმწიფის და მისი მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლას გა-

ვეცანი, მინდოდა „ფიქრის გორა“-ზე ეს საგანიც აღმეძრა. ეს კი გა-
ცილებით უფრო ძნელი საკითხი იყო, ვინემ წვიმა-ქუხილზე ვლაპარაკებ-
კი. ერთხელ „ივერია“-ში დაიბეჭდა ფელეტონი, სადაც ნიჭიერათ
იყო აწერილი ედისონის მიერ ელექტრონის სანთლით მთელი ბალის
უეცრათ განათება. ლანჩხუთში ჩამოსვლისთანავე ეს ამბავი მოუყე-
ვი გორაზე თავმოყრილ ხალხს, ძალიან გაუკვირდათ. ბოლოს ერთმა
ხმამალლა თქვა: დიდება შენ ღმერთო, რას არ გამოიგონებს რუსის
ხელმწიფე! გამიკვირდა, სრულიად არ მიხსენებია არც რუსეთი, არც
მისი ხელმწიფე, ვლაპარაკობდი ამერიკაზე და ედისონზე. შემდეგ
ლაპარაკიდან გამოვარკვიე, რომ ხალხში ასეთი აზრი იყო: თუ სადმე
რამე კარგი კეთდება — სულ ყველა რუსის ხელმწიფის მეოხებით. ამ
რწმენას დაერთო ახალი გარემოებანიც.

ამ დროს (1886—1890 წ.წ.) გურიის სახელმწიფო ტყეების გამ-
გეთ, რომელსაც „ლესნიჩს“ უწოდებდენ, იყო ვინმე ქიქოძე. ამ მო-
ხელემ ზედმეტი გულმოდგინეობის გამოსაჩენათ ალბათ, მთავრობის
წინაშე, ყველა კერძო პირთა ტყეები გამოაცხადა სადაოთ და მოით-
ხოვა ხაზინისათვის გადაცემა. დაიწყო გაუთავებელი საჩივრები. აი
ამ დავაში მთელი გლეხობა დადგა ხაზინის მხარეზე და უმოწმებდენ
ხაზინის ვეჭილს რასაც ითხოვდა ქიქოძე. გამოვიდა რომ მთავრობას
შეუერთდა გლეხი და ორივე ერთად ებრძვის მემამულეთ. თანაც
„ლესნიჩის“ აგენტები მოხერხებულათ ავრცელებდენ ხალხში იმ
აზრს რომ გლეხობა ხომ ხაზინის ხალხია და რასაც მემამულეთაგან
ამოიგებენ მას გადაეცემაო. გაჩაღდა ნამდვილი პროპაგანდა „რუსის
ხელმწიფის“ სასარგებლო ინტერესების ნიადაგზე და ვის შეეძლო
ხმა ამოეღო საჯაროთ, ხალხში, მთავრობის წინააღმდეგ. ამიტომ ჩვე-
ნი ახალი აზრები რჩებოდა მოსწავლეთა და ინტელიგენციის ამართ.
განსაკუთრებით მე არ შემიძლო ამ მიმართულებით მელაპარაკა
„ფიქრის გორა“-ზე, ვინაიდან დავა ქონდა ხაზინას სწორეთ ჟორდა-
ნიებთან და ხალხი ჩემს ნალაპარაკევს მიიღებდა მეგვართა დაცვათ.
გლეხობა აშკარათ გამოდიოდა ხაზინის დასაცავათ, ხდებოდა ყრი-
ლობები კანცელარიასთან და სხ. ამ მოძრაობის დღიურიც კი ვაწარ-
მოვე მაშვინ (რაც ჩავაბარე ერთ პირს, 1919 წ. და დღემდე არ და-
უბრუნებია).

თუ რუსული ლიტერატურიდან ვეცნობოდი რევოლუციურ აზ-
რებს, პოლიტიკურ და სოციალურ მიმდინარეობას, ქართულიდან ვეც-
ნობოდი ნაციონალურ და პატრიოტულ სულისკვეთებას. ვფიქრობდი
ამ საგანზედაც მექნებოდა ბაასი ლანჩხუთის „ფიქრის გორა“-ზე,
მაგრამ ნათელი მოთხოვნილებანი ვერ ამოვიკითხე ვერსად. მხოლოდ
აკაკის ლექსებიდან გამოგვქონდა დასკვნები, რომ საქართველო უნდა

იყოს თავისუფალი; ყველა სხვა მოთხოვნებიანი ეხებოდენ დღიურ ჭირვარამს — ქართული შკოლა, ქართული მწერლობა და სხვა. გურიაში ნაციონალურ მიმართულებას ნიადაგი სრულიად არ ქონდა. ყველა ნატრობდა რუსულის ცოდნას, „ორი კლასის“ გათავებას და სამსახურის შოვას. ქართული ენა იყო მიჩნეული საშინაო სახმარებლათ, ერთი-მეორესთან წერილის მისაწერათ, რითაც თავი არ ირჩინებოდა და არც რაიმე გასავალი ქონდა დაწესებულებებში. მეორეთ, რაც მთავარია, გურია მდებარეობდა ოსმალეთის საზღვარზე, იყო მუდამ შიში შემოსევის და განადგურების და ამიტომ დიდათ კმაყოფილი რუსეთით, რომელიც იდგა საზღვარზე და მათ იცავდა. უკმაყოფილო იყვნენ მხოლოდ გურიელები, რომელთა მართველობა შესცვალა რუსეთმა და დააწესა თავის მართველობა. ოზურგეთში სწავლის დროს ვიცნობდით მათ ნაცნობს, მესმოდა მათი ნაამბობი. დიმიტრი გურიელი, გვარის მეთაური და იესე გურიელი ნატრობდნენ „ძველ დროს“ და ფიქრობდნენ მის დაბრუნებას ახალციხის და ახალქალაქის ბეგების დახმარებით... ეს იყო მათი შინაური ნატვრა, რაც სავსებით ეპირდაპირებოდა ხალხის სულისკვეთებას. ხალხი იტანჯებოდა ახირებული ჩვეულებით, ახალ-გაზრდა ქალ-ვაჟთა ჩოლოქს იქით გატაცებით და იქ გაყიდვით. განსაკუთრებით იყიდებოდა გოგოები და ფასიც კარგი ქონდა. მე ვიდექი ერთ ოჯახში, რომლის მეთაური ცხოვრობდა „ტყვეს გაყიდვით“. მე მისი არ მეშინოდა, რადგან იყო ჩემი ნათესავი და თან ხანში შესული. სწორეთ ჩემს დროს, ომის აფეთქების წინ, რამდენიმე მაგალითი მოხდა ტყვეს გადაცემის და გაყიდვის ჩოლოქს გაღმა. ვიყავი მუდამ შიშში, არ გამიტაცონ თქვა. ეს შიში შემინელდა ომის აფეთქების შემდეგ, როცა ოზურგეთი გაივსო რუსის ჯარებით და საზღვარზე გაჩაღდა ომი. მაგონდება ერთი ამბავი, რომელიც მაშვინ გავიგონე და რაც შემდეგ დამიდასტურა ამბის მონაწილემ, ზემოთ მოხსენებულ ყოფილმა მილიციონერმა კოდრატი ჟორდანიამ.

ოსმალთა დამარცხების შემდეგ ჩოლოქს ჩვენი ჯარები შევიდა აჭარა-ქობულეთში. გურული მილიციის ერთი რაზმი ანტონ ქარცივაძის მეთაურობით დაბანაკდა ქ. ართვინში. ანტონმა მიიღო დაბატყება სადილათ თავისი რაზმით ერთ ბერძნის ოჯახში. სტუმრები გამოცხადდნენ, შესვდა ახალ-გაზრდა ლამაზი დიასახლისი, რომელმაც დაახვედრა ჩვენებური სადილი. ქმარი შინ არ იყო. შუა ჭამაში რომ არიან ანტონს ფერი ეცვალა, დაკვირვებით ათვალიერებს დიასახლისს, უცებ იცნო და იქვე სტოლის ქვეშ ჩაიკეცა. მივარდენ, ააყენეს, გაიყვანეს მეორე ოთახში საყვედურებით — ბევრი დაუღვევიაო. რამ ქალმა მიხვდა რაშიდაც არის საქმე, მიხვდა რომ ქარცივაძემ

ის იცნა, შევიდა მასთან ოთახში და ანუგეშებს — წარსული მე უკვე დიდი ხანია დავივიწყე, ხომ ხედავ ღმერთმა არ მომიძულა, მთვეს წარი გურულების ნახვასაც... გამოჩნდა, რომ ეს ქალია გურიანთელი გლეხის შვილი, მოტაცებული და გაყიდული სწორედ ანტონ ქარცივაძის მიერ. როცა ამ სცენას კოდრატი დაწვრილებით ამიწერდა, ყოველთვის თვალებში ცრემლები მომადგებოდა. რა სულ გრძელი და დიდებულია ქართველი ქალი!

ასეთ ატმოსფეროში აღზრდილი გურულები ვერც კი წარმოიდგენდნენ თავისუფალ საქართველოს. თვით ამ სახელზედაც არ ქონდათ ნამდვილი წარმოდგენა. საქართველო ნიშნავდა ქართლს, ქართველი — ქართლელს, ხანდახან — კახელსაც. ერთი მთლიანი ქართველი ერი, ერთი მთლიანი საქართველო მის წარმოდგენაში სრულებით არ არსებობდა. ის მუდამ ფიქრობდა თავის დაცვაზე თათრებისაგან, ამ საქმეში მის დამხმარეთ ვერავის ვერ ხედავდა გარდა რუსისა. რუსი მოხელე არ უყვარდათ, ალბათ, იმიტომ რომ ვერას გააგებინებდა და არც ენდობოდა. სამაგიეროთ დიდ პატივს სცემდნენ რუსის მხედრობას, ოფიცრებს და ჯარის კაცებს. ეს უკანასკნელნი ეცოდებოდათ. რამდენჯერ მინახავს ქალი ჭიშკართან მიმდგარი გამვლელ სალდათს უძახოდა — რუსო, რუსო და მას ხილს აწვდიდა. ისინიც კარგათ, ზრდილობიანათ ეპყრობოდნენ მცხოვრებთ და არ მინახავს, არც გამიგონია რაიმე უსიამოვნება ყოფილიყოს ჯარსა და მცხოვრებთა შორის. სამაგიეროთ რუს პოლიციელს და ხალხს შორის ხშირი იყო დატაკება. კარგათ მახსოვს ერთი ამბავი: ჩვენში დანიშნეს პრისტავათ ვილაც რუსი. ერთ ყრილობაზე გლეხს მან რუსულათ დედა დააგინა. ეს გაიგონეს თუ არა, ყრილობამ ჩამოათრია პრისტავი კანცელარიის ბალკონიდან, სცემეს, ძლივს გამოართვეს ხელიდან ცოცხალ-მკვდარი პოლიციელი. შეიქნა დიდი ამბავი, მოიჭრენ მაზრის უფროსი, გუბერნატორის მოადგილე, გამომძიებელი, აფრინეს დეპეშეები — ლანჩხუთში ბუნტიაო და სხ. მთელი ეს ისტორია გათავდა მშვიდობიანათ — პრისტავი გადაიყვანეს, რუს მოხელეთ ცირკულიარით აუკრძალეს ქართველების გინება, ხოლო გამლახველნი არც დაუჭერიათ, არც დაუსჯიათ. მე მგონია ეს საქმე თფილისში მიაფუჩეჩეს. საერთოდ, იმ დროს გურიისაგან დამრჩა ერთი შთაბეჭდილება — ხალხს არ სურდა რუსის მოხელეები, რუსული საშინაო წესები, ხოლო რუსის ჯარი კი უნდოდათ და მას პატივით ეპყრობოდნენ.

ამნაირათ, ხალხს იმ დროს ვერ მიეკარებოდი ვერც პოლიტიკური, ვერც სოციალური და ვერც ნაციონალური პროპაგანდით. ეს ძალიან მაწუხებდა და იძულებული ვიყავი სოფელში მეცხოვრა ზაფ-

ხულობით, როგორც სტუმარი, უცხო კაცი. სამაგიეროთ, თფილისში
პოწაფეთა წრეები იძლეოდა ასპარეზს სწავლის და აზრთა გავრცე-
ლების. პირველათ მე ვიყავი წევრი-მოსწავლე ასეთი არაწესდულ-
რი წრის, შემდეგ მე თვითონ მყავდა წრეები და მათ ვხელმძღვანე-
ლობდი. ორივე შემთხვევაში საგანი ჩვენი მეცადინეობისა იყო სო-
ციალური და პოლიტიკური საკითხები. ნაროდნიკული დოქტრინა გახდა
ჩემი დოქტრინა ცოტაოდენი ცვლილებებით. ჩავიჭერი წიგნების
სამეფოში, სემინარიის წიგნები არ იძლეოდა რაიმე დაკმაყოფილებას,
არც მისი წიგნთ-საცავი, არც სახელმძღვანელოები. მიყვარდა ის-
ტორია, ილოვანისკიდან ვერავითარ აზრს ვერ შეადგენდი, ვერც რუ-
სეთზე, ვერც ევროპაზე. ლიტერატურას ასწავლიდენ მხოლოდ პუშ-
კინამდე. მერმე ვინ იყო, რა იყო — არავინ იცოდა. ქართული ხომ
სრულიად არაფერი, გარდა გაბრიელ ეფისკოპოზის ქადაგებისა, რა-
საც გვიხსნიდა თედო ჟორდანიას და ამასაც რუსულათ. ყველა წიგნს,
რაც არ იყო შემოღებული სახელმძღვანელოთ, არ იძლეოდენ წიგნ-
საცავიდან, ითვლებოდა აკრძალულათ, რის წაკითხვა იწვევდა სასტიკ
სასჯელს. და მეც სწორეთ ამ აკრძალულ წიგნებს დავაწევი და მათ
შერჩევა-გაცნობაში ვხარჯავდი თითქმის მთელ ჩემს დროს.

ამ შერჩევაში დამჩემდა ერთი ზნე — ხელაღებ უარსვეყოფდი ბე-
ლეტრისტიკას, ყოველნაირ შეთხზულ აწერილობას და მხოლოდ
„რეალისტურ“ წყაროებს ვეტანებოდი. წავიკითხე მხოლოდ ერთად-
ერთი რომანი — „ჩტო დელატ“, ისიც იმიტომ რომ ეკუთვნოდა
ჩერნიშევსკის და შეიცავდა რევოლიუციონერთა ცხოვრების აწერი-
ლობას. ამ ცალ-მხრივ განვითარების წყურვილი აიხსნებოდა ერთი
გარემოებით — ეს იყო რეაქცია წინააღმდეგ იმ ფანტასტიური ატ-
მოსფერისა, რომელშიაც მე ბავშვობაში ვიზრდებოდი.

ღირს ამ საგანზე შეჩერება.

ჩემი ბავშვობის ხანაში ლანჩხუთის მცხოვრებთ, ალბათ მთელ
გურიასაც, ქონდათ წარმოდგენა ქვეყნიერებაზე სავსებით ზღაპრუ-
ლათ და სასწაულებრივათ. საერთო აზრი იყო: ქვეყანა დასახლებუ-
ლია უჩინარი სულებით, რომლებიც ებრძვიან ადამიანებს და მათ
ვზას უბნევენ. ეს სულებია: ჭინკა, ქაჯი, ეშმაკი, დევი, კუდიანი,
მზაკვაი და სხ. ბავშვებს ყავთ მიჩენილი ჭინკა, ხოლო დიდებს ყველა
დანარჩენი. ეს ჭინკა მაინც მუდამ მაგონდებოდა და სულს მიწუხებ-
და. ერთხელ ჩემი თამაშის ამხანაგი სამი დღის განმავლობაში მინ-
დორში არ გამოჩენილა. შემდეგ მოვიდა და ჩემს შეკითხვაზე — თუ
სად იყო ამდენ ხანს, მომიგო: დედა-ჩემმა წისქვილში გამაგზავნა,
შემოღამებული იყო, შევედი თუ არა წისქვილში, მომესმა ხმაურობა

და ყვირილი — ვინ მოსულა, მოკიდეთ მას ხელი. უცებ კუთხეები-
დან გამოვიდნენ ჭინკები და დამესია. მოვასწარი კუთხეში დადგომა,
ამოვიღე ჯაყვა-დანა, ვიღრიალე ირგვლივ მათ მოსაგვრებლათ. ენა
დამება და ლოცვა ველარ ვთქვი, თუმცა დედამ დამაბარა ლოცვა არ
დაგავიწყდეს, წისქვილმა ჭინკა იცისო. შემდეგ, არ ვიცი რამდენი
დრო გავიდა, დედას შეშინებოდა — სად არის ამდენ ხანს ბიჭიო,
მოვიდა და როგორც კი სინათლით შემოვიდა... ჭინკები მაშინვე
გაქრენ. მერე ლოცვებით მომასულიერეს და ფეხზე დამაყენეს. ამ
ამბვის გაგონებისთანავე გავიქეცი შინ და დედა-ჩემს უთხარი — წის-
ქვილში აღარ გამაგზავნოთ და უამბე რაც მოხდა. არა ნენა, როგორ
გამაგზავნი მარტოთ, ღამე კი არა, არც დღით. ის წყეული სინათ-
ლეზე იმალება ხან წყალში, ხან ბორბლებში-ო.

ერთხელ ოზურგეთიდან მოვდივართ ლანჩხუთში ოთხი ბავშვი;
გვყავდა ერთი ცხენი და ზედ ვჯდებოდით მორიგეობით ორ-ორი.
ნატანებს გაღმა ვიყავით, რომ მზე ჩადიოდა. მე და ჩემი სახლი-კაცმა
წისქვილის შემოსაკლებლათ გადავაჯიქურეთ გორაკებით, ხოლო მეორე
წყეული ცხენით მოდიოდნენ შარა გზით. მივადექით მდინარეს, რო-
გორც კი შევდექით ხიდზე მომესმა ძახილი: ვერ წახვალთო და რაღა-
მ წყალში მოახდინა ტყაბუნი, ნაპირიდან გადახტა. ჭინკა დაგ-
ვიდაო — დავიძახეთ და შეშინებულებმა მოვკურცხლეთ უკან. შევ-
ხდით ამხანაგებს, უამბეთ რაც მოხდა და გადავწყვიტეთ უკან დაბ-
რუნება. მივდივართ ყველა ფეხით შეშინებული, დაფიქრებული. შე-
მოგვხვდა ერთი თოხიანი კაცი და გვკითხა: სად მიხვალთ აქეთ, აკი
ორაგვისაკენ მიხვიდოდითო. ჩვენც უამბეთ რაც მოხდა, მან მოგვი-
გო: მეისპო მისი სახელი, იმ ხიდესთან მართლა იცის ყოფნა, წამო-
დით მე გაგიყვანთ, თუ გაბედა შემოტევა ამ თოხის ყუას შიგ შუა-
გულში მივახეთქებო. გავყევით გულის ფანცქალით. მივედით ხიდ-
თან, გვეშინოდა ზედ შედგომა, წინამძღოლი გვიჯავრდება, კინაღამ
თოხის ყუა ჩვენ არ მოგვართყა, გავედით როგორც იყო მშვიდო-
ბით და მოვკურცხლეთ. ორი კვირა დედა-ჩემი მატარებდა მოლაზონ-
თან „შეშინებულის“ გამოსალოცავათ.

ლანჩხუთში ხმა გავარდა — ნათლისმცემელში მცხოვრები ერთი
მოლაზონი ტურაზე იჯდა და მიაჭენებდაო. ეს იყო უტყუარი ნიშანი
იმის, რომ ის კუდიანია. მოახდინეს ყრილობა, 30 კაცმა და ქალმა და-
ამოწმა — ჩვენი თვალთ ვნახეთ ტურაზე იჯდაო. დედაკაცი გადაა-
სახლეს „პრიგოვორით“ საზოგადოებიდან. მთელ ამ საქმეს მეთა-
ურობდა ერთი ჭკვიანი გლეხი ოფონა ბოლქვაძე. გავიდა ათ წელზე
მეტე. მე შინ ვარ თფილისიდან ჩამოსული. მამა ჩემთან მოვიდა ეს

2. ნ. ეორდანი

საქართველოს
პარლამენტის
გარემოსდაცვითი
და ეკოლოგიური
სამსახური

ოფონა, მუსაიფ... დროს ჩემი თანადასწრებით მამამ კითხა: ოფონა, მითხარი თუ კაცი ხარ, ძველი ამბავია, მართლა დაინახე რომ ეს მოლაზონი ტურაზე იჯდაო? ოფონას გაეცინა და უბასუხა: ნიკო ჭკვიანი კაცი ხარ და ასეთ აბღღურს რაფერ მკითხავ. ადამიანის ტურაზე ჯდომა ვის გაუგონია. იმ დედა-კაცმა შემაწუხა, ჩემი კარის მეზობელი იყო, სულ მწყევლიდა და გადავწყვიტე რამენაირათ თავიდან მომეშორებია. ერთ დღეს ადრე ავდექი, იყო ნისლი, დავინახე მოლაზონი მიდიოდა შუკაში და დაუცაცხანე. უცებ მოუფიქრებლათ შევძახე — ტურაზე ზის, ტურაზე. გადმოცვინდენ მეზობლები, მოლაზონი შეშინდა და მირბის გამწარებული, ხალხი უყურებს შორიდან და „დაინახა“ რომ მართლა ტურაზე იჯდაო. მე გამეცინა, სწორეთ ახალ-გაცნობილი ვიყავი თეორიას მასიურ გალიუცინაციაზე. მაგრამ იმ დროს როცა ეს ამბავი მოხდა, მე ღრმათ მწამდა მთელ ხალხთან ერთად მისი სინამდვილე.

ვიცნობდი ერთ მონადირეს, ხალვაშის გვერდში იდგა. ყოველთვის ნადირით დაბრუნდებოდა ტყიდან. ხალხში ამბობდენ: რა უჭირს, რატომ არ დაბრუნდება საგძლით, ქაჯი სწყალობსო. ეს ქაჯი ტყის ბატონია და ვისაც შეიყვარებს — ნადირს მიუტრეკსო. ქაჯი კი უეჭველათ ქალი უნდა ყოფილიყო და ეძებდა ადამიანებს საყვარლათ.

მამა ჩემს ჩემთვის უამბია: მყავდა ერთი შინაყმა, წვებოდა სამზარეულო სახლში, ღამე შეიქნებოდა ყვირილი და ქვების სროლა. შევარდებოდით სახლში, ვხედავთ ბიჭს ათრთოლებულს და დიდ ქვებს. შეკითხვაზე თუ რა ამბავია, მეტყოდა — რა ვქნა ბატონო, მსდევს ქალ-ქაჯი, მე რომ არ გავყვები აი ამ ქვებს მესვრის და რალაც ნაირათ კედლებიდან ისე ცვივა შიგნით, რომ ფიცარს არ ამტვრევსო. ეს განმეორდა მრავალჯერ. წავიყვანე ოდაში და დავაწვინე ჩემს ოთახში. ეძინა დილამდე, არაფერი არ მომხდარა. როგორც კი სამზარეულოში დაბრუნდა მარტო — მეორდებოდა იგივე ამბავი. ბატონ-ყმობის განთავისუფლების შემდეგ წავიდა შინ, დაცოლშვილდა და დიდი ხნის შემდეგ გამოტყდა: არ ვიცი რატომ, მაგრამ ზნეთ დამჩემდა ქალ-ქაჯის ჩემი დევნა მომეგონებია, ქვები დამეგროვებია სახლის კუთხეში და ამეტეხა ის აურ-ზაური, რის მოწამე იყავიო.

ასეთ ატმოსფერაში ვატარებდი ჩემს ბავშვობას, რაც სინამდვილეში იყო, არ მიტაცებდა და შთახეჭდილებას არ ახდენდა, რაც უჩინარი და ფანტასტიური იყო — ის მალეღვებდა და სინამდვილე მეგონა. ამიტომ ადვილათ წარმოსადგენია, რა გამიხარდა როცა ამ უჩინარი ქვეყნის აწერილობა დაბეჭდილი ვნახე. რალაც შემთხვევით ხელში ჩამივარდა ყარამანიანის ერთი კარი. გადავიკითხე და გავშ-

ტერდი — აი რა ამბები ხდება ქვეყანაზე და მე კი არ ვიცი თქვა. ვეძებდი მხოლოდ ასეთ წიგნებს. ჩემს საყვარელ საკითხავათ განდაყარამანიანი, ვარშაყიანი, ბარამიანი, ამირანიანი, ქალ-ვაჟიანი. ვიყავი გართული ამაების კითხვაში და ღრმად მწამდა ამ ამბების სინამდვილე. მხოლოდ მას შემდეგ რაც „ბუნების კარმა“ დამინგრია ჩემი რელიგიური შეხედულებები, დამინგრია ამ წიგნების რწმენაც, შეთხზული და გამოგონილი ამბების პატივისცემა და თავისთავს ვეკითხებოდი — რატომ ვიყავი ისე გამოსულელებული, რომ ზღაპრები ნამდვილი მეგონა.

ამ პსიხოლოგიით ჩამოვედი თფილისში და შეუდექი წიგნების მკაცრ შერჩევას — არ შემომპაროდა გამოგონილი ამბები. ბუნებისმეტყველებამ და სოციოლოგია-ისტორიამ დაატყვევა მთელი ჩემი ყურადღება. ორი-სამი წლის შემდეგ ამ ორ დარგს შორის საბოლოოთ გავაკეთე არჩევანი უკანასკნელის სასარგებლოთ, ბუნებისმეტყველებას გამოვეთხოვე. ვიხარშოდით ჩვენსავე წრეებში, გარეთ ვერაფერი გადამქონდა, ერთად-ერთი „ფიქრის გორა“ იყო ჩემი ასპარეზი და იქ მეფობდა სრული სიბნელე, ხალხს ვერ მიეკარებოდი ახალი აზრებით. ერთ ზამთარში (1889) დიდმარხვაში, სემინარიის ბურსაკებს მოსძულდათ ყოველ-დღე ლობიოს ჭამა და გამოაცხადეს გაფიცვა. გაკვეთილები შეწყდა, მოითხოვეს საჭმლის გაუმჯობესობა. მე ვიყავი „პრიხოდიაში“, გარედან მოსიარულე და არავითარი ინტერესი არ მქონდა სემინარიის ბურსაში, თავი მოვიყარეთ სამმა პირმა — მე, თ. კიკვაძემ და ფ. მახარაძემ. გადავწყვიტეთ გაფიცვისათვის მიგვეცა ნაციონალური ხასიათი, წამოვაცენეთ შემდეგი მოთხოვნები: შემოღება სემინარიაში ქართული ენის, საქართველოს ისტორიის და ქართული ლიტერატურის. ბურსაკებმა გაიზიარეს ეს პროგრამა და გაიმართა ბრძოლა. ერთი კვირე დაიკეტა სწავლა, სანამ არ მოგვეცეს დაპირება ეგზარხოსის მოადგილის ალექსანდრე ეფისკოპოსის პირით, მოთხოვნებიანთა შესრულების, სწავლა არ დავიწყეთ. ეს იყო ერთად-ერთი ბრძოლა, რაიცა გადავიხადე სემინარიაში ყოფნის დროს. ვსცემდით ხელ-ნაწერ ჟურნალს, სახელათ — „სინათლე“-ს და „ყვავილს“. პირველ ნომერში მოთავსებული ჩემი წერილის წინააღმდეგ დაბეჭდა მეორე ნომერში ფ. მახარაძემ, თუმცა ჩემი წერილი გათავებული არ იყო და რასაც ის ლაპარაკობდა, ჩემს მეორე წერილში იყო, და მოთავსებული მისი წერილის გვერდით, მეორე ნომერში. გამოიწვია სიცილი და დაცინვა მოწაფეებში. წერილების შინაარსი არ მახსოვს.

ერთი სიტყვით გავხდი სოციალისტ-ნაროდნიკი. მომხრე რევო-

ლიუციის, მაგრამ თვით დოქტრინა არ მაკმაყოფილებდა. რუსეთში იყო „ობშჩინა“, ჩვენში — კერძო საკუთრება; რევოლუცია უნდა გვექადაგა გლეხებისათვის, მაგრამ გლეხი იყო მონარქისტული ვერ ვეკარებოდით. ამ ჩიხიდან ვერ გამოვედით სემინარიაში. ნაროდნიკობა აღიარებდა რევოლუციას, მაგრამ არა დემოკრატიულს, არამედ პირველადვე სოციალისტურს; ყოველი გარდამავალი საფეხური იყო გამორიცხული; ესეც იწვევდა ეჭვს. სოციალიზმის განხორციელება გამოყრუებულ ხალხის დახმარებით მიმაჩნდა საექვო საქმეთ. მიუხედავად ყველა ამ ეჭვებისა, მე მაინც აქეთ მქონდა პირი. არავითარი სხვა ხასიათის რევოლუციური მიმართულება და ლიტერატურა არ იყო, არც გამეგონა. უნდა ამომერჩია ორში ერთი: ან ეს ხაზი, ან ხუცობა. უკანასკნელი იყო თავიდანვე მიუღებელი, ურწმუნო ღვდელი შეუძლებელია. დამრჩა პირველი გზა. დედა-ჩემს დიდი იმედი ქონდა ჩემი — ღვდელი იქნება, მიწირავს და მაცხოვრებსო.

1890 წ. გავათავე სემინარია. პოლიტიკურათ განწყობილნი სემინარიელნი ვიყავით ცოტა, სულ რამდენიმე პირი, ამათ შორის მე ვიყავი ბუნტარულ გუნებაზე. ვფიქრობდი ერთი მოხერხებული ბუნტი, მსგავსათ სემინარიის ბუნტისა, რომელიმე სოფელში, ხალხს გამოაღვიძებს თქვა. მაგრამ ნიადაგი ვერ დავინახე. ბუნტი თუ იყო ხალხის — იყო მთავრობის აგენტების დახმარებით მემამულეების დასაშინებლათ.

ასეთი დაეჭვებული სოციალისტურ დოქტრინაში და ტაქტიკაში, იმედგატეხილი და უნიადაგო გავემგზავრე 1891 წ. ზაფხულს ვარშავაში ვეტერინარ ინსტიტუტში შესასვლელათ. ვეტერინარობა არ მაინტერესებდა, არც მინდოდა; და თუ შევედი ამ ინსტიტუტში — იმიტომ რომ აქ გვიღებდენ სემინარიელებს, ისიც პირველი ხარისხით გათავებულთ. და ვფიქრობდი ამ შემთხვევით სარგებლობას ჩემთვის საინტერესო განათლების მისაღებათ. ჩამოსვლისთანავე მოვაწყვე ორი სამაცადინო წრე — ქართველ სტუდენტების, ქართულ ენაზე, რუს-ქართველ სტუდენტების რუსულ ენაზე. პირველისათვის დავსწერე მოხსენება „რა არის პროგრესი“ (პ. გელეიშვილს ჩავაბარე) ნაროდნიკული მიმართულებით. ეს იყო ჩემი უკანასკნელი ნააზრევი რუსული სოციალიზმის ფარგალში. 1892 წ. კი დაიწყო ჩემთვის სრული რევოლუციით ამ სფეროში.

რუსული წრე შედგებოდა მხოლოდ რუს სტუდენტებისაგან; ამათ შორის ვიყავი ერთი ქართველი. პირველ ყოვლისა წავიკითხეთ კაუცკის „მარქსის ეკონომიური მოძღვრება“, რუსული გამოცემა. პირველი ნაწილი. ამ ბროშურამ ჩემზე ვერ მოახდინა დიდი შთაბეჭდილე-

ბა და ჩემს ეჭვებს არ უპასუხებდა. ამ ბროშურის შემდეგ წრის ერთ-
 მა წევრმა რუს-ებრაელმა, გვარად ვიტკინდ, მოიტანა იმავე ავტორის
 მეორე წიგნი გერმანულ ენაზე, სადაც იყო ახსნილი და განმარტე-
 ბული ისტორიული მატერიალიზმი. ვიტკინდი ამას კითხულობდა და
 იქვე გვითარგმნიდა რუსულათ. აი ამ დღიდან დაიწყო ჩემში სწრაფი
 ევოლიუცია. ერთი ნაროდნიკული სკამიდან მეორეზე, მარქსისტულ
 სკამზე, გადაჯდომა. აქ პირველათ დავინახე რომ რუსული სოციალიზ-
 მი ნამდვილი უტოპიური და რეაქციონური მიმდინარეობაა და თუ
 ის მართლა განხორციელდა სადმე, დავეჭანებით უკან ბარბაროსო-
 ბაში. ეს ერთი.

მეორეთ, ნამდვილი ევროპიული სოციალიზმის მატარებელი და
 განმახორციელებელი ყოფილა მრეწველობაში ჩაბმული მუშა ხალ-
 ხი, ეს მისი მოძღვრებაა და მაშასადამე ყოველ ნაირი ფართე მოქმე-
 დება პოლიტიკურ ასპარეზზე უნდა იქნეს დაწყებული მუშათა კლასის
 გაცნობიერებით და ასპარეზზე გამოყვანით.

მე თფილისში კარგათ ვიცოდი რომ მუშა რევოლიუციის ერთი
 აგენტთაგანია. მაგრამ მუშას ვეძახოდით კურტნის მატარებელ მო-
 მუშავეთ, ანდა აისორ-სპარსელ ამბალებს და ვერასოდეს ვერ წარ-
 მომედგინა რომ ფაბრიკის, ან რკინის გზის მუშა რევოლიუციურ მუ-
 შათა კატეგორიაში შედიოდა. ერთხელ, მახსოვს, სალამოს ჩამო-
 უარე სიონის უბანში დანგრეულ სარაიას, რომელშიაც შედიოდნენ
 აისორ-მუშები, ნახევრათ ტიტველნი და მშიერნი, შევიხედე და დავი-
 ნახე მრავალი მათგანი წამოწოლილი მიწაზე. ეს იყო მათი ბინა. ვი-
 ფიქრე აი ნამდვილი ბოგანო, გაპროლეტარებული მუშა და შევედი
 გადაწყვეტილებით გამეწია მათთვის პროპაგანდა. მაგრამ გამოჩნდა,
 რომ არც ერთმა არ იცოდა არც რუსული, არც ქართული და იძულე-
 ბული ვიყავი გამოვბრუნებულიყავი. ამიტომ ადვილი წარმოსად-
 გენია ჩემი განცვიფრება როცა ვარშავაში გავიგე ვინ არის მუშათა
 კლასი, მისი სოციალური მოძღვრება, მისი ისტორიული მოწოდება.

შესამე, რაც მთავარია, აქ გავიგე, რომ ჩამორჩენილ ქვეყნებში
 პირველ ყოვლისა, უნდა მოხდეს პოლიტიკური რევოლიუცია, დამ-
 კვიდრდეს დემოკრატია და მხოლოდ შემდეგ, ეკონომიურათ განვითა-
 რების გაძლიერების და ფართო ორგანიზაციების შემწეობით მივაღწეოთ
 სოციალურ რევოლიუციამდე. ამით ისპობოდა ნაროდნიკული სოცია-
 ლიზმის ძირი: პირდაპირ სოციალიზმი, ძირს პოლიტიკაო.

ამ სამმა დებულებამ სამუდამოთ მოკლა ჩემში იმდენი წლის
 შეთვისებული რუსული სოციალიზმი და გადამიყვანა ევროპიულ
 ნიადაგზე. ამით ტაქტიკაც აშკარათ დავინახე. მონარქისტულ გლეხს

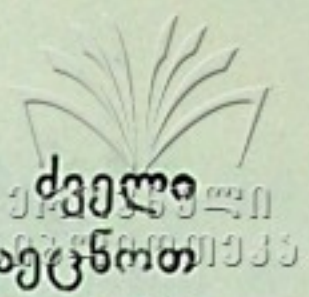

ინტელიგენცია ვერ ვუდგებით, მაგრამ მისი მოძმე ქარხნის მუშა ადვილათ მიუდგება და მას ჩაბერავს ახალ აზრებს. აღმოჩნდა გლეხობის გადასაბრუნებელი საჭე.

ამ მიმდინარეობის საფუძვლიან გაცნობით. მაშინვე შევუდექი შესაფერ ლიტერატურის მოძებნას და გაცნობას. დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე პლექანოვის ბროშურამ — „გორე ტიხომიროვუ“ (ვაი ტიხომიროვს). რასაკვირველია, ყველა ამ აღმოჩენების შესახებ ვრცლათ ვსწერდი ეგნ. ინგოროყვას (ნინოშვილი) და სილ. ჯიბლაძეს. ამასთანავე ვუგზავნიდი არა-ლევალურ რუსულ ლიტერატურას.

ვარშავამ ჩემში მოახდინა დიდი შთაბეჭდილება ნაციონალურ სფეროშიაც. როგორც კი მივუახლოვდით ვარშავას რკინის გზით, ვაგონში შემოვიდა პოლონელი კონდუქტორი და დაიწყო ბილეთების ჩამორთმევა. ჩემს გვერდით იჯდა პოლონელი მგზავრი და მას პოლონურათ მოსთხოვა ბილეთი. ეს გაიგონა ჩემს უკან მჯდარ რუსის ქანდარმმა, წამოხტა, მივარდა კონდუქტორს და ოქმი შეუყენა — პოლონურათ ლაპარაკის გამო. გამიკვირდა. გავვოცდი. ჩვენში არაფერი ამის მსგავსი არ მენახა, თუმცა ქართველი კონდუქტორები მუდამ ქართულათ ელაპარაკებოდენ ქართველ მგზავრებს. მივედით ვარშავაში. დამასახლეს ერთ პოლონურ ოჯახში, მეორე დღეს გამოვედი ქუჩაზე, შევედი დუქანში ქალაღდის და საწერ კალმის საყიდლათ, ველაპარაკებოდი რუსულათ, ხმას არავინ მცემს, ამბობენ „ნოკოპისკო“ — არ გვესმისო. მე პოლონური არ ვიცი. დავიარე რამდენიმე დუქანი, ყველგან იგივე პასუხი. დავბრუნდი სახლში და შევიჩვილე ერთ პოლონელ სტუდენტს. მას აუტყდა ხარხარი, წამოდი წამოდიო. ნახავ რომ ისინი შენზე უფრო კარგათ ლაპარაკობენ რუსულათო. წავყევი. შევიყვანე პირველ დუქანში საიდანაც ხელცარიელი გამომისტუმრეს. ჩემმა თანამგზავრმა რაღაც უთხრა პოლონურათ, მივხდი უთხრა — ეს ქართველიაო. მედუქანემ ჩაიციხა და მშვენიერი რუსული ენით მესაუბრა. დავინახე რომ რუსულ ენას ქონდა გამოცხადებული ბოიკოტი. შემდეგ გავიგე, რომ ის მედუქანე ვინც დაარღვევდა ამ გადაწყვეტილებას, კარგავდა პოლონელ მუშტრებს, მასთან აღარ შედიოდენ სავაჭროთ. გავიგე აგრეთვე ისიც, რომ ყოფილა ფართო საიდუმლო ორგანიზაცია, რომელიც აწარმოებდა პასიურ ბრძოლას რუსებთან და რუსეთთან. ამიტომ ვარშავა დარჩა წმინდა პოლონური ქალაქი, სულით და გარეგნობით.

ასეთი ნაციონალური დარაზმულობა ჩემთვის იყო სრულიად ახალი ამბავი. რასაკვირველია, შეუდექი ამ საკითხის გაცნობას. მე პო-

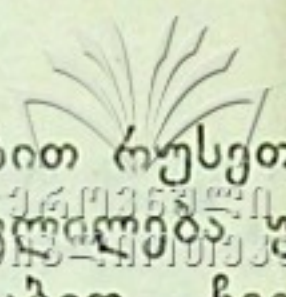

ლონური არ ვიცოდი, რუსულ ენაზე რაფერი იყო, გარდა ისტორიისა. მივმართე პოლონელ სტუდენტებს ჩემთვის ნაციონალური საკითხის არსებობა მიმდინარე მომენტში. ორი-სამი თვის მეცადინეობის შემწეობით გამოვარკვიე შემდეგი. 1863 წ. აჯანყების შემდეგ პოლონელი საზოგადოებიდან და ყველა მისი დაჯგუფებებისაგან გაქრა პოლონეთის დამოუკიდებლობის მოთხოვნილება და მისთვის ბრძოლა. მისი ალაგი დაიჭირა მოთხოვნის შემდეგ პოლონეთის ავტონომიისა. ამას იახოვდენ ბურჟუაზიული პარტიები, სოც.-დემოკრატები და წინეთ კიდევ პარტია პროლეტარიატი. თუმც ეს ორი უკანასკნელი წინ აყენებდენ სოციალურ და პოლიტიკურ რეფორმებს. ბრძოლა წარმოებდა კულტურის ფარგლებში — პოლონური ენა, პოლონური შკოლა, პოლონური ადმინისტრაცია — ერთი სიტყვით შინაური ავტონომიის მისაღწევათ.

ეს მდგომარეობა მაკონებდა იმ მდგომარეობას, რომელიც იყო ჩვენში. აქ ყველა სწერდა და ჭადაგებდა ქართული ენის და ქართული შკოლის აუცილებლობას. მაგრამ მას არ ჰქონდა არც პოლიტიკური ხასიათი, არც პროგრამული და საბრძოლველი არსება. საერთო იყო მხოლოდ ერთი უარყოფითი თვისება: არც პოლონელები, არც ჩვენები დამოუკიდებლობას არ ვითხოვდით. მაგრამ ვარშავის ქართული სტუდენტობა აქ არ ჩერდებოდა და დამოუკიდებლობის იდეას აყენებდა, ეს იყო მისთვის მით უფრო ადვილი, რომ ასეთ მოთხოვნილებას ჰქონდა ხასიათი პლატონიური, მოსწავლური, რომლის არგვლივ არ იკრიბებოდა საზოგადოება და არც არავინ ფართე წრეებიდან იბრძოდა.

აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ ერთად-ერთი პოლონური პარტია, რომელმაც თავის პროგრამაში წამოაყენა პოლონეთის დამოუკიდებლობა, იყო პოლონური სოციალისტური პარტია (პ. პ. ს.) მაგრამ ამ პარტიის დაარსება, ისიც უცხოეთში და ნაციონალური პროგრამის წამოყენება მოხდა შემდეგ ჩემი ვარშავაში ყოფნისა, 1893 წ. მაშასადამე ამ პარტიას ჩვენზე გავლენა ვერ ექნებოდა.

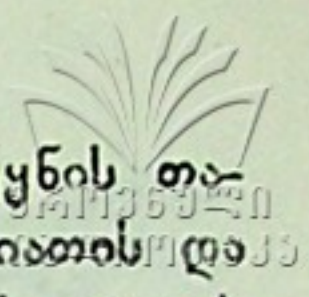
მე ავათმყოფობის გამო იძულებული ვიყავი დავბრუნებულიყავი სამშობლოში აგვისტოს დასაწყისში 1892 წ. იქიდან გამოვიტანე ნაციონალურ სფეროში ავტონომიურ-კულტურული აზრები, ხოლო ტაქტიკა კი სავსებით იქაური პარტიების. პოლონეთის ნაციონალისტები თუ სოციალისტები ფიქრობდენ ავტონომიის მოპოვებას რუსეთის არსებული რეჟიმის შეცვლით და უფრო ლიბერალური რეჟიმის შემოღებით. ბურჟუაზიული დემოკრატია ამის მიღწევას ფიქრობდა არა რევოლიუციით, არამედ ოპოზიციით რუსეთის ოპოზიცი-

ასთან ერთად. ხოლო სოციალისტები რევოლუციური გზით რუსეთის რევოლუციონერებთან ერთად. ყოველ შემთხვევაში ცვლადობა უნდა მომხდარიყო საერთო ძალ-ღონით რუსეთის მასშტაბით. ჩვენი პატარა ერისთვის ეს ტაქტიკა თავისთავად საგულისხმო და მისაღები იყო, მარტო ქართველობა ხომ ვერ გაუმკლავდებოდა რუსეთის ვე- შაპს. ჩვენთვის საჭირო იყო მოკავშირე ბრძოლაში, რომ იზოლიაცი- აში არ მოვხვედრილიყავით და არ გავლესილიყავით.

როცა „ფიქრის გორაზე“-ზე მოვხვდი და ზოგი ჩემი აზრი გაუ- ზიარე სოფლელებს, ვერაგითარი გაგება და გამომხატურება ვერ ვპო- ვე. სოფელი რჩებოდა ძველებურათ ყრუ. აქ კიდევ თხოვნების და საჩივრების კულტი ბატონობდა. სამაგიეროთ შეგირდებში, რომელ- თა რიცხვი 7-8 კაცს არ აშორდებოდა, ვპოვე დიდი ენტუზიაზმი და საერთო აზროვნება. სამწუხაროთ, ამ ერთობის ზერელობა გამოჩნდა პირველ ჩვენ კონფერენციაზე ყვირილაში 1892 წ. დეკემბერში, სა- დაც გაიმარჯვა ნაროდნიკულ მსოფლმხედველობამ. ამის მთავარი საბუთი იყო იგივე ნაროდნიკული. ამბობდენ: ჯერ გააცნობიერე მუ- შები, შემდეგ ისინი გააცნობიერებენ გლეხებს; ამის შემდეგ ისინი შეერთდებიან და მოახდენენ რევოლუციას — ამ გრძელ წილადო- ბილას ჩვენ ვერ მოვესწრებით, ჩვენი შვილებიც ვერ მოესწრება, ეს გრძელი გზაა, ჩვენ კი გვეჩქარებაო.

საკითხი თითქოს გადაწყდა, მაგრამ მე მაინც არ მოვეშვი და ს. ჯიბლაძესთან და ეგნატესთან ერთად გადავწყვიტეთ ხელახლა შეყრა. შეუდექით მოხსენების დაწერას. ამ მოხსენებას იცნობენ, დაბეჭდილია; ვიტყვი მხოლოდ, რომ საკითხებისადმი მიდგომა იყო ორი მხრით — ნაციონალურის და ტაქტიკურის. უნდა მომენახა ისე- თი ღერძი, რომლითაც შეიძლებოდა ძველი საზოგადოების გადატ- რიალება. ასეთ პიონერათ მიმაჩნდა მუშები და ეს ელემენტები უნ- და მომენახა ჩვენს ცხოვრებაში. ახლა მე არ შემიძლია ახსნა მეორე დებულების — ერის თავისუფლების აუცილებლობის. არ ვიცი საი- დან ამოვიღე ეს, არც ერთ ნაწერში, რომელიც კი წამიკითხავს იმ დროს, ასეთი აზრი არ იყო გატარებული, არც ერთი ქვეყნის სოცია- ლისტები ამ დებულებას არ აყენებდენ. რუსები, პოლონელები, პირი- ქით, მას ებრძოდენ, ხოლო ევროპის ლიტერატურას გაცნობილი არ ვიყავი. როცა ჩვენ ეს საზოგადო პროგრამული მოთხოვნილება წამო- გაყენეთ და კონფერენციაზე მივიღეთ, ორი თვის შემდეგ შეიყარა ევროპაში პ.პ.ს. და მიიღო იგივე დებულება კონკრეტული ფორმით — პოლონეთის დამოუკიდებლობის აღდგენა. მაშასადამე, ისინი არ იზიარებდენ ამ დებულების საყოველთაო მნიშვნელობას, ერთა სა-

ზოგადოთ თავისუფლებას და კმაყოფილებოდენ თავის ქვეყნის თავისუფლების მოთხოვნით. ჩემი დებულება იყო საერთო ხასიათის და მოკლებული კონკრეტულ ფორმას. არ იყო ნათქვამი საქართველოს განთავისუფლება. თუმცა მასში სწორეთ ამას ვგულისხმობდი. მაგრამ პირდაპირ ამის თქმა ნიშნავდა მთელი პროგრამის ჩაფლავებას და ისევ ნაროდნიკულ აზროვნებისაკენ დაბრუნებას — სოციალისტური რევოლიუცია ყველა ანგარიშს გაასწორებსო. რა ძირითად მოსაზრებებიდან გამოდიოდა ერის თავისუფლება? მხოლოდ ერთიდან — დემოკრატიულ მსოფლმხედველობიდან. თუ კი პიროვნება უნდა იყოს თავისუფალი, თუ მთელი საზოგადოება თავის თავს უნდა მართავდეს, რატომ ერი, როგორც დიდი ეთნიური საზოგადოება, არ უნდა მართავდეს თავის თავს, არ ქონდეს თავისი სახელმწიფო. ეს იყო ჩვენთვის ლოღიკური დასკვნა და სწორეთ დიდი დისკუსიის შემდეგ ჩვენმა წრემ გაიზიარა ის. რაკი ერთხელ მივიღეთ არსებობა პროგრამის მინიმუმის და მაქსიმუმის, ჯერ ერთი დემოკრატიული ეტაპი და შემდეგ მეორე, ამით საბოლოოთ დავშორდით ნაროდნიკულ, რუსულ ყველა სკოლის სოციალიზმს, რომელიც ასეთ ეტაპებს არ სცნობდა და ერთბაშად ყველას მიწიერ სამოთხეს პირდებოდა.

ამ ნაირათ, ტრადიციული მარქსისტული სოციალიზმის პირველი შეხეთქა მოხდა თფილისში, თებერვლის კონფერენციაზე (1893 წ.). მან მიიღო ნაციონალური ფორმა. ეს იყო სოციალისტური ინტელიგენციის აზროვნების გამოხატულება, გარეშე მუშათა და გლეხთა აზროვნებისა და პსიხოლოგიისა. ეს პროგრამმა ჯერ კიდევ არ იყო მიტანილი მასამდე, არ იყო შეფარდებული მის მოთხოვნილებათან. ეს ამბავი მოხდა შემდეგ და ამან კიდევაც გამოიღო შესაფერი ნაყოფი. ამაზე ქვევით.

ამ დროს ჩემი ამხანაგები ვარშავაში, ქართველი და არა ქართველი, ყველა დაიჭირეს, მოსალოდნელი იყო ჩემი დაჭერაც, რადგან მათთან მქონდა მიწიერ-მოწერა. საჭირო იყო სასაქაროთ გავცლოდი ამ ხიფათს და მაისში ბათუმიდგან გავემგზავრე ევროპაში. ასეთი იყო გადაწყვეტილება პიონერთა ჯგუფის (სილვა, ეგნატე, კარლო, დ. კალანდარაშვილი, ისიდორე რამიშვილი, არ. წითლიძე); ჩემი გამგზავრების ორი თვის შემდეგ მართლა მოსულიყო ლანჩხუთში ბრძანება ჩემი დაჭერის შესახებ. კარგს დროზე გავასწარი. გავხდი ძალაუნებურათ ემიგრანტი, თუმცა პასპორტი მქონდა კანონიერი.

ყენევაში ჩამოსვლის მეორე დღეს დავესწარი ერთ რუსულ კრებას, რამაც გამაკვირვა. ყველა ორატორი იყო ნაროდნიკი და დამსწრენი მხურვალე ტაშით აჯილდოვებდენ. ვერ მოვითმინე, სიტყვა

ავიდე, თუმცა არავის ვიცნობდი და გამოვთქვი ჩემი აზრი მეც
 ტაში დამიკრეს. ხმა გავარდა ერთი მარქსისტი ჩამოსულს. ერთმა
 გამიხმო და გამომკითხა ვინაობა და გამეცნო როგორც მარქსისტი,
 გვართ ბლუმენფელდი. ჩემს შეკითხვაზე თუ რამდენი მარქსისტი
 არიან აქ, მომიგო — სულ ხუთი პლენხანოვიანათო! გამიკვირდა, გა-
 ვოცდი, ჩამოვედი მათგან მარქსიზმის შესასწავლათ, ახლა გამოდი-
 ოდა რომ მე უნდა მესწავლებინა მათთვის ეს მეცნიერება.

ვნახე პლენხანოვი, ვერა ზასულიჩი, ლევ დეიჩი, გუკოვსკი და ერ-
 თი თუ ორი ბუნდოველი. ამით ამოიწურებოდა მარქსისტების მთე-
 ლი ქენევის ჯგუფი, სოლო ნაროდნიკულ ბანაკში ითვლებოდა ასო-
 ბით. შევუდექი მარქსისტულ ლიტერატურის გაცნობას, მაგრამ მთა-
 ვარი ჩემი ინტერესი გახდა — საზოგადო პოლიტიკური და სოცია-
 ლური ვითარება ევროპის. ჯერ კიდევ სემინარიის მესამე კლასიდან
 ვოცნებობდი აქეთ გამომგზავრებას; ამ მიზნის მისაღწევათ კიდევაც
 შევედი ლ. აღნიაშვილის გუნდში და მივიღე მონაწილეობა ქართულ
 პირველ კონცერტში (1887 წ.) სახაზინო თეატრში. აღნიაშვილმა
 აღგვითქვა თუ გუნდის საქმე კარგათ წავიდა, წავალთ ევროპაშიაც
 და მას მოვივლით კონცერტებითო. სამწუხაროთ, კონცერტი პირვე-
 ლათვე ცუდათ იქნა მიღებული ქართველ საზოგადოების მიერ. დაეს-
 წრნენ მხოლოდ ინტელიგენცია, გალიორკაში კი კინტოები, გათავე-
 ბისას აქედან-იქიდან გვესმოდა — რა სიმღერებია, მე ბავშვობიდან
 ვიცი ყველა ეს, უკეთესათ ვიმღერებთო და სხ. მეორე კონცერტი
 აღარ გამართულა.

გულგატეხილი დავრჩი, შემრჩა მხოლოდ ცოტაოდენი ფრანგუ-
 ლის ცოდნა, რასაც მასწავლიდა ა. მირიანაშვილი. დარწმუნებული
 რომ ევროპაში წავალთ. ფრანგულის სწავლას მაინც განვაგრძობდი
 ჩემით, ეგების ოდესღაც ბედმა გამიღიმოს მეთქი. და სწორეთ ასე
 მოხდა. თუმცა გვიან. ამიტომ ჩამოვედი თუ არა შვეიცარიაში, მთა-
 ვარი ყურადღება მივაქციე ხალხის ყოფა-ცხოვრებას, უმთავრესათ
 კი გლეხობისას. ბურჟუაზია არ მაინტერესებდა, ვინაიდან ეს კლასი
 ჩვენში თითქმის არ მოიპოვებოდა. აქ კი არ მოიპოვებოდა თავად-
 აზნაურობა. სამაგიეროთ ორივე ქვეყანაში არსებობდა გლეხობა და
 მუშები. აი ეს ორი კლასი გახდა ჩემი ყურადღების საგანი.

მუშათა კლასის როლზე და მნიშვნელობაზე კარგათ ვიყავი გა-
 გებული მარქსისტული ლიტერატურიდან, მაგრამ გლეხობის შესა-
 ხებ აქ მე ვერაფერი ვნახე გარდა იმისა, რომ მისი ხვედრია გაპრო-
 ლეტარებაო. ეს პერსპექტივა მე არ მაკმაყოფილებდა და ვეძებდი
 ამ იდეური ჩიხიდან გამოსავალს. პირველ ყოვლისა შევუდექი შვეი-

ცარიის სოფლების დათვალიერებას და გლეხთა ცხოვრების გატანას. ჩემი შთაბეჭდილებები იმ დროს იბეჭდებოდა „კვალ“-ში და აქ ამაზე ლაბარაკს არ გავაგრძელებ. ვიტყვი მხოლოდ რომ გაპროლეტარების კვალი ვერსად ვნახე და ვფიქრობდი ამას კაპიტალი ასე იოლად ვერ მოერევა. ადვილად წარმოსადგენია ჩემი განცვიფრება, როცა ათი წლის შემდეგ (1904 წ.) მე ისევ მოვხვდი ამ ქვეყანაში, დავიარე ჩემი ნაცნობი სოფლები, ვევეს ზემოთ და ისინი ვეღარ ვნახე! გლეხთა ოდების ალაგას სანატორიუმები, საავათმყოფოები და სხვა კერძო დაწესებულებები. კაპიტალი მორევია გლეხს და იქიდან გადაუყრია. საერთოთ მთელი ეს არე-მარე აღარ გავდა პირველად ჩემ მიერ ნახულ არე-მარეს.

1895 წ. წავედი პარიზში. მსურდა ქენევის უნივერსიტეტიდან გამოტანილი ცოდნა შემევესო აქ. ქალაქის გაცნობის შემდეგ უნდა ამომერჩია ორში ერთი: ან სორბონის ლექციები ან ნაციონალური ბიბლიოთეკა. ამოვირჩიე ეს უკანასკნელი, სადაც დიდიდან საღამომდე ვმეცადინებოდი სამი თვის განმავლობაში. ამ დროის პარიჟი სრულიად არ გავს ახლანდელს. იყო ნამდვილი წარმტაცი პანარამა. სამგზავრო საშვალეა იყო მხოლოდ ცხენი-ფაიტონი და კონკა, ორივე გვარიან ზანტათ მოსიარულე. აუარებელი ხალხი დადიოდა ფეხით, მთელი ქუჩები გატენილი იყო მოსიარულენით, დიდი ბულვარები გეგონებოდა მღელვარე ოკეანე, იმდენი ზღვა ხალხით იყო სავსე. მეც ყოველ დილით სენ-მიშელის ბულვარიდან მივდიოდი ფეხით ნაციონალურ ბიბლიოთეკამდე და ფეხითვე ვბრუნდებოდი საღამოს. კონკა კი იყო საუკეთესო საშვალეა ქალაქის დასათვალიერებლათ, იჯექი მეორე დია სართულზე, მიხვიდოდი ნელა და ხედავდი ყოველივეს. ჩემი პარიჟში ყოფნის დროს ვინახულე ყიულ გედი, პოლ ლაფარგი და სხვა ფრანგი სოციალისტები. დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე ლაფარგმა. მას უყვარდა ლაპარაკი სოციალურ თემებზე; ვსეირნობდით ნასადილევს მისი სოფლის მიდამოებში და ჩემს კითხვებზე დაწვრილებით და დალაგებით მიპასუხებდა. გავატარე მასთან ოთხი თუ ხუთი კვირა დღე და ბევრი ვისწავლე.

პარიჟში გავეცანი სხვადასხვა სოც. პარტიების პროგრამებს და ვერსად ვერ ვპოვე პასუხი ვერც ნაციონალურ, ვერც გლეხის საკითხზე. აქაც არ იდგა არც ერთი ეს საკითხი, როგორათაც იდგა ჩვენში. ერი იყო თავისუფალი, დაობდენ მარტო ელზას-ლოტარინგიაზე, ხოლო გლეხი იყო მესაკუთრე და ითვლებოდა წვრილ ბურჟუაზი. მას აწუხებდა ხაზინა და არა თავადი.

ჩემთვის აშკარა იყო, რომ ჩვენი საზოგადოება და საფრანგეთ-

შვეიცარიის დიდათ განიჩეოდა ერთი-მეორისაგან, საერთოდ არა იყო რა. გარდა ერთისა — აქაც და იქაც არსებობდა მუშათა კლასი, თუმცა შემადგენლობა, წარმოშობა, ურთიერთობა სხვა კლასთან დიდათ განიჩეოდა ჩვენებისაგან. აქაური მუშა იყო მართლა პროლეტარი, უძრავ საკუთრებას მოკლებული და მხოლოდ ქირაზე მიშვებული. ჩვენი მუშა კი იყო სოფლელი, მცირე მესაკუთრე, მაგრამ მაინც მესაკუთრე. უმუშევრობის დროს თავის შინ ბრუნდებოდა და თავი იოლათ ვაქონდა.

ამ ნაირათ ნახული ევროპის სოციალური სტრუქტურა ძალიან შორს იდგა საქართველოს სოციალურ სტრუქტურიდან. ამიტომ საფრთხილო იყო ევროპის რევოლუციურ იდეოლოგიას არ გაემრუდებოდა ჩემი რევოლუციური ამოცანები.

პარიჟში დავრჩი ოთხი თვე. დავბრუნდი ჟენევაში და იქიდან პირდაპირ გავემგზავრე გერმანიაში. აქ ძვედა მარქსიზმის სამშობლო, აქ ცხოვრობდნენ საუკეთესო მისი იდეოლოგები და ჩემი განათლების შესავსებათ აუცილებელი იყო აქ ცხოვრება და სწავლა. დავსახლდი ქ. შტუტგარდში ორი მოსაზრებით: აქ ცხოვრობდა კ. კაუცკი. აქ არ მყავდა არც ერთი ნაცნობი არც რუსი, არც ქართველი, რომ ხელი შეეშალა გერმანული ენის შესწავლაში. ორივე ეს მოსაზრება გამიმართლდა. კაუცკის გავეცანი თავიდანვე, კარგად ლაპარაკობდა ფრანგულათ, კვირაობით ვსეირნობდით ტეგერლოხის ტყეში, ჩვენთან ერთად ხშირად ჰელპანდი (პარვუსი) და ვმუსაიფობდით შინაურულათ, გულახდილათ. კაუცკიმ მოახდინა დიდი შთაბეჭდილება ჩემზე თავისი თავდაბლობით, უბრალოობით, ნათელი აზრით და ცოდნით. მისგან ბევრი ვისწავლე. ხშირათ ვიყავი მის ოჯახშიაც. მე მაინც სოფელი და სოფლის ხალხი მაინტერესებდა და ზაფხულში გავსწიე პროვინციებისაკენ. ჩემი დაკვირვებანი იბეჭდებოდა „კვალ“-ში და აქ სიტყვას არ გავაგრძელებ. საერთოდ, გერმანული სოფლის ვითარება არაფრით განიჩეოდა შვეიცარია-საფრანგეთის სოფლებიდან და საბოლოოთ დავრწმუნდი ევროპის სოციალური წყობილების ერთი და იგივეობაში. გერმანელი გლეხიც ისეთივე მესაკუთრე და წვრილი ბურჟუაა, როგორც დანარჩენები. ამიტომ სოციალისტური ლიტერატურის საგანს გლეხი სრულიად არ შეადგენდა. მისი მოთხოვნილებანი არ ჩანდა და თვით ის როგორც წოდება იყო მიშვებული აგრარიელთა გავლენის სფეროში.

ჩემი მიზანი იყო გავცნობოდი არა-მარქსისტულ პოლიტიკურ ეკონომიასაც და ამიტომ გავემგზავრე მიუნხენში. აქ ჩავეწერე უნივერსიტეტში და განსაკუთრებით გულმოდგინეთ ვუსმენდი პროფ. ბრენტანოს. მის ლექციებს ვრცლათ ვიწერდი და რამდენიმე რვეული შემიღ-

გა, რაიცა ჩემს ბიბლიოთეკაში დამრჩა საქართველოში. ამ ლექციებიდან ცოდნა ბევრი შევიძინე, მაგრამ პრინციპები, იდეოლოგია თითქმის არაფერი. მისი მთავარი მიმართულება იყო არც ლიბერალური, არც სოციალისტური, არამედ ეტატიური, კათედრის-სოციალისტური, როგორც ეს იყო იმ დროს მოდაში გერმანიის პროფესორთა შორის. ეს აზრები სრულიად არ მიეწყო ჩემს აზროვნებას, რომელიც უარყოფითად ეპყრობოდა სახელმწიფოს, ისიც ნიკოლოზ მეფის და ესაფუძვლებოდა თავისუფალი საზოგადოების თავისუფალ შემოქმედებას. ამ დროს მოხდა ერთი ამბავი: პოლონეთის ს.-დ. და პ.პ.ს. შორის ატყდა კამათი ნაციონალურ საკითხზე კაუცკის ჟურნალში („ნოე ცაიტ“). ერთი უარყოფდა პოლონეთის დამოუკიდებლობას და ჩერდებოდა ავტონომიაზე; მეორე კი უარყოფდა ავტონომიას, როგორც უტოპიურს და ითხოვდა დამოუკიდებლობას. ამ დავაში ბოლოს ჩაერია თვით კაუცკი და გადაჭრით დადგა პ.პ.ს. მხარეზე. მისი არგუმენტაცია, როგორც მახსოვს, იყო ასეთი: ავტონომია არის ადმინისტრაციული მოთხოვნილება და არა პოლიტიკური და სრულიად არ ძალუძს გადაჭრას ნაც. საკითხი. ერი, როგორც მთლიანი არსება, არსებობს, როცა ის მთლიანდება შეგნებით, ნაციონალური საერთო პსიხოლოგიით. მაშინ დგება მისი არსებობის საკითხი, როგორც სახელმწიფოს, როგორც პოლიტიკურ თვითმართველი ერთეულის. ხოლო ფორმა ამ ერთეულისა არის ერთი — სახელმწიფო.

კაუცკის ამ წერილმა მოახდინა ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება. დავინახე რომ მარქსიზმი სრულიად არ უარყოფს ნაციონალურ საკითხს, ნაციონალურ თავისუფლებისათვის ბრძოლას. ეს იყო 1896 წ. დასაწყისში. მიუნხენიდან გადავედი ბერლინში, სადაც ორი სემესტრი უსმენდი პროფ. ვაგნერს, შმოლერს და ზიბელს. ამათ შორის განსაკუთრებით ბევრი ვისწავლე შმოლერისაგან.

ამ დროს მამაჩემისაგან მივიღე შემდეგი ცნობა: პრისტავმა გამომიცხადა, რომ შენი შვილის საქმე მოუსპია პოლიციის დეპარტამენტს ნიკოლოზ მეორის გამეფების გამო და შეუძლია თავისუფლათ ჩამოვიდესო. მე ეს ამბავი კიდევაც გადამავიწყდა. ჩემი ემიგრანტობა არ მახსოვდა და ახლა, რასაკვირველია, გამეხარდა ამ მდგომარეობის ლიკვიდაცია. ევროპაში ძალზე მომწყინდა, გადავსწყვიტე დაბრუნება, მაგრამ დაუშვებლათ მიმაჩნდა დაბრუნება ინგლისის უნახავად. 1897 წ. მარტში გავსწიე ლონდონისაკენ. დარწმუნებული ვიყავი ერთში — ქართველი ხალხი მარტო პოლიტიკით ვერ დაკმაყოფილდებოდა; ეს ახალი სიო, უეჭველია, მას ეუბნებოდა ახალს და სასარგებლოს, მაგრამ ამასთანავე საჭირო იყო სხვა რამეც, უმთავრესათ კულტურა. ქარ-

თველობა აღიზარდა სპარსულ-ოსმალურ-რუსულ კულტურის გავლენის ქვეშ, თუმცა ამასთანავე თავის ორიგინალურ ტრადიციებსაც მამაცურადაც იცავდა, მაგრამ მას არ ქონდა წარმოდგენა ევროპის კულტურაზე, საითკენაც გვინდოდა მისი მიდენა. რადგან ჩემი ევროპაში ყოფნის დროს (1893-97) აქ არ იყო არც ერთი ქართველი, რომელიც აქაურობას მას აუწერდა და გააცნობდა, მე მოვკიდე ხელი ამ მოვალეობის შესრულებას და შეძლებისდაგვარადაც მას ვემსახურებოდი.

ლონდონმა ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ინგლისის ყოფაცხოვრება ისე განირჩეოდა ევროპის კონტინენტისაგან, რომ გადავსწყვიტე ეს ჩემი შთაბეჭდილება გამეზიარებია ქართველ საზოგადოებისათვის. ამ წერილების ერთი ნახევარი კიდევაც დაიბეჭდა, ხოლო მეორე ნახევარი თან წამოვიღე და იქ დრო არ დამირჩა მის გადასათვარიელებლათ და გადასაწერათ. მოყვა ჟანდარმთა არხივში.

ვ. ჩერქეზიშვილმა დამაყენა ერთ ფოტოგრაფის ოჯახში, გვართ ვილსონი. მას ძალიან უყვარდა ლაპარაკი და პოლიტიკაზე დავა. ეს მისი თვისება ძალიან გამომადგა, სამი თვის მასთან ყოფნის შემდეგ ჩინებულათ ვკითხულობდი და ვლაპარაკობდი ინგლისურათ. შემდეგ გადავედი სიტეში და იქ ვმეცადინეობდი ბრიტანიის მუზეუმში, განსაკუთრებით ქართულ ძველ წიგნების გასაცნობათ და იმ ძველი ინგლისური ძველ წყაროების, რომელიც კი საქართველოს იხსენიებდა. არ დამავიწყდება ორი დიდი ტომი სახელათ — „მოგზაურობა თურქესტანში მე-15 საუკ.“. აქ საქართველოც იხსენიებოდა. მქონდა რვეულები ამ წყაროებიდან ამონაწერებით სავსე და ისიც შეეწირა ჟანდარმერიას, წაიღეს, არ დაუბრუნებიათ. ზაფხულში წავედი სოფელში, რიდინგის ახლოს. ნამდვილად კი სოფელი არ არის ინგლისში. არის მხოლოდ ვაზნეული ფერმები, დიდხნობით იჯარით აღებული მიწის მეპატრონეებისაგან. ეს ფერმერები არიან წვრილი კაპიტალისტები და არა გლეხები. ვცხოვრობდი სწორეთ ერთ ამათგანის ოჯახში, რომელიც არაფრით არ განირჩეოდა სმა-ჭამით და ადათ-ჩვეულებით ლონდონის პანსიონებისაგან. მაშასადამე, ინგლისის სოფელი სრულიად არ გავს ევროპის სოფლებს, მით ნაკლებად ჩვენსას. აქ გლეხოება სრულიად არ მოიპოვება. არიან მიწათმფლობელები (არისტოკრატია), ფერმერები და სოფლის მუშები — პროლეტარები. ინგლისის სოციალური წყობა კიდევ შორს აღმოჩნდა ჩვენისაგან, ვინემ კონტინენტის.

ევროპაში დავყავი ოთხი წელი და ექვსი თვე. ამ ხნის განმავლობაში რუსის ემიგრაციასთან არ მქონებია არავითარი კავშირი და ახლო დაზოკიდებულება. ესენი იყვნენ თითქმის ყველა ნაროდნიკული მიმართულების და მე ეს აღარ მაინტერესებდა. მინდოდა ჩემი გზით და მო-

საზრებით გამეგნო სოციალური აზროვნების სამეფოში და თან ევროპის ყოფა-ცხოვრებას გავცნობოდი. რუსები ამ უკანასკნელს არც ვცნობოდნენ, არც სწამდათ რამე მისი. რუსის „მუჟიკი“ უფრო მაღლა იდგა მათთვის ევროპის მუშაზე და ბურჟუაზიაზე. ქართველები კი ცოტანი იყვნენ აქა-იქ გაპნეულნი, მათ შორის ერთი არ მინახავს ჩემი აზრის და მიდრეკილების. ვიყავი მარტო ევროპის რთული პირობების წინაშე და მუდამ ვფიქრობდი რა კავშირი აქვს ყველა ამას ჩვენს ცხოვრებასთან.

ინგლისიდან პირდაპირ გავემგზავრე საქართველოში, სადაც ჩავედით ოქტომბერში (1897 წ.). გავეცანი მდგომარეობას. ყველა თავის ადგილას დამხვდნენ, გარდა ეგნატესი, რომლის ასე მოულოდნელ გარდაცვალებამ გული დამწყვიტა. და ეს ისე რომ, როცა ბიძა მისი მოვიდა ჩემთან სანახავათ სამი წლის შემდეგ, ცრემლი მომადგა თვალებში. ეგნატე მისი გაზრდილი იყო. მამა აღრე მოუკვდა. ჩემსას, ლანჩხუთში, იმართებოდა კრებები ამხანაგების და ვაწყობდით მუშაობის გეგმას. მდგომარეობა იყო შემდეგი: მარჯვენა სექტორში, ივერიელთა ბანაკში, ცვლილება არ მომხდარა. იქ იგივე ძველი საკითხები ბატონობდა — ბახკი, წ.-კ. საზოგადოება, ქართული თეატრი, შკოლა — მხოლოდ და მხოლოდ კულტურული მუშაობის იდეური ნაწილი. სხვა რაიმე პოლიტიკური, სოციალური და ნაციონალური საკითხი არ არსებობდა. „კვალ“-ის ბანაკში იყო დომხალი. აქ სწერდა ყველა ის, ვინც „ივერია“-ში ადგილს ვერ შოულობდა. აქ ეტყობოდა პროგრესიული აზრების ძიება და მათ ირგვლივ კამათი. მარცხენა სექტორში დიდი ცვლილებაა. მარქსისტები შეჭრილან მუშათა შორის და იქ წრეების საშვალეებით მუშაობა გაუჩაღებიათ. მხოლოდ აქ უჩინია თავი ვიწრო, სექტანტურ მიმდინარეობას — ყოველივე ლეგალური მუშაობის უარისყოფას და მხოლოდ არა-ლეგალური პროპაგანდით დაკმაყოფილებას. ამიტომ ეს ფენები უარყოფიდათ უცქერიან მარქსისტების მონაწილეობას „კვალ“-ში და მით საზოგადო ასპარეზზე გამოჩინას. ამ ხაზს მეთაურობდენ ახალი სოც.-დემოკრატები — ვასო ცაბაძე, რუსები (პოსტალევსკი და სხ.), ლ. კეცხოველი და სხ. ხოლო ძველები, ჩემი თანამედროვენი, ამ აზრს არ იზიარებდენ. მასაში უფრო უკანასკნელთ ემხრობოდნენ, მაგრამ ვიწრო არა-ლეგალურ წრეებში პირველნი ქარბობდენ. მთავარი საქმე კი მაინც კეთდებოდა — მუშათა კლასის გამოღვიძება და პოლიტიკურ ასპარეზზე დარაზმვა. ეს მუშები იყვნენ რკინის გზის სახელოსნოში მომუშავენი, რომელთა შორის დაარსდა პირველი წრეები. აქ კი ფართოთ ქონდა ფეხი გადგმული პროპაგანდას და პირველი კადრები, შემდეგი ეტაპის მუშა-მეთაურები, ორგანი-

ზატორები და პროპაგანდისტები, მზადდებოდა. ამ ფენებს მისდევდა სტამბის მუშები, ხოლო ყველა დანარჩენი, განსაკუთრებით ნაროდნიკების მთავარი სამუშაო ასპარეზი — ხელოსნები, ძალიან შორს იდგენ ამ ახალი მოვლენებისაგან და ის არ ესმოდათ. განსაკუთრებით დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა მუშებზე მარქსის მოძღვრება ზედმეტ ღირებულებაზე. ერთი ვურული მუშა გაკვირვებით მეუბნებოდა — ისე დაგბერდი, რომ სულ მეგონა ხაზაინი მე მარჩენდა, ახლა მხოლოდ გავიგე, რომ ხაზაინს თურმე მე ვარჩენ! ეს იყო მართლაც „ქვეყნის გადაბრუნება“ და რა გასაკვირალია მუშათა მასა მას დაეწაფა. წრეებში მომუშავენი ძალიან მოხარულნი იყვნენ ამ საერთო ინტერესის გაღვიძებით მუშებში და თავის ეკონომიური მრწამსის იქით არ იხედებოდნენ. ამ პირველი ეტაპის მარქსიზმი წარმოდგენილია როგორც მხოლოდ ეკონომიური დოქტრინა შესახებ დღის ქირის და მუშებ-კაპიტალისტების ურთიერთობისა. ყველა სხვა საკითხები ამ ხაზიდან გამორიცხულია. მოძრაობას აკლდა სოციალისტური ხასიათი. პოლიტიკური ბრძოლაც კი მიჩქმალული იყო.

ჩვენ ძველმა მეგობრებმა, პირველი სოც.-დემ. კონფერენციის მონაწილეებმა მოვილაპარაკეთ და გადავწყვიტეთ მუშათა ბრძოლისათვის ფართო საზოგადოებრივი ხასიათის მიცემა. მე მათ, ჩემსას, ლანჩხუთში, გავუკეთე ვრცელი მოხსენება როგორ დგას ეს საკითხი ევროპაში, გავაცანი ბრძოლის ევროპიული ფორმები, მივეცი განმარტებანი ყველა საკითხებზე, შევთანხმდით ყველა პრობლემებზე, გარდა ერთისა — ვერ შევთანხმდით ნაციონალური საკითხის დასმის შესახებ. აქ ისეთი ღრმა უთანხმოება დაიბადა, რომ გადაწყდა განსაკუთრებით თათბირის მოწვევა თფილისში მრავალრიცხოვანი წევრებით. ეს თათბირი მოხდა მიხა დარჩიაშვილის ბინაზე, სადაც ცხოვრობდა მისი ძმა ლადო, ნოემბრის თვეში. დაესწრენ ყოველი მხრიდან, სადაც კი ს.-დ. მუშაობა იყო დაწყებული: ბათუმიდან კ. ჩხეიძე, ბეგლარ მელია და ლუზინი; ქუთაისიდან სამ. კილაძე და ერთი ნოქარი. თფილისიდან ათამდე კაცი სილ. ჯიბლაძის მეთაურობით. პირველ ყოვლისა გადავწყვიტეთ წინააღმდეგ „პოდპოლისტებისა“, არა-ლეგალურ მუშაობას მიუმატოთ ლეგალური მუშაობა. ჩვენ მივიღეთ თავისთავზე „კვალი“-ს რედაქტორობა. ამ მიზნით მაშინვე დავიწყეთ მოლაპარაკება „კვალი“-ს პატრონებთან — ოფიციალურ რედაქტორ-გამომცემელ ანასტასია წერეთელთან და ფაქტიურ რედაქტორთან, მის მეუღლეს გ. წერეთელთან. შემდეგ გადავედით ჟურნალის ხასიათზე და მასში მოსათავსებელი მასალების აღნუსხვაზე. დიდი შეხეთქება გაიმართა ნაციონალურ საკითხის გამო. ამ საკითხის სრულიად მოხსნას ითხოვდნენ დღის წეს-

რიგიდან ბათუმელები, სანახევროთ მოხსნას თფილისელების უმრავ-
ლესობა, ხოლო ჩემი აზრის სრულიად არავინ არ აღმოჩნდა. მათისა-
ბუთები ტაქტიკური: საჯაროთ წამოყენება ისეთი საკითხების, რო-
მელნიც მშრომელ მასებს აშორებენ გაბატონებულ კლასებს და ქმნიან
მათგან მოპირდაპირე შეგნებულ ბანაკს. ნაციონალური საკითხი კი
ჩიდებს დებს მათ შორის, ანელებს კლასთა ბრძოლას და მით ანელებს
მასების მთელ მოძრაობას; გვეყოფა ისიც, თუ შევსძელით მათი გა-
დაყვანა ეკონომიური წრიდან პოლიტიკური ბრძოლის ნიადაგზე; ეს
აზრის მთავარი ამოცანა. საბუთი თეორიული: ქართველი ხალხისთვის
ჯერ კიდევ გაუგებარია ნაციონალური მოთხოვნილებათა წამოყენება,
ნაციონალისტები აყენებენ ზოგ ამათგანს, გვარიან ზომიერათ, მაგრამ
შორს წასვლას ვერ ბედავენ. ეს იმიტომ რომ საქართველოს თავისუფ-
ლება ხალხისთვის ნიშნავს ოსმალეთ-სპარსეთის ტყვეთ გახდომას, ასე-
თი ლოზუნგით წავაგებთ მთელ ბრძოლას, ხალხი ზურგს შეგვაქცევს
ეკონომიურ და პოლიტიკურ საკითხებშიაც.

იყო წარმოთქმული ისეთი აზრიც, რომ სოციალისტის საქმეა სო-
ციალისტური საკითხი და არა ნაციონალური. ამ აზრს იცავდენ ბათუ-
მელები და ყველა რუსები ლუზინის მეთაურობით. მაგრამ უმრავლეს-
სობამ არ გაიზიარა ასეთი ნილილიზმი და დააწვა მიზანშეწონილების
თეზას. კრება შეწყდა. მე წავედი გ. წერეთელთან შესახვედრათ, უჩე-
მთ იყო თათბირი. დაბრუნებისას სილვამ აიღო სიტყვა და გამოა-
ცხადა თათბირის განაჩენი: „კვალი“-ს რედაქტორი იქნება ნ. ჟორდა-
ნია, მას უცხადებთ ნდობას ყველა საკითხებში. გვაქვს იმედი აქ გამო-
თქმულ საშუალებებს სახეში მიიღებს და მათ თანახმით იმოქმედებსო.
ყრილობა დაიშალა. ხმა გავარდა „კვალი“ ჩვენს ხელში გადმოდის.
ერთ დღეს მოვიდა ჩემთან ალ. ყიფშიძე და გადმომცა ილია ჭავჭავაძეს
სურს თქვენი ნახვა და ხვალ დილით გელის თავის სახლშიო. ძალიან
გამიკვირდა, არავისათვის არ გამიმხელია. მეორე დღეს წავედი. მიმი-
ღო თავის საშუაო კაბინეტში. გავეცანი, დაჯდომისთანავე დაიწყო:
შეგაწუხეთ ერთი საქმისათვის. მე მსურს თქვენ გახდეთ „ივერიის“
ხელმძღვანელი, რედაქტორი სრული უფლებით, მხოლოდ როცა ჩვენს
შორის იქნება აზრების დიდი განსხვავება — მე ჩემსას დავბეჭდავ,
თქვენ თქვენსასო. მე სხვები მოხოვენ გაზეთის გადაცემას, მათ არ
გადავცემ, გამოცდილებით ვიცი მათი ამბავი, თქვენ თუ აიღებთ, მზათ
ვარ გადმოვცეთო. ეს წინადადება იყო ჩემთვის სრულიად მოულოდ-
ნელი. მაშინვე გადავწყვიტე ჩემთვის წინადადებაზე უარი მეთქვა,
მაგრამ რომ ეს უხეშათ არ გამოსულიყო, ვუბასუხე: დიდ მადლობას
გწირავთ ასეთი ნდობისათვის. მე ეს არ დამიმსახურებია, წინადადება

ისეთი მოულოდნელია, რომ საჭიროა მოფიქრება, მეგობრების ნახვა და ამ ორ დღეში პასუხს მოგახსენებთ თქვა. ლაპარაკის დროს გამოირკვა, რომ მას სთხოვეს გაზეთის ხელმძღვანელობის გადაცემას გ. ლასხიშვილი, კ. აბაშიძე და ნაკაშიძე. გ. წერეთლისათვის არ შიშვამს. მეორე დღესვე დაპირებისამებრ წავედი ილიასთან ბანკში და გადავეცი უარი (საბუთებით). პასუხათ მითხრა: თქვენი ნებაა, იმედი მაქვს ერთმანეთს ხელს არ შეუშლითო. მე ეს გავიგე ისე რომ ერთიმეორეს თავს არ დავესხმით. მეც პირობა მივეცი. პირობა შევასრულე. საკმარისია გადახედოთ „კვალი“-ს 1898 წ. ნომრებს, რომ დარწმუნდეთ. „კვალი“ თავს ესხმის „ივერია“-ს მხოლოდ მას შემდეგ, რაც „ივერია“-მ აუტეხა კამათი.

ამ ნაირათ, პირველი იანვრიდან (1898 წ.) „კვალი“ გახდა ქართველი მარქსისტების პირველი ლეგალური ორგანო. ეს იყო იმავე დროს პირველი მაგალითი მთელ რუსეთის იმპერიაში. არსად სოციალისტებს ლეგალური ორგანო არ ქონდათ.

საახალწლოდ ჩავედი ლანჩხუთში, გავედი „ფიქრის გორაზე“ და ჩამოუგდე ლაპარაკი თავმოყრილ მეზობლებს ნაციონალურ საკითხზე. მისმენდენ გულმოდგინეთ. როცა წამოვაცენე დებულება საქართველოს თავისუფლების შესაძლებლობისა, ერთი გლეხი ადგა და მომახალა — აწი ჩვენ ტყვეს გაყიდვას ვერ დაუბრუნდებიანო! სიტყვა პირში შემჩრა, არ ვიცოდი რა მეპასუხა. დავინახე რომ ერის თავისუფლება მათთვის ძველი დროის დაბრუნებას ნიშნავდა... გავბრუნდი და ჩემს თავს ვუთხარი: ამხანაგები მართალნი არიან. ეს ხილი ნაადრევია, ხალხის გაღვიძება ჯერ უნდა მოხდეს სხვა ნიადაგზე. ამ გადაწყვეტილებით დავბრუნდი თფილისში.

ამ ნაირათ, ევროპიულ სოციალიზმს მუშაობაში პირველათ მიეცა წმინდა ეკონომიური ხასიათი. მისი ამ ცალმხრივობისაგან გამოყვანა და მისთვის მიცემა ფართე საზოგადოებრივი ხასიათის, უნდა ეკისრა „კვალს“, მას უნდა მოეპოვებია, პირველ-ყოვლისა, მასის ნდობა. გ. წერეთელმა გადმომცა სრული რედაქტორობა, სრულიად არ ერეოდა სარედაქციო საქმეებში და თუ რამეს დასწერდა — მე გადმომცემდა გასაცნობათ და ნების დასართავათ. ერთი სიტყვით, ეს პირი, რომელსაც წინათ არ ვიცნობდი, გამოდგა იშვიათი ადამიანი. საქმისათვის ყოველივე პირადი მოსაზრების და თავმოყვარეობის მსხვერპლათ მიმტანი, ხალხის ერდგული და კეთილშობილი პატრიოტი. ხშირათ მეუბნებოდა ერთ და იმავეს: ნოე, ხომ იცი მე მარქსისტი არა ვარ, მაგრამ რაკი ვხედავ რომ ხალხის გამოღვიძება შეიძლება ამ გზით, მეც თქვენთან ვარ. არასოდეს მასთან რაიმე გაუგებრობა და

უსიამოვნება არ მომსვლია. ყოველ შაბათს დაჯდებოდა რედაქციაში და ახალ გამოსულ ნომერს გადაიკითხავდა და ხმა მალა დადიან ქარგი ნომერია... „კვალი“-ს პირველი ნომრები ფართეთ მოედვა რკინის გზის სახელოსნოს მუშებს და გამოიწვია საერთო თანაგრძნობა. „პოდპოლისტები“ შეშფოთდენ, ამაში დაინახეს მოძრაობის „გარყვნა“. შეეცადენ შებრძოლება „ლეგალიზმისათვის“ და ჩვენი მონათვლა ოპორტუნისტებათ. ცდა უნაყოფო გამოდგა, მასაში ვერ პოვა გამოხმაურება. არა-ლეგალური და ლეგალური გამოცხადდა ერთი-მეორის დამატებათ და გაგრძელებათ. ამ გადატეხას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ სწორედ ამ დროს თფილისის ორგანიზაციის ხელმძღვანელათ მოხვდა სილ. ჯიბლაძე. კაცი ფართე აზროვნების, დიდი ორატორული და ორგანიზატორული ნიჭის და თავის დადების. მას მხარში ედგა ვლ. მგელაძე, მ. ჩოდრიშვილი და მუშა ჩხეიძე, ოქუაშვილი, მთელი რიგი გაგებული და მომქმედი მუშების. ხელმძღვანელ ორგანიზაციაში ინტელიგენტი იყო მხოლოდ ერთი სილვა, სხვა ყველა მუშები; ხოლო პროპაგანდისტები კი იყვნენ ინტელიგენტები და სწორეთ აქ ბუდობდა მარქსიზმის სექტანტური გაგება. მე არა-ლეგალურ წრეებში, არც ორგანიზაციაში მონაწილეობას არ ვიღებდი, რომ ლეგალური მდგომარეობა არ გამოფუჭებოდა, მაგრამ მეთაურები ხშირათ მოდიოდენ ჩემთან სათათბიროთ, ხოლო თვით სილვა ყოველ-დღე მხვდებოდა ჩემსას ან მე მას ალექსანდროვის ბაღში მოთავსებულ სამეურნეო საზოგადოების ერთ სარდაფში, სადაც ის მსახურობდა. მუშაობა გაფართოვდა, წრეები გამრავლდა, გადასწყვიტეს პირველი მაისის დღესასწაული საიდუმლოთ, ქალაქს გარეთ. მომანდვეს ფურცლის დაწერა, რომელიც ვლასამ დაბეჭდა და ხელიდან-ხელში ვრცელდებოდა. მთელი ეს ამბავი ისე ჩატარდა რომ პოლიციას არაფერი გაუგია.

„კვალი“ გამოდიოდა ცენზურის ნებართვით. მიუხედავათ ამისა ყველა ჩვენს აზრებს, გარდა პირდაპირი მოწოდებისა, თავისუფლათ ვბეჭდავდით. ეს აიხსნება ორი გარემოებით: საცენზურო კომიტეტს ჭონდა სპეციალური ცირკულიარი პეტერბურგიდან, ყურადღება მიექციონ განსაკუთრებით ნაციონალური ხასიათის პროპაგანდას. უმთავრესად ლექსები ხდებოდა ამ ბრძანების მსხვერპლი. ჩვენი პროპაგანდა კი იყო უმთავრესად ეკონომიურ-სოციალურ-ისტორიული ხასიათის და ცენზურა დიდ ყურადღებას არ აქცევდა. მეორეთ. ცენზორი იყო ახალგაზრდა კაცი, გ. ყურული, რიგიანი ხასიათის და ლიბერალურათ განწყობილი. მარქსიზმის არა იცოდა რა და ცირკულიარის ფარგლებში რჩებოდა. ერთხელ კი შემომჩივლა —

თქვენი გულისთვის ახლა შრომა მომემატა, დამავალეს მარქსიზმის შესწავლაო. რასაკვირველია ვერაფერი შეისწავლა და განაგრძობდა ცენზორობას აღებული ხაზით. შეტაკება მქონდა ერთხელ ერთი ჩემი მოწინავე არ გაუშვა, ვიჩივლე კომიტეტში. თავმჯდომარე პაკელმა გამართა ცენზორების სხდომა. მეც მიმიწვიეს, მივეცი ახსნა-განმარტება და წერილი გაუშვეს! ეს იყო სრულიად მოულონდელი ამბავი. ამის შემდეგ გიორგის სისასტიკე აღარ გამოუჩენია. ცხადი იყო, რომ საცენზურო კომიტეტს პატრიოტული ლექსები უფრო აფრთხობდა, ვინემ ეკონომიური საკითხები.

თფილისში მოძრაობა გაიზარდა, ორგანიზაცია გაძლიერდა და მან თავისი მუშაობა გადაიტანა სხვა ქალაქში, პირველ-ყოვლისა ბაქოში, სადაც არავითარი მუშაობა არ იყო. თფილისიდან გაიგზავნა იქ სამუშაოთ გამოცდილი ამხანაგი.

მთავარი საკითხი იყო გლეხობისადმი მიდგომა. მარქსიზმი სცნობდა გლეხს, როგორც ადამიანს, მოქალაქეს და მას იცავდა. მაგრამ როგორც მესაკუთრეს არც სცნობდა, არც იცავდა. ჩვენში კი სწორედ გლეხი მესაკუთრის საკითხი იდგა. მრავალი მუშა სწორედ ასეთი კატეგორიის გლეხებს წარმოადგენდენ. „კვალი“ უყოყმანოთ შეუდგა გლეხი მესაკუთრის ინტერესების დაცვას და მოითხოვდა მისთვის საყოფი მიწების მიცემას. ორგანიზაციაში გაისმა ლოზუნგი — მიწების ჩამორთმევა მემამულეებისაგან და გლეხებისათვის გადაცემა. გურიაში შედგა ამ ნიადაგზე ს.-დ. გლეხთა კომიტეტი. მაგრამ ქალაქის ორგანიზაციებს მისი ძალიან ეშინოდათ და ბათუმმა მოითხოვა გურიის ორგანიზაციის დამორჩილება მისთვის. ამას კიდევაც მიაღწიეს, ასევე ხონის კომიტეტი ქუთაისისას დაუმორჩილეს. ერთი სიტყვით სოფლის ორგანიზაციებს გამოეცხადა უნდობლობა. ამ საკითხზე შეიქნა დიდი დავა. ბათუმი განსაკუთრებით იჩემებდა ყველა საკითხებში „ორტოდოქსობას“, ნამდვილ მარქსისტობას. დიდის ბრძოლით და დავიდარაბით გურიის კომიტეტმა მოიპოვა დამოუკიდებლობა.

ამ წაირათ, ამ სფეროშიც მოხდა მარქსიზმის „ნაციონალიზაცია“. ჩვენი სოციალიზმი თანდათან ღებულობდა ხალხურ ხასიათს. ამ დროს არც რუსეთში, არც ევროპაში სოც.-დემ. პროგრამაში გლეხთა დაცვის საკითხი არ იდგა. რუსეთში გლეხების კიდევაც ეშინოდათ, თუ აიშალა დაგვანგრევსო, რაიცა გამოჩნდა შემდეგ პარტიულ ყრილობაზე.

„კვალ“-სა და „საზოგადოებას“ შორის გაჩაღდა დიდი შუღლი, მთელი ინტელიგენცია გადაგვიდგა და მოიკალათა „ივერიის“ ბანაკ-

ში. ამან გამოიწვია შიში ჩვენს რიგებში, უინტელიგენტოთ ვერას
მივალწევთო. ამის პასუხათ გამოვაქვეყნე წერილები „ინტელიგენ-
ცია“. ამან ცოტა დააწყნარა ამხანაგები, ხოლო მუშებში გამოიწვია
ენტუზიაზმი. სამაგიეროთ დიდათ გააბრაზა „ივერიის“ ბანკი. უუ
წინეთ კანტი-კუნტათ მაინც ვხდებოდი ცნობილ ინტელიგენტებს —
ცხვედაძეს, გოგებაშვილს, ჭრელაშვილს, ეკ. გაბაშვილს და სხ. „ინ-
ტელიგენციის“ შემდეგ სრულიად მოვწყდი მათ, გავირიყე მათგან და
მათ მხოლოდ გოლოვინის პროსპექტზე ვხვდებოდი.

მე ვადექი იმ აზრს, რომ ჩვენ ყველა საზოგადო დაწესებულე-
ბებში უნდა შევდიოდეთ და შიგ მხურვალე მონაწილეობას ვიღებ-
დეთ. დრამატიული საზოგადოების კრებამ ამირჩია თავის მდივანთ,
რასაც პირნათლათ ვასრულებდი მთელ წელიწადს. დავესწარი წერა-
კითხ. ს. კრებას და წარვადგინე პროექტი რეფორმების, რამაც გამო-
იწვია დიდი კამათი და „ივერიის“ გამოლაშქრება „ახალი ფანტა-
ზიების“ წინააღმდეგ. ვითხოვდი ღარიბ ბავშვებს მიეცეს მუქთათ სა-
ხელმძღვანელოები და სხ. რაც დრო გადიოდა, მით უფრო ვშორ-
დებოდი ქართველ ინტელიგენციას და მას ვეპირდაპირებოდი.

1900 წ. გარდაიცვალა გ. წერეთელი. თფილისის მუშათა კლასმა
გაუმართა დიდებული გასვენება, ნიშნათ იმ ღვაწლისა, რაიცა მან
დაიმსახურა „კვალი“-ს გადმოცემით და ჩვენს გვერდში ამოდგომით.
ეს იყო პირველი გასვენება საზოგადო მოღვაწის, რომელსაც მუშა-
თა მასა დაესწრო. ამ გარემოებამ შთაბეჭდილება ვერ მოახდინა ინ-
ტელიგენციაზე, რომელიც უფრო და უფრო გაერთიანდენ ჩვენს წი-
ნააღმდეგ. ბრძოლის უმწვერვალესი პერიოდი დადგა 1900 წელს,
როცა მე გამოვაქვეყნე „კვალ“-ში პრესის ისტორიული განხილვა და
რაც შემდეგ ცალკეც გამოიცა. „ივერია“-მ ასტეხა პირველი განგაში.
გამოვიდა წერილი ახალმოსულის პსევდონიმით, თან გაავრცელეს
ხმა რომ ავტორი „თვით ილია“ არისო. მაგრამ როცა დაიბეჭდა ამ
წერილის გაგრძელება მრავალ ნომრებში, რომელთა ტონმა გამოიწ-
ვია საერთო აღშფოთება, დაიხიენ და თქვეს ავტორი ილია არ არე-
სო. ვინ არის? ზოგი ამბობდა ნ. ხიზანიშვილია, ზოგი — გ. ყიფში-
ძეა, ზოგი — ახნაზაროვია და სხ. მუშებისაგან მივიღეთ საპროტესტო
წერილები, ერთს ხელს აწერდა ასამდე კაცი, მეორეს — 500-ზე მე-
ტი და სხ., რაიცა ქვეყნდებოდა „კვალ“-ში. პროტესტს აცხადებდენ
არა შინაარსის, არამედ ფორმის და ტონის წინააღმდეგ. მუშები ას-
წავლიდენ ინტელიგენციას ზრდილობას. ატყდა პოლემიკა, უკანას-
კნელი, გადამწყვეტი. საქმეში ერეოდა მუშათა ორგანიზაციები. სა-
ერთო აზრი იყო რომ საკითხი ახლა საბოლოოთ ნათელია, გზა გაკ-

ვალულისა, ხაზი მოცემულია, რასაც ხალხი უნდა მისდევდესო.
„ივერიელთ“ კი მუდამ ეგონათ ამ დავაში ხალხი არაფერს ვერ მოუშენებდა,
მათ არც კი ესმით ეს, ყოველივე ეს ყინული ატეხილია ნ. ჟორდა-
ნიას და მისი თანამშრომლების მიერო. ამ აზრზე დარჩენ 1905
წლამდე.

მხოლოდ 1901 წლიდან ქანდარმერია ატყობს „კვალსა“ და მუ-
შათა მოძრაობას შორის რაღაც კავშირს, მაგრამ კარგად ვერ გამოერ-
კვია, არის ეს პიროვნული სახის თუ გაზეთის აგიტაციური გავლენა.
ამ წლიდან „კვალი“ სავსებით შევიძინეთ ანასტასია წერეთლისაგან
(მივეცით სამი ათასი მან.). გადავედით საპიორის ქუჩაზე, სადაც იყო
რედაქცია და ჩემი ბინა. მე წავედი რამდენიმე დღით შინ, ლანჩხუთ-
ში. ამოვედი, დამხვდა ამბავი: ბინა გაჩხრიკეს, წაიღეს ხელნაწერები
და ს. ჯიბლაძე დაიჭირესო (აქ ათევედა ღამეს). მე არ დავუბარებ-
ვართ. აშკარა იყო ჩემი ეჭვის ქვეშ აყვანა. ცნობილი სამაისო დე-
მონსტრაციის შემდეგ (18 აპრილს, შუა ბაზარზე) დაიწყო მასიური
დაპატიმრება მთელ თფილისში, ციხეები გაივსო. გადაწყდა ჩემი
საზღვარგარეთ წასვლა და დროებით თავის შეფარება, ფული სამა-
სი მან. მომცა დ. სარაჯიშვილმა. რედაქცია ჩავაბარე ახალ ხალხს,
ავიღე ექიმების მოწმობები, რომ მეჭივრება ევროპის კურორტები
(დასახელებული იყო ორი). ჩავედი ლანჩხუთში და შეუდექი პას-
პორტის აღების საქმეს. სხვანაირათ, უპასპორტოთ, წასვლა ჯერ
კიდევ არ იყო შემოღებული ჩვენში. ოზურგეთმა დამიგვიანა მოწ-
მობის მოცემა. მაკვირვებდა და მაფიქრებდა. ერთ საღამოს მოწმო-
ბის ალაგას მივიღე მოულოდნელი ვიზიტი ქუთაისის ქანდარმერიის
უფროსის, მრავალი მხლებლებით. გამჩხრიკეს, დამიჭირეს და ქუ-
თაისის ციხეში მომათავსეს, საიდანაც სამი თვის შემდეგ, სრულიად
დაუკითხავად, გადამიყვანეს თფილისში — სამხედრო ციხეში, შემ-
დეგ — მეტეხში.

გადიოდა თვეები და მე არავინ მეკითხებოდა, არავითარ ბრალ-
დებას არ მიყენებდენ. ცხადი იდო საბუთი არაფერი ქონდათ და
მას ეძებდენ. თფილისის ორგანიზაციას ქონდა დადგენილება თუ
როგორ მოქცეულიყვნენ ამხანაგები ტყვეობაში. ვინც პირველათ ჩა-
ვარდებოდა ტყვეობაში, ის ცდილობდა ყოველნაირი ხერხით განთა-
ვისუფლებას. ამ მიზნით ყველა ბრალდებაზე უარი ეთქვათ და არ
გამოტეხილიყვნენ სოც.-დემოკრატიზაშიაც. ვინც მეორე და მესამე-
ჯერ მოხდებოდა ქანდარმერიის კლანჭებში, ისინი უარს ამბობდენ
ჩვენების მიცემაზე და საქმე ირჩეოდა მათი ჩვენების გარეთ. მე
პირველათ ვიქენი დაჭერილი და ვმოქმედებდი დადგენილებისამებრ.

ვითხოვდი დაკითხვას, ბრალდების წამოყენებას ან განთავისუფლებას. დამკითხეს მხოლოდ მარტში, ე. ი. დატყვევების რვა თვის შემდეგ. არავითარი საბუთი არ აღმოჩნდა გარდა „კვალი“-სა და სოც.-დემოკრატიზაციაში ბრალდებისა. ჩემი პასუხი იყო ადვილი: „კვალი“ გამოდის ცენზორის ნებართვით, არალეგალური არაფერი ჩამიდენია და სხ. ცნობები კი უეჭველად სწორი ქონდათ; ეს ვიცი შემდეგი ამბიდან. სამხედრო ციხეში ჩემი ოთახის გვერდით იყო ერთი თავისუფალი ოთახი. ერთ დღეს მოვიდა ჟანდარმთა როტმისტრი რუნიჩი, რომელსაც ჩემი საქმე ებარა. ამოაყვანია ქვემო სართულიდან ვლასა ზგელაძე, რომლის დაჭერა არც კი ვიცოდი რა დაუწყო შეკითხვა. მე ვაყურებდი ოთახთა შორის დაკეტილ კარებთან. რუნიჩი ეკითხება: — შენ ააწყვე და გაავრცელე ნ. ჟორდანიას მიერ დაწერილი პროკლამაცია, ვინ გიწყობდა ხელს ამ საქმეშიო? ცოტა შემეშინდა, ვაი თუ ვლასას წამოცდეს — არავინ ხელს არ მიწყობდა, მარტო მე ვმუშაობდიო, მაგრამ ვლასამ კატეგორიულად განუცხადა — არასოდეს ფურცელი არ ამიწყვია, არც ნ. ჟორდანიასაგან რამე მიმიღიაო... ერთი სიტყვით დაარტყა რუსული „ატკაზი“. ერთხელ რუნიჩი მოვიდა პროკურორით, ჩამომართვეს კიდევ ერთხელ ჩვენება. პროკურორი მიმტკიცებდა, რომ მთელი მოძრაობა, დემონსტრაცია, გაფიცვები და სხ. „კვალი“-ს ბრალია, ხოლო ამ ჟურნალის სულის ჩამდგმელი კი თქვენა ხართო. მე ადვილათ მოვიგერიე ისინი. მიჩვენეთ ერთი ნომერი, სადაც მთავრობის წინააღმდეგ რაიმე მოწოდება და გამოლაშქრება იყოს მეთქი და სხ. ერთა სიტყვით ყველა ბრალდებაზე მეც რუსული „ატკაზი“ დავარტყი და თავი გამანებეს.

ციხეში ყოფნა გამოვიყენე ერთი ნაკლის შესავსებათ. ვკითხულობდი ბელეტრისტიკას, რაიცა ბლომათ მოიპოვებოდა ციხის სამკითხველოში. დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა შექსპირმა და ვიქტორ ჰიუგომ. მეტეხის ყველა სართული სავსე იყო ამხანაგებით. ყველა აღფრთოვანებული იყო შექსპირით. არ შევუდგები ციხის ცხოვრების აღწერას, ეს არ არის ჩემი მიზანი.

საქართველოს ყველა სოც.-დემ. ორგანიზაცია იღვწოდა ერთიმეორეზე დამოუკიდებლათ, მათ შორის იყო კავშირი პიროვნებათა საშუალებით, მაგრამ საერთო ორგანო არ ქონდათ. სწორედ ასეთი ორგანიზაცია უნდა შექმნილიყო, რისთვისაც განძრახული გვქონდა კონფერენციის მოწვევა, რომ უცებ ყველა მეთაური ციხეში მოხვდა. ეს პლანი ჩაიშალა. ფურცელი იცემოდა თფილისში თფილისის კომიტეტის სახელით. როცა 18 აპრილის დემონსტრაციის შემდეგ კო-

მიტეტის წევრთა უმრავლესობა დატყვევებულ იქნა, ხოლო დარჩენილი ორი პირი შიშით გადაიშალა, მასა დარჩა უხელმძღვანელოთ. ვერავინ გაიგო რა მოხდა. გავრცელდა მრავალი ჭორები — შიშით მოთქმა: ქართველი ინტელიგენცია შეშინდა — დაგვლუპავს „კვალი“-ო, გაიძახოდენ გოლოვნის პროსპექტზე. ამ დროს დავსწერე ფურცელი, სადაც გარკვეული იყო დემონსტრაციის მნიშვნელობა და ჩვენი მოთხოვნებიანი. გადავეცი ტექნიკურ აპარატს, რომელიც სავსებით შენახული იყო ხელუხლებლათ; დაბეჭდეს და გაავრცელეს. საზოგადოება დაწყნარდა, რაიონები ამუშავდენ და აირჩიეს ახალი კომიტეტი.

1902 წლის დამდეგს ციხეში მივიღეთ თფილისის კომიტეტის ფურცელი, რამაც გაგვანცვიფრა იმით, რომ თავზე ეწერა: — რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია. გამიკვირდა, რა შუაშია რუსეთის პარტია. როდის შევერთდით, რა პირობით — არაფერი არავინ იცოდა. ცხადი იყო რომ ჩვენ მოვხვდით რუსეთის პარტიაში, არა როგორც რაიონული ორგანიზაცია, არამედ როგორც ადგილობრივი ორგანიზაცია. დამაფიქრა, შემეშინდა იდეოლოგიურათაც არ მიგველო რუსების მთელი პოზიცია, სადაც არ იდგა არც გლეხის საკითხი, არც ნაციონალური, არც ორგანიზაციული ჩვენის მნიშვნელობით და სხ. საჭიროა ამ უკანასკნელის ახსნა. ჩვენში ორგანიზაცია შესდგებოდა მხოლოდ მუშებისაგან, ორგანიზატორები და ხელმძღვანელები იყვნენ ისინი. მხოლოდ პროპაგანდისტები იყვნენ ინტელიგენტები, მაგრამ მათ არ ქონდათ გადამწყვეტი ხმა კომიტეტში და რაიონებში. ნივთიერი მხარე მთლათ აწვა თავზე მუშებს, რომელნიც ყველა „პალუჩქაზე“ იხდიდენ დადგენილ პარტიულ გადასახადს. რუსეთში კი იყო პირუკუღმა: ორგანიზაცია შესდგებოდა ინტელიგენტ-პროპაგანდისტებისაგან. მასსა მათ მისდევდა, ფულს შოულობდენ ინტელიგენტები და მოქონდათ ორგანიზაციაში. მუშა არას იხდიდა. ერთი სიტყვით, პარტია იყო ს.-დემ. ინტელიგენტების იმ მიზნით, რომ მუშა ხალხისათვის მიეცა პოლიტიკური შეგნება ცარიზმთან საბრძოლველათ. ეს იყო, მაშასადამე, პარტია არა მუშების, არამედ მუშების სასარგებლო, დიამეტრალურათ წინააღმდეგი ჩვენი პარტიული წყობისა. ამ მხრით, რუსების სოც.-დემ. აღიარებდა მარქსიზმს, მაგრამ სინამდვილეში, პარტიის წყობაში და მუშაობაში ისინი იყვნენ ნაროდნიკები.

რაკი ასეთი დიდი განსხვავება იყო ჩვენსა და რუსებს შორის, სახიფათოთ მიმაჩნდა ასე ხელალებით მათ პარტიაში გათქვეფა. მაგრამ რაკი ეს მოხდა, საჭირო იყო თავისი ხასიათის შენარჩუნება და

ცდა ამ მხრით გავლენის მოხდენა თვით რუხებზე. ამ მიზნის მი-
საღწევათ, საჭირო იყო, პირველ-ყოვლისა, შექმნა საქართველოს
ცენტრალურ ორგანოს. ციხეში ვიჯექი სწორედ წელიწადი, ივნისში
გამომიშვეს და ბინათ მომცეს ლანჩხუთი, საქმის გადაწყვეტამდე პე-
ტერბურგის პოლიციის დეპარტამენტის მიერ. ამ დროს გურიაში
უკვე გაძლიერებული იყო გლეხთა მოძრაობა, რომელსაც ყავდა თა-
ვის ადგილობრივი მეთაურები, სოც.-დემ. ორგანიზაციის წევრები.
დაიწყო მასიური დაპატიმრება და მათ შორის მეც მიმაყოლეს. ქუ-
თაისის ციხეში მოვხვდი 200 დაჭერილ გურულ გლეხებს შორის.
აქ პირველათ ვნახე ნ. ხომერიკი, აქ იყო ს. ჯიბლაძე და სხვა მრავალი
ნაცნობ-მეგობრები. ჩქარა ინტელიგენტები გადაგვიყვანეს
ფოთის ციხეში, საიდანაც გამომიშვეს ოქტომბერში და ბინათ დამი-
ნიშნეს განჯა, პოლიციის მხედველობის ქვეშ. აქედან ხშირად ჩავდი-
ოდდი ჩუმათ თფილისში პარტიული საქმეების გამო. ან ამოდოდენ
ჩემთან, უმთავრესათ გ. წულუკიძე, კომიტეტის წევრი და მისი და-
ვალებით. სილვა უკვე გადასახლებული იყო ციმბირში. გადავწყვი-
ტეთ მოწვევა პარტიული კონფერენციის ამიერ-კავკასიის მასშტაბით.
1902 წ. ზამთარში, კონფერენცია მოხდა თფილისში, ტილიპუჭურის
რესტორანის ერთ-ერთ ოთახში და ჩატარდა ჩემი თავმჯდომარეობით.
მთავარი საკითხი იყო არჩევა ცენტრის, რასაც დავარქვით საკავშირო
კომიტეტი („საიუზნი კომიტეტი“) ამიერ-კავკასიისა. აქვე მომანდევს
დამეწერა პარტიული პროგრამის პროექტი, როგორც ადგილობრივი,
რსე მთელი სარუსეთესო მასშტაბით. განჯაში დაბრუნებისას შევუ-
დექი ამ მუშაობას და რამდენიმე კვირაში დავათავე. პროგრამა იყო
გვაჩიან ვრცელი — დემოკრატიული რესპუბლიკა, დემოკრატიის ბა-
ტონობა, მთელი პროგრამის მინიმუმი მუხლებათ დაყოფილი. ნა-
ციონალურ საკითხში შექონდა წამოყენებული ასეთი მუხლი: „ამიერ-
კავკასიის თვითმართველობა პარლამენტით თფილისში“. შემდეგ ეს
მუხლი დაყოფილია მისი კომპეტენციის და მუშაობის განსაზღვრით.
პროგრამა გადავაგზავნე თუ არა თფილისში, მოვიდა მოწერილობა
პეტერბურგიდან: ჟორდანიას გაგზავნილ იქნას სამი წლით ვიატკის
გუბერნიაში. გამომიცხადა ეს განჯის ჟანდარმერიამ და ჩამომართვა
ხელ-წერილი ორი კვირის განმავლობაში გავემგზავრებოდი დანიშ-
ნულებისამებრ ჩემი ხარჯით. გავრცელდა ეს ხმა. მამაჩემი ამოვიდა
შინიდან, დედაც ამოყვა გამოსათხოვრათ. ერთ დღეს თფილისიდან
ჩამოდის გ. წულუკიძე და მიცხადებს: ორგანიზაციამ დაადგინა შენი
გაქცევა საზღვარგარეთ ბათუმით, ფული და ყველა საშუალებანი
მომზადებულიაო. ეს ნამუსი გავანდევი დედას, რომელიც მაშინვე

დაბრუნდა სიხარულით; მამას, რომელიც დარჩა ჩემს ვაქცევამდე
ნაბაკის შინ წასაღებათ. მართლაც ერთ საღამოს ჩავჯექი მატარე-
ბელში და გავსწიე ბათუმისაკენ. სადგურზე დამხვდა კაცო დაპირებულ-
ლი ნიშნით და წამიყვანა კონსპირატიულ ბინაზე, სწორეთ საიდუმლო
სტამბის გვერდით. იქ ვიმალებოდი ათი დღე, სანამ ერთ ინგლისურ
ნავთის გემზე მოაწყობდენ ჩემს წასვლას. კაპიტანმა იცოდა, რომ მე
ვარ დეზერტირი და ვექცევი სამხედრო მოვალეობას, პოლიტიკურს
არ წაიყვანდა.

სამი კვირის მოგზაურობის შემდეგ გიბრალტარით და ატლანტის
ოკეანით მივადექით ინგლისს და რამდენიმე საათში უკვე ლონდონში
ვიყავი. პასპორტი არავითარი, მაგრამ ამ დროს საჭიროც არ იყო,
რუსეთის შემდეგ არც ერთ საზღვარზე პასპორტს არ ითხოვდენ.
ლონდონში ნაცნობი ვერავინ ვნახე; გამოვსწიე პარიჟში, რამდენიმე
ხანი დავყავი აქ, მაგრამ აქაც ვერავინ ვნახე პარტიულებიდან; გავ-
სწიე ჟენევაში. პირველ-ყოვლისა „ვიზიტი“ გაუკეთე პლენანოვს, შ-ნ
არ დამხვდა, მისმა ცოლმა მითხრა, გიორგი არ არის შვეიცარიაშიო,
სამ-ოთხ დღეში მეცოდინება მისი მისამართი და შემოიარეთო. ვე-
რავინ პასუხისმგებელი სოც.-დემ. ვერ ვნახე, მაკვირვებდა. ერთი
კვირის შემდეგ შევიარე პლენანოვისას, როზალია მარკოვნამ ახლა
გამიცხადა „სეკრეტი“: ამჟამად ხდება რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა
პარტიის ყრილობა, თქვენი ჩამოსვლა ვაცნობე გიორგის და მივიღე
მისგან წერილი, ყრილობას დაუდგენია მოგიწვიოს კრებაზე სათათ-
ბირო ხმითო. თან მომცა მისამართი — ბრიუსელი, სახალხო სახლი.
გამიკვირდა. როგორ მოხდა რაღაც ორთვენახევარში, რომლის გან-
მავლობაში ვიმალებოდი და მოგზაურობას ვანდომებდი, ყრილობის
მოწვევა, დელეგატების გამოცხადება და მე კი საქართველოში არა-
ფერი ვიცოდი. გავსწიე ბრიუსელში. საქართველოდან დამხვდა სამი
დელეგატი: დ. თოფურიძე, კხუნიანცი და არ. ზურაბოვი. მათგან
მივიღე სრული ინფორმაცია. ყრილობის მოწვევის უწყება მიუღიათ
ოფილისში დებეშით. საკავშირო კომიტეტს დაუყოვნებლივ აურჩე-
ვია ეს სამი პირი და გამოუგზავნია. იმავე კომიტეტს გაურჩევია ჩე-
მი პროგრამის პროექტი და უარუყვია, მიუღია სხვა პროექტი, რაც
პოლიტიკურ და ეკონომიურ ნაწილში დიდათ არ განირჩეოდა ჩემი-
საგან, მაგრამ ნაციონალურ და გლეხთა საკითხში დამდგარან რუსულ
შეხედულებაზე, ნაროდნიკულ სოც.-დემოკრატიულზე. მიუღიათ რუ-
სეთის დაყოფა ფედერატიულ ერთეულებათ ტერიტორიის და არა
ნაციის საზომით. ფედერაციები იქნებოდენ, ასე ვთქვათ, გაფართო-
ვებული საგუბერნიო ერობა. გლეხთა საკითხში მიიღეს „ისკრის“

პროექტი, გლეხებისათვის გადაცემა „ჩამონაჭრების“. ამ დროს სა-
კავშირო კომიტეტში შედიოდნენ არ. ზურაბოვი, მ. ცხაკაია, კნუნიან-
კი (ბაქოდან), ალ. წულუკიძე, ფ. მახარაძე, მთელი წყება, რომელიც
შემდეგ სავსებით მიემხრო ბოლშევიზმს. ნამდვილი მომუშავენი, მუ-
შათა კლასის მეთაურნი და ორგანიზატორები უკვე გადასახლებულ-
ნი, გაქცეულნი და ციხეებში იყვნენ დამწყვდეულნი. საქმის მეთაუ-
რობა ჩაუვარდათ ხელში რუსეთულ ინტელიგენტებს, რომელნიც
პირდაპირ მონაწილეობას მუშათა ორგანიზაციებში არ ღებულობ-
დნენ, გარდა ალ. წულუკიძისა. ამით უკვე მზადდებოდა ორგანიზაციე-
ბის გადაყვანა რუსულ რელსებზე, რაიცა ზემოთ დაგახასიათე.

მე და თოფურაძე ვიდექით ერთად, მაგრამ დიდი ხანი ლაპარაკი
ბრიუსელში არ დაგვცალდა. პოლიციას გაეგო უცხო ყრილობა ზთე-
ზაო და აკრძალა. ერთ-ორ დღეში ავიბარგეთ და გადავედით ლონ-
დონში. დიდი ლაპარაკის შემდეგ თოფურაძე მოვიმხრე, სომხებს კი
ვერაფერი შევასმინე.

გაიხსნა ყრილობა. გამოჩნდა ასეთი ატმოსფერა, რომ თფილის-
ლებმა ვერ გაბედეს თავის პროგრამის არამც თუ წარდგენა, გამოჩე-
ნაც კი. დელეგატების დიდი უმრავლესობა იყო განწყობილი უაღ-
რეს ცენტრალისტურათ, ფედერაციას ვერ გააგონებდით; არც ნა-
ციონალური საკითხის სწამდათ რამე, ეს მათთვის არ არსებობდა,
ისე როგორც გლეხთა საკითხი. გადიოდა მუხლ და მუხლ „ისკრის“
პროექტი; როცა „ჩამონაჭრებზე“ იყო ლაპარაკი, მე ავიღე სიტყვა
და დავაყენე აგრარული კითხვა ჩვენებური მასშტაბით (ეს სიტყვა და-
ბეჭდილია ოქმში), ამით. გლეხობის ეშინოდათ, თუ მადა აუხსენი,
მთლათ დაგვანგრევსო. რაკი ყრილობის ასეთი განწყობილებაა, გა-
დავწყვიტეთ ზოგ პირთან წინასწარი მოლაპარაკება ნაციონალური
საკითხის გამო. მარტოვთან შევთანხმდით შკოლის და საოლქო თვით-
მართველობის შესახებ, რაც გავიდა ძლივს-ძლივობით. დებატები არ
გამოუწვევია ერთა თვითგამორკვევის პრინციპის მიღებას ორი მი-
ზეზით: ის გადმოღებულა პირველი ინტერნაციონალის რეზოლუ-
ციებიდან და არავინ იცოდა რას ნიშნავდა ის.

ყრილობა გათავდა რასკოლით — იშვა ბოლშევიზმ-მენშევიზმი.
მიზეზი — საორგანიზაციო საკითხი, ვინ არის ორგანიზაციის „ხაზა-
ინი“. ბოლშევიკები ადასტურებდნენ ამ ნიადაგზე იმ წყობას, რაც
იყო რუსეთში, ხოლო მოწინააღმდეგენი ფიქრობდნენ მის „შეპაჩინ-
ებას“. პოლიტიკურ განსხვავებას მაშვინ არ ხედავდნენ.

ყრილობა დასრულდა. მე, როგორც ემიგრანტი, დავბრუნდი ქე-
ნევაში. დელეგატები დაბრუნდნენ სამშობლოში. სომხები მიემხრნენ

ლენინს, თოფურიძე ყოყმანობდა. ერთი თუ ორი თვის შემდეგ გავიგე თფლისიდან, რომ დელეგატებს დაუმაღავთ განხეთქილება ორგანიზაციებისათვის. მოხსენება გაუკეთებიათ მხოლოდ საკ. კომიტეტისათვის, რომელიც მთლათ მიმხრობია ლენინს და მის ცეკას. გადაუწყვეტიათ განხეთქილება დამალონ და ორგანიზაციული წესი მუშათა მასა გადაიყვანონ ლენინის დოქტრინის ხაზზე. გავიგე თუ არა ეს, მე დავსწერე ვრცელი წერილი ლონდონის ყრილობის და იქ მომხდარი ამბების შესახებ და გადაუგზავნე თფილისის კომიტეტს. შემდეგ გავიგე, რომ ეს წერილი მიეღო საკ. კომიტეტს და დაემაღა. ასე რომ მუშათა ორგანიზაციები ჩარჩა საყრუეთში.

ქენევაში გავეცანი რა რევოლიუციურ საზოგადოებას, დავინახე შემდეგი: ათი წლის წინ მარქსისტები იყვენ თითით საჩვენებელნი. ხოლო მთელი რუსული მასა ნაროდნიკული. ახლა კი პირიქით. უკანასკნელნი იყვენ თითზე ჩამოსათვლელნი, ხოლო მასა კი იყო სოც.-დემოკრატიული. ეს უკანასკნელი ლონდონის ყრილობის შემდეგ სწრაფათ გაიყო ორათ — ბოლშევიკ-მენშევიკებათ, რასაც უწოდებდენ მეუმრავლესეებს და მეუმცირესეებს, ყრილობაზე მიღებული ხმების რაოდენობის მიხედვით. პლენანოვმა არ ჩააბარა „ისკრა“ ლენინს და მის ცეკას და განაგრძო გამოცემა წინანდებურათ.

რაზე დაობდენ? სულ უბრალო საკითხზე — ორგანიზაციულ წყობის დეტალებზე. ლენინის პოლიტიკური, ტაქტიკური და ორგანიზაციული შეხედულებანი იყო გაშუქებული მის წიგნში „ჩტო დელატ“, გამოცემული სწორეთ „ისკრა“-ს რედაქციის მიერ, სადაც პლენანოვის ჯგუფი სჭარბობდა. დავის საგანი კი გახდა მხოლოდ ერთი მუხლი, დანარჩენი მიჩქმალული. ამ ერთ მუხლშიაც უდაო იყო ძირითადი დებულება — პარტიული ორგანიზაციის შემქმნელი, მეთაური და წინამძღოლი არის „პროფესიონალური რევოლიუციონერი“ ე. ი. ინტელიგენტი სოც.-დემოკრატი. განსხვავება იწყებოდა შემდეგ: ამ მეთაურობამ როგორ მართოს და როგორ ეპატრონოს პარტიას, დიქტატორულათ, მადლიდან ბრძანებით, თუ „დემოკრატიულათ“, ჩაგონებით და შეთანხმებით. მარტოვი ამტკიცებდა — ლენინმა პარტიაში დაამყარა „საალყო წესები“, რასაც უძღვნა მთელი საპოლემიკო წიგნი. ე. ი. დავა იყო წესებზე და არა ორგანიზაციულ პრინციპზე. მე მთელი ეს დავა მეჩვენებოდა წყლის ნაყვათ და მათ შორის ვერ ვხედავდი დიდ განსხვავებას. ამიტომ არ ჩავდექი არც ერთ ჯგუფში, არ ავყევი „ძმათა ბრძოლას“, გავდექი განზე და შეუდექი კავკასიის ჯგუფის შექმნას ჩვენებური მოძრაობის დასახმარებლათ. მოვნახე ერთი სომეხი, გამოვეცი სომხურათ მანიფესტი კომ. პარტიისა,

გავაბით კავშირი ბათუმთან, სადაც ვგზავნიდით ლიტერატურას (მარსელით) და სხ.

ამ დროს საქართველოში მოხდა შემდეგი ამბავი: მიუხედავად 1901 წლის დიდი რეპრესიებისა, დაწყებული მოძრაობა არა თუ არ შენეულა, კიდევ უფრო გაიზარდა. ამ გარემოებამ გავლენა მოახდინა განზე გამდგარ და მტრულათ განწყობილ ინტელიგენციაზე და შეიტანა მასში რყევა. ერთი ნაწილი გამოეყო და ახალგაზრდებთან ერთად დადგენ ახალ გზაზე. მათ იცნეს მოძრაობა, მაგრამ მოინდომეს თავის რელსებზე შეყენება. ამ ჯგუფს მეთაურობდა არ. ჯორჯაძე, გ. ლასხიშვილი და სხ. მათ 1904 წელს დაიწყეს გამოცემა ქართულათ და ფრანგულათ ჟურნალის „საქართველო“ პარიჟში. ამ მათ ინოვაციას შეეხვდი დადებითად და კიდევაც მოვათავსე იქ რამდენიმე წერილი მოძრაობაზე ჩვენში. მაგრამ ჩქარა გამოჩნდა მათი განსხვავებული ტენდენციები, რის გამო არ. ჯორჯაძეს გამოუცხადე პირადათ რომ ჟურნალში მონაწილეობას ვერ მივიღებდი. იმავე წელს მათ მოაწყვეს ქენევაში კონფერენცია, სადაც ჯგუფი ქართველ სოციალ-დემოკრატებისა იყო მოწვეული სტუმრათ. მოწვევა მივიღეთ (მე, ჭოტი ჯაფარიძემ, მ. ორჯონიკიძემ და სხ. სულ 5 თუ 6 კაცი), მაგრამ იქვე წავიკითხეთ ჩვენი განცხადება, რითაც ვაცნობებდით კრებას ჩვენ უარყოფით დამოკიდებულებას კონფერენციისადმი. კრება დავტოვეთ. შემდეგ დაიწყო პოლემიკა. რაში იყო ძირითადი განსხვავება?

კონფერენციამ გამოაცხადა დაარსებულათ სოც.-დემოკრატიული პარტია, რომლის ძირითად დოქტრინათ აღიარა ორი ახალი დებულება: საქართველოს ავტონომიისათვის ბრძოლა და ამ დროშის ქვეშ ყველა რევოლუციური და პროგრესიული ძალების დადგომა. ეს უნდა გამხდარიყო „საერთო ნიადაგი“ ყველა კლასის და წოდების შორის და სხ. (იხ. ლიტერატურა). აი ეს „საერთო ნიადაგი“ გახდა ჩვენთვის ყოველად მიუღებელი. ეს იყო აღდგენა ილ. ჭავჭავაძის ძველი დებულების — ყველა ერთ ტაფაში ვიწვით, ყველა შევეერთდეთ ვინაობის დაცვაში, რის წინააღმდეგ მეოთხმოცე წლებში ილაშქრებდენ ქართველი ნაროდნიკები. თუ ეს მიუღებელი იყო იმ ძველ დროს, გაცილებით უფრო მიუღებელი იყო ამ მოძრაობის ხანაში. რატომ? იმიტომ რომ მუშათა მოძრაობა გადავებით გლეხთა მოძრაობას. პირველი თუ დაპირდაპირებული იყო უმთავრესათ არა-ქართული კაპიტალის წინააღმდეგ და აქ კიდევ შეიძლებოდა ლაპარაკი საერთო ნიადაგზე, მეორე კი მიმართული იყო ქართველების, ქართველი მემამულეების წინააღმდეგ და აქ ამ ორ წოდებათა შორის

საერთო ენა შეუძლებელი იყო. ჩვენ მიერ ასეთი ენის ძიება და ბოლოვდებოდა ერთი შედეგით — გლახობა ჩამოგვშორდებოდა გლახთა საკითხი მოიხსნებოდა და ჩავარდებოდით რუსის სოც.-დემდგომარეობაში. გლახობის ჩამოშორება გასტეხდა მცირე რიცხვან, მაგრამ მეტათ აქტიურ მუშათა კლასს და გზას გაუხსნიდა ბოლშევიკების გეგემონიას. ქართული მარქსისტული სოციალიზმი სამუდამოთ დაიმარხებოდა.

ამ მთავარ მოტივს მოსდევდა მეორე წყების მოტივებიც. ბრძოლა იყო გამოცხადებული რუსეთის თვითმპყრობელობასთან. აქ პარტარა საქართველო გამოიჩინდა უნარს და გამძლეობას იმდენათ, რამდენათ ის იქნებოდა სხვა ხალხების და მათი პარტიების გვერდით ერთ მებრძოლ რაზმათ გადაქცეული. ყოველივე განდგომა, იდეურ-თუ ტაქტიკური, გვამარცხებდა და გვრიყავდა მოძრაობისაგან. სოციალ-დემდ. წინააღმდეგ დავბეჭდვით ქენევაში ბროშურა „ქართველი ნაციონალისტები“ და გადავგზავნეთ საქართველოში. შემდეგ პოლემიკა გაგრძელდა სამშობლოში.

ყოველ შემთხვევაში ერთი მოვლენა იყო ფაქტი: ქართველი საზოგადოება შეინძრა და ახალი გზების ძებნას შეუდგა. იწყება საერთო გამოფხიზლება და გადაწყობ-გადმოწყობა. ამით საქმე გაგვირთულდა. საშიში იყო ახალ ტალღებს არ დაენგრია ჩვენი ახალი რევოლუციური შენობა.

11 იანვარს 1905 წ. ქენევის გაზეთში გამოქვეყნდა პეტერბურგის დეპუტეები შესახებ მუშათა დემონსტრაციებისა გაპონის მეთაურობით. მაშინვე გადავწყვიტეთ — რევოლუცია დაწყებულია, დაუყოვნებლივი წასვლა საჭიროა. ერთ კვირაში ვიშოვე პასპორტი, ბოლგარელი იგნატოვის სახელზე. ჩემი არქივი, ხელნაწერები, წერილები წიგნები ჩავაწყვე ყუთში, დავლუსმე და მივაბარე დაშნაკუტუნის რედაქციას („დროშაკი“), რომელიც მდებარეობდა როზერეს ქუჩაში (რაც მას შემდეგ ველარ მივიღეთ) და 18 იანვარს გავემგზავრეთ რუსეთისაკენ, პირდაპირ პეტერბურგისაკენ, სადაც ჩემი ახალშერთულ ცოლი, ინა კორენევა, ბინადრობდა და პარტიაში მუშაობდა. ის დაბრუნდა ქენევიდან რამდენიმე თვით ადრე. 25 იანვარს უკვე აღვიღეთ ვიყავი, რევოლუცია უკვე გათავებული იყო, რეპრესიები დაწყებული. ჩემი ანგარიში არ გამართლდა. ინამ დაწვრილებით მიაშობო რამოხდა და გადავწყვიტეთ საქართველოში წასვლა. ის ლეგალურად მე არა-ლეგალურით. გამოირკვა, რომ გაპონის მოძრაობა იყო სრულიად მოულოდნელი პარტიული ორგანიზაციებისათვის, მასში არა რაიმე როლი უთამაშნიათ, პირიქით, თვით აყვა მას, შეიქნა აზვირ

თებული სტიქიის სათამაშო იარაღი. მაგრამ როცა ტალღა დავარდა, ნიაღვარი გადაიარა, ადგილზე დარჩენ ისევ ორგანიზაციები, დაყოფილნი რაიონებათ და შეერთებული კომიტეტით. აქ უკვე ბატონობდა ლენინის ც. კ. და იბრიალებდა ჯოხს ორგანიზაციების ჭკუაზე მოსაყვანათ. „რასკოლი“ მზადდებოდა.

წამოვედით, გავჩერდით ბაქოში. ინა დადგა ნაცნობ რუსის ქალის ოჯახში. გავაბით კავშირი სოც. დემოკრატებთან. მოხდა მათი (ინტელიგენციის) კრება, სადაც გავაკეთე განხეთქილების შესახებ მოხსენება. მედავენ ბოლშევიკები, არაფერი გამოვიდა, ვიფიქრე — სჯობს ძველებური მეთოდით მოქმედება. თფილისის ორგანიზაციიდან ნუშების გამოგზავნა და აქ მათი ამუშავება. გავსწიე თფილისისაკენ, ინა დარჩა ბაქოში. თფილისში ატმოსფერა დამხვდა დიდათ გამოცვლილი: ძველი მარჯვენა სექტორი ილიას მეთაურობით დაშლილიყო, „ივერია“-ც ახალი ხალხის ხელში გადავიდა; სოც.-ფედერალისტები დაპატრონებოდნენ „ცნობის ფურცელს“; „კვალი“-ს ალაგას გამოდიოდა „მოგზაური“ ფ. მახარაძის რედაქტორობით („კვალი“ დახურა მთავრობამ). მუშათა მასებში რევოლიუციური სული ღვივოდა; ორგანიზაციებში და კომიტეტში მითქმა-მოთქმა და ჯახი პარტიულ საკითხებზე, თუმცა არავინ იცოდა დავის შინაარსი. არც ერთ დელეგატს არ გაუკეთებია მოხსენება ლონდონში მომხდარ ამბებზე არც ერთ ორგანიზაციაში, გარდა საკავშირო კომიტეტისა. აქ კი თითქმის ყველა მიმხრობოდა ბოლშევიზმს. ჩემი ჩასვლა მოულოდნელათ არაფრათ ეჭაშნიკათ, მონდომეს ჩემი ჩაჩუმება. ამ მიზნით მოიწვიეს ს.კ. კომიტეტის კრება, დაესწრენ: მ. ცხაკაია, ალ. წულუკიძე, არ. ზურაბოვი, ფ. მახარაძე. ლაპარაკიდან გამოირკვა მათი ახალი მრწამსი და გადაწყვეტილება მასაში არ გაიტანონ ეს საკითხი, ხოლო ორგანიზაციები გადაიყვანონ ლენინის საორგანიზაციო ნიადაგზე — ყველა ხელმძღვანელი ორგანო დაინიშნოს მალლიდან. აშკარა გახდა ჩემთვის, რომ ს.კ. კომიტეტთან მე ვერას გავაწყობდი და ვინახულე ძველი ნაცნობი მუშები. ამათგან კი გავიგე, რომ ორგანიზაციაში მსულა ს.კ. კომიტეტის ბრძანება — გადადგეს კომიტეტის ძველი შემადგენლობა და მთელი ტექნიკური აპარატი ჩააბაროს დანიშნულ კომიტეტს. ამ მოწერილობას აუღელვებია მოწინავე მუშები და პირველ კვირასვე ეს საკითხი გაირჩევა რაიონულ ორგანიზაციების წარმომადგენელთა კრებაზე კომიტეტის თანდასწრებით. კრება მოხდა ნაძალადევში, დაესწრო ოცამდე კაცი. მე ვიჯექი კუთხეში, არავის მათგანს არ უცვნივარ (მხოლოდ წვერი მქონდა მოპარსული), მაგრამ როცა სიტყვა ავიღე (ანდრეის პსევდონომით) და ლაპარაკი დავიწყე,

ყველა გაშტერებული შემომაჩერდა, მე გამეცინა, წამოცვივდნენ, ნიცნეს, ყველა ძველი ნაცნობი იყვენ, ხელათ თავი შეიკავეს, ჩემი ჩაპარვა არ გახმიანებულო, დასხდენ, ორი კაცი გარეთ დასხდნენ სადარაჯოთ. გაჩაღდა კამათი, რაიცა დასრულდა ერთხმათი განაჩენით — საკ. კომიტეტს უარი ეთქვას მოთხოვნილებაზე და განაგრძოს მუშაობა ძველებურათ. მათ მაინც დანიშნეს თავისი კომიტეტი, ხოლო ჩვენი გამოაცხადეს პარტიის გარეთ. ატყდა დიდი შუღლი. ყველა რაიონებში ისინი მარცხდებოდნენ, ყველგან მუშათა მასა ორივე ხელებით აფრინდებოდნენ ორგანიზაციის ძველ წყობას, მუშათა მეთაურობას და საარჩევნო წესებს.

ამ დროს ცნობა მივიღე ბაქოდგან, ინა დაიჭირესო. დავბრუნდი, ოფიციალურათ ხომ ვერ გამოვჩნდებოდი. მაგრამ ვინახულე ციხის ექიმი ი. ელიაშვილი, ჩემი ძველი ნაცნობი და ავუხსენი, რომ ის ჩემი ცოლია, ფეხმძიმეთაა, ამ ერთ თვეში ელის, ციხეში მოლოგინება შეუძლებელია და თუ შეიძლება განთავისუფლება ამ მოტივებით თქვა. დამპირდა, დაპირება შეასრულა. ორივე ერთად წავედით თფილისისაკენ და იქ დავბინავდით ცალ-ცალკე, მე კონსპირატულ ბინაზე დიდუბეში. აპრილის პირველ რიცხვებში ის წავიდა ლანჩხუთში ახალ დაბადებული გოგოთი (ასმათი). მე დავრჩი თფილისში. რალაც ერთ თვეში თფილისი გაიწმინდა ბოლშევიზმისაგან და ჯერი მიდგა პროვინციაზე. მე გამგზავნეს ბათუმში, სადაც დავყავი ორი კვირა, ვაკეთებდი მოხსენებებს. ყოველგან სადაც კი გაიგებდნენ დავის შინაარსს — მუშების ხელქვეითი როლი, ინტელიგენციის მეთაურობა, პროფ. ჩევილოვიჩის ბატონობა, ლენინის დოქტრინის ციტატებით წარმოდგენილს — უარყოფდნენ ბოლშევიზმს. ამასთანავე უარყოფითად ეკიდებოდნენ რუსულ მენშევიზმს, რომელიც წვრილმალეებში ედავებოდნენ ლენინელთ, ხოლო მთავარში კი მათ ეთანხმებოდნენ. ამნაირათ, ჩამოყალიბდა ამ დავებში ქართული მენშევიზმი, მუშური და ჩევილიუციური, განსხვავებული რუსულისაგან, არამუშურის და ნაკლებათ ჩევილიუციურისაგან. ამ ჩვენი მენშევიზმის ორგანო გახდა არალეგალური გამოცემა „სოციალ-დემოკრატი“, სადაც მოვათავსე წერილები ნ. რამიშვილის მონაწილეობით ამ საგანზე: მენშევიზმი თუ ბოლშევიზმი. ეს წერილები შემდეგ რუსულათ გამოსცეს ჟენევაში, დანის წინასიტყვაობით, როგორც ახალი სიტყვა. ბოლშევიკები გაირიყენ მთელ საქართველოში. ხოლო ბაქოში გაგზავნილ ჩვენმა ემისარებმა დასაყრდნობი ფუძე პოვეს უმთავრესათ ქართველ მუშებში, რუსები კი ირყეოდნენ, აქეთ-იქით მირბი-მობოდნენ, ბოლოს გაიხეთქეს ორათ. ჩამოყალიბდა ორი ორგანიზაცია.

ამნაირათ, საქართველოში მხოლოდ დამკვიდრდა და გაბატონდა მარქსიზმის ძირითადი ორგანიზაციული და პოლიტიკური ლოზუნგი: მუშათა განთავისუფლება თვით მუშათა საქმეა. ჩვენ გამოვეყენეთ როგორც რუსულს, ისე ევროპიულ სოციალიზმს. რუსების ლოზუნგი და პრაქტიკა იყო: მუშათა განთავისუფლება „თავდადებული ინტელიგენციის საქმეა“, ლოზუნგი წმინდა ნაროდნიკული, და ახლას.-დ. მიერ მითვისებული. ორივე შემთხვევაში, ევროპაში და რუსეთში, მუშათა მასათ გულისხმობდნენ მხოლოდ ქარხნის მუშებს, სამრეწველო პროლეტარიატს, რომელიც შეიყვანს აღთქმულ ქვეყანაში დანარჩენ მშრომელთა მასას (გლეხი, ხელოსანი და სხ.). ჩვენ კი გადავებით მუშას გლეხი და მათგან შევქენით ერთი რაზმი, ერთი ჯარი, რასაც უნდა განეახლებია ერის მობერებული, დრომოჭმული სოციალ-პოლიტიკური შენობა.

ასე გაიყარნენ გზები საქართველოს და რუსეთის ს.-დ. შორის, ხოლო ამავე დროს ვიყავით ერთ პარტიაში, ერთი ც. კ. და ყრილობის მეთაურობაში. ასეთ პირობებში ჩვენი ტაქტიკა ნათელი იყო — უნდა მოგვეხდინა გავლენა თვით რუსებზე და მიგვე-ალოვებია ისინი ჩვენს მსოფლმხედველობასთან.

რევოლიუცია თანდათან ღრმავდებოდა მთელს იმპერიაში. მის შესასუსტებლათ მთავრობამ გამოსცა ბრძანება შესახებ სათათბირო დუმის მოწვევის (ბულიგინის დუმა). ჩვენმა ორგანიზაციებმა დაადგინეს მის არჩევნებში მონაწილეობის მიღება, რის დასაცავათ დაიბეჭდა წერილები „სოციალ-დემოკრატიში“. ეს იყო გაგრძელება „კვალი“-ს ტაქტიკის, ვიყოთ ყოველგან, სადაც კი მოვახერხებთ მისვლას, გადავებით არალეგალურ მუშაობას ლეგალური მუშაობა. რუსებმა უარყვეს ეს ტაქტიკა; დუმის მოწვევა გაგრძელდა, ოქტომბრის რევოლიუციამ იფეთქა, გამოქვეყნდა საკანონმდებლო დუმის მოწვევა (ვიტეს დუმა) და ფართო საარჩევნო კანონები. ჩვენი მონაწილეობის მიღება იყო უდაო. ასეთივე უდაო გახდა რუსეთის სოც.-დემ. ბოიკოტი. რუსეთში ხდება არჩევნები, სოც.-დემ. არსად სჩანს. ჩვენში დაიწყო საარჩევნო მზადება, პარტიის ენერგიული მონაწილეობით. მივიღეთ აგრეთვე საარჩევნო კოალიცია დემოკრატიულ პარტიებთან მემარჯვენეთა წინააღმდეგ და სხ. რადგან ამ დროს უკვე გვექონდა ყოველ-დღიური ლეგალური გაზეთი „სხიფი“ (ჩემი რედაქტორობით), ყველა პარტიული დადგენილებანი ცხადდება იქ. ამავე დროს გამოჩნდა ერთი თვალსაჩინო განსხვავება, რუსის სოც.-დემოკრატებისაგან. ისინი ხელალებით უარსყოფდნენ ტერორს, ყოველნაირ ფორმისას. ჩვენც უარყოფდით ტერორს როგორც საშვა-

ლებას თვითმპყრობელობის ჩამოგდების, როგორც ამას ფიქრობდნენ
ნაროდნიკები, მაგრამ უარს არ ვყოფდით მას, როგორც იარაღს თა-
ვის დაცვის და პოლიციურ ძალთა შორის პანიკის დათესვის თანახ-
მად ასეთი შეხედულებისა, თფილისის კომიტეტი ახდენდა ტერო-
რისტულ თავდასხმებს ჟანდარმებზე, მეტათ ერთგულ პოლიციელებ-
ზე და „ოხრანკის“ აგენტებზე. ისე ვარდებოდა ბომბები თფილისის
სხვადასხვა კუთხეში, რომ გეგონებოდათ მტრის შელუღია. ამან გა-
მოიღო მოსალოდნელი ნაყოფი, მთელი აპარატი მოეშალა მთავრო-
ბას, შიში და ძრწოლა გამეფდა „ოხრანკაში“, ყველა მათგანი მხო-
ლოდ თავის გადარჩენაზე ფიქრობდა. დამკვიდრდა ფაქტიური თავი-
სუფლება მიტინგის, გაფიცვის და დემონსტრაციის. ამ გარემოებას
ხელი შეუწყო აგრეთვე წვრილი ბურჟუაზიის გაერთიანებამ და ერთ
ორგანიზაციაში თავის მოყრამ. ამ ორგანიზაციას ხელმძღვანელობდა
ზ. ჩიჩუა (ხაშნიკი). როცა დაგვჭირდებოდა მძლავრი დემონსტრაცია,
ზაქარიას ვაცნობებდით და ის მიაღებინებდა რეზოლუციას საერთო
გაფიცვის შესახებ წვრილ ბურჟუაზიის კომიტეტს. ერთ მშვენიერ
დღეს მთელი ქალაქი იფიცებოდა. ყველა დუქნები იკეტებოდა.
ერთი სიტყვით, ქუჩის პატრონი გახდა სოც.-დემ. კომიტეტი. ბოლოს
თვით ნამესტნიკიც სცნობს ამ მდგომარეობას და იარაღს აძლევს
• ორგანიზაციას წეს-რიგის დასაცავად. პოლიცია ქუჩიდან გაქრა, ჩავ-
დექით აგრეთვე სომეხ-თათართა შორის და არ ვუშვებდით მათ ერ-
თი-მეორის წინააღმდეგ. ამ საქმეს მეთაურობდა სილვა (ჯიბლაძე).

ოქტომბრის შემდეგ დაიწყო რეაქცია, გამოცხადდა საალყო წე-
სები, ჯარებს გადაეცა ხელისუფლება. ნამესტნიკის სამხედრო თანა-
მემამულეს გრიაზნოვს ჩაბარდა მათი მეთაურობა. ორგანიზაციამ გა-
დასწყვიტა მისი თავიდან მოცილება, შესრულება მიანდო სილვას.
მან გამონახა ამსრულებელნი (ა. ჯორჯიაშვილი და მისი ამხანაგი,
გვარი არ მაგონდება), დააყენა თავის ადგილას, გრიაზნოვის სადგო-
მის წინ, ხოლო თვითონ დადგა გოლოვინის პროსპექტზე, საიდანაც
ხელსახოცის ამოღებით უნდა ეცნობებია გრიაზნოვის გამოსვლა შტა-
ბიდან. უცებ გრიაზნოვმა მართლაც გამოიარა ეტლით, სილვამ ნიშა-
ნი არ მისცა, რატომ? მას გვერდში ქალი ეჯდა და არ სურდა მისი
დაღუპვა. სამაგიეროთ ტერორისტებმა კარგად დაინახეს გრიაზნოვის
სახე და დაიმახსოვრეს. სილვა შემოვიდა ჩემთან რედაქციაში და
მიამბო თავგადასავალი და დაამატა: ხვალ — ვერ გამეჭკევაო. მეო-
რე დღეს უცდიან დანიშნულ ალაგას, არ გამოჩნდა მსხვერპლი; დალ-
ლილი სილვა შემოდის ჩემთან და სკამზე ეშვება დანადვლიანებუ-
ლი — არ იქნა, არ გამოჩნდა, სიარულით წყალი ჩამიდგა მუხლებ-

შიო — გაათავა თუ არა ეს ფრაზა, გაისმა ბომბის საშინელი ხმა; სილვა წამოვარდა და გამორბის ქუჩაზე, დავილუბე, უჩემოთ მოხდაო, სანამ ადგილზე მივიდოდა, ყველაფერი გათავებული იყო. გრიანთ-ვი მოკლული, ჯორჯიაშვილი დაჭერილი. სილვამ მოახერხა ტყვე-კავშირის გაბმა ციხის ეკლესიის ქართველი ღვდლის საშვალეებით (გვარი არ მაგონდება). ჯორჯიაშვილი მოკვდა მამაცურათ, სილვა არ გაუცია.

გრიანთვის მოშორებამ არ შეაჩერა რეაქცია, თუმცა ეტყობოდა ხელმძღვანელობის მოშლა. მე ვიდეჟი დიდუბეში ცოლ-შვილით. ერთ ღამეს დიდუბე ჯარმა დაიკავა და დაუწყო ცემა ზარბაზნებით ერთ დიდ სახლს, სადაც ჩვენები ბლომათ ადგენ. დარწმუნებული, რომ ასეთი ბედი ეწვევა ჩემს სახლსაც, გამოვედით ქუჩაზე და გავსწიეთ მიხვევ-მოხვევით საბალოსნო სკოლისაკენ. გზაში შემოგვხვდა ყაზახების პატრული, მე გამჩხრიკეს, საათი ამომართვეს და წავიდენ. მეორე დღეს დავბრუნდი ისევ ბინაზე, ჯარს არ სცოდნოდა სად ვიდეჟი.

ორგანიზაციამ მოიწვია ფართე თათბირი ნაძალადევში, სადაც ჯერ კიდევ ვერ ბედავდა რეაქცია შესვლას. კრება გვქონდა მოედანზე. გამოცხადდენ ბოლშევიკებიც, ესენი ყველა ერთხმით (შაუმიანი, სტალინი და სხ.) ითხოვდენ დამალვას, ორგანიზაციების დაშლას და თავის გადარჩენას. ჩვენ არ დავეთანხმეთ, ვითხოვდით რეაქციასთან ბრძოლის გაგრძელებას, მხოლოდ ერთი ცვლილებით — ორგანიზაციის ხელახლა არა-ლეგალურ მდგომარეობაზე გადაყვანას. გავიდა ეს წინადადება ყველა ხმებით, წინააღმდეგ ბოლშევიკებისა. ესენი მაშინვე გადაიმალენ, ზოგი ბაქოს გაემგზავრა, არსად ბრძოლაში აღარ ჩნდებოდენ. ეს იყო მათი საბოლოოთ ჩამოშორება ქართველ ხალხისაგან. ამ დიდ გაჭირვების დროს, ქართველობა ხედავდა მის გვერდში, მის ჭირში ჩაბმულთ ერთად-ერთ მენშევიკებს, სხვა პარტია არსად ჩანდა. აქ გაისკვნა საბოლოოთ მჭიდრო კავშირი ჩვენ და ქართველ მშრომელთა მასებს შორის, რაიცა აღარ დარღვეულა შემდეგში.

1906 წლის დასაწყისში პეტერბურგიდან მივიღეთ ცნობა, რომ ჩქარა მოხდება პარტიის ყრილობა სტოგპოლში. გასარჩევი საკითხები: პარტიის გაერთიანება, აგრარული საკითხი, დუმასთან დამოკიდებულება და სხ. პირველი საკითხი გამოიწვია ერთმა გარემოებამ: რუსეთის ორივე ფრაქცია დარჩენ გარიყულნი მოძრაობისაგან; პროლეტარიატი იღებდა მონაწილეობას დუმის არჩევნებში, ირჩევდენ სოც.-დემ.-ს პარტიული დადგენილების წინააღმდეგ; ირჩევდენ მეორე ხარისხოვანთ, ვინაიდან მთავარნი ბოიკოტს აღიარებდენ. სოც.-

დემ. და მასას შორის გარღვევა იყო აშკარა. ამ გარემოებამ ჩააფიქრა რუსის ბოლშევიკ-მენშევიკები და გადასწყვიტეს გაერთიანებით პრესტიჟის აღდგენა. ჩვენთვის ეს საკითხები არ არსებობდა. ვვეწინოდა მხოლოდ თავზე არ მოგვახვიონ აგრარული პრობლემის რუსული გადაჭრა. წავედით სტოგპოლში. მოვიდენ ბუნდოვლები, რომელიც პარტიიდან გავიდენ ლონდონის ყრილობიდან და პოლონეთის სოც.-დემოკრატიები პირველათ, როგორც ავტონომიური ერთეული ყველა საკითხები გადაწყდა სწრაფათ, ბოიკოტი მოხსნეს, თუმცა მათთვის ამას აღარ ქონდა პრაქტიკული მნიშვნელობა, რუსეთში არჩევნები უკვე მოთავებული იყო; მხოლოდ ჩვენში უნდა გატარებულიყო, სადაც არჩევნები დაწყებულიც არ იყო. დიდი დებატები გამოიწვია აგრარულ საკითხმა, რომელიც გადაწყდა მამულების ჩამორთმევით და მისი განაწილებით სამათ: ზოგი სახელმწიფოს, ზოგათვითმართველობებს (მუნიციპალიზაცია), ზოგი მცირე და უმამულო გლეხებს.

ამ წინადადებათა გატარებაში ჩვენმა დელეგაციამ მიიღო მხურვალე მონაწილეობა. ბოლშევიკები ყველა ამ რეზოლუციების წინააღმდეგ აძლევდენ ხმას და ითხოვდენ დუმის ბოიკოტის გაგრძელებას, ჩამორთმეული მამულების ნაციონალიზაციას, ე. ი. სახელმწიფოს ხელში გადაცემას და სხ. ამ ყრილობაზე მოხდა პირველათ გამოსწორება ჩვენი პროგრამის ერთი მუხლის — თვითგამორკვევა ნიშნავს ერის უფლებას საკუთარ სახელმწიფოს შექმნისას — გამოაცხადა პლენანოვმა ყრილობის სახელით. პოლონეთის სოც.-დემოკრატებს ეს არ მოეწონათ, შეედავეს პლენანოვს, ვინაიდან ასეთი ახსნა ამართლებდა პ.პ.ს. წინააღმდეგ ავტონომისტებისა.

ამ მუხლის ასეთი განმარტება მე გავაკეთე წინეთ 1904 წ. ბროშურაში „ქართველი ნაციონალისტები“, მაგრამ ეს იყო ჩემი პირადი შეხედულება და პარტიაში ჯერ კიდევ გაურკვეველი. ამ ყრილობაზე ყველა ჩვენი დელეგატი იყვენ მენშევიკები, ბოლშევიკების გარიყვა აშკარა შეიქნა რუსებისათვისაც. მართალია, ი. ჯულაშვილმა და მისმა მეგობრებმა მოიტანეს ყალბი მანდატები ბორჩალოს მაზრიდან, სადაც არავითარი პარტიული ორგანიზაცია არ არსებობდა და რის გამო სამანდატო კომისიამ არ იცნა.

როცა გამობრუნებისას სად. ბესლანს მივუახლოვდი, ხელში ჩამივარდა ვლადიკავკაზის რუსული გაზეთი, სადაც დაბეჭდილი იყო თფილისიდან ცნობა: თფილისში მოხდა დუმის დეპუტატის ამრჩევლთა არჩევა. უმრავლესობა მენშევიკები გავიდენ, კანდიდატათ არის წამოყენებული ნ. ჟორდანიას. ძალიან გამიკვირდა, სადაური

სადუმო მე მნახეს, იქ ლაპარაკის მეტი არაფერი კეთდება, საქართველო იყო მჭერმეტყველი და არა მე. თფილისში ჩასვლისას ჩვენს ცენტრში დავსვი ეს საკითხი და უარი განვაცხადე კანდიდატურაზე არც კი მომისმინეს, გადაწყვეტილია ყველა რაიონში, კომიტეტში, ცენტრში და გადასაშინჯავი არაფერი გვაქვსო. დავემორჩილე ამ ახალ ბედს. მიხაროდა რომ დასავლეთ საქართველოში წამოყენებული იყო ცნობილი ორატორი ის. რამიშვილი, რომელსაც დავაკისრებდი საორატორო გამოსვლებს. საქართველოში ყველგან გავიდენ ჩვენი პარტიის კანდიდატები. ასე რომ რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა პარტია დუმაში გამოჩნდა ქართველების სახით. საბედნიეროთ იყვენ პარტიის გარეშე არჩეულნი სოც.-დემ. განწყობილნი რუსის მუშები (მუშათა კურიიდან), გაპნეულნი „ტრუდოვიკებს“ შორის. გამოვკრიბეთ იქიდან ისინი; ჩვენებთან ერთად დავაარსეთ პირველი სოც.-დემ. ფრაქცია, რომლის თავმჯდომარეთ და ხელმძღვანელათ მე ამირჩიეს. საპარლამენტო ატმოსფერა იყო სასტიკათ ოპოზიციონური. მხოლოდ არა ჩანდა რა ძალები დგას პარტიათა ზურგს უკან, არსად ორგანიზაცია მასიური შემადგენლობით, ყოველგან ინტელიგენტების კომიტეტები, რომელნიც წარმოადგენდენ ხალხს, ლაპარაკობდენ მისი სახელით. ეს ძალიან კარგად იცოდა მთავრობამ და ამიტომ ადვილი იყო მისთვის დუმისათვის ანგარიშის გასწორება, როცა მოისურვებდა. ჩქარა მოისურვა. ჩვენ დავცვალდა დუმაში ყოფნა მხოლოდ 24 დღე (თუ 28), კარები გამოგვიკეტეს და წავედით ვიბორგში. ვიბორგი, ეს კადეტების (ე. ი. მილიუკოვის პარტიის) ინიციატივით, რაიცა ნიშნავდა ბრძოლაზე ხელის აღებას. შეიძლებოდა თვით პეტერბურგში შეკრება და რევოლიუციური ლოზუნგის გადმოსროლა, მაგრამ ეს არის საქმე მართლა რევოლიუციონერების და არა ოპოზიციონერების. ვიბორგში დავჯექით და ერთმანეთს შევტირეთ ჩვენი გამოჩეკა, ბოლოს ავირჩიეთ კომისია, რომელიც მოგვიტანდა რევოლიუციის პროექტს. კომისიაში მეც მოვხვდი. იქვე იყო მილიუკოვი, თუმცა დებუტატი არ იყო. ლიბერალები იყვნენ წინააღმდეგი რაიმე აპელაციის ხალხისადმი, ითხოვდენ მხოლოდ მდგომარეობის დახატვან და ოპოზიციის ნიადაგზე გაჩერებას. დიდი დავიდარაბის შემდეგ რაღაც მოწოდების მსგავსი მაინც მივადებინეთ და გამოუშვით.

მე მაშინვე გადავედი არა-ლეგალურ პოზიციაზე, გავიკეთე ბასპოტი და დავბრუნდი პეტერბურგში ცენ. კომიტეტში სამუშაოთ, სადაც ამირჩია სტოგბოლმის ყრილობამ. ბოლშევიკები განზე გადგენ და დაიარსეს თავისი ორგანიზაციები, მათ ქონდათ უფრო მჭიდრო კავშირი მუშებთან, ვინემ რუს მენშევიკებს. ესენი წარმოადგენ-

დენ წყნარ სახეს, კარგი აზრები, ჩინებულათ დამწერნი, მაგრამ არ-
ორგანიზატორები, მუშათა შუაგულიდან შორს მდგომნი. ბოლშევიკი-
ონურ ინტელიგენციის კრებები ახდენდენ უმწეობის შთაბეჭდილ-
ბას, არ იციან რა ქნან, რა გზას დაადგენ და მკვახე ლაპარაკით გულ-
იჯერებენ. მიუხედავათ ამისა, ყველა ეს უგზო-უკვალო ორომტრიალ-
შთაბეჭდილებას ახდენდა მთავრობაზე, რომელიც შეშინებული ძალ-
ღივით განაგრძობდა ხეზე ყეფას. მოიწვია მეორე დუმა.

საარჩევნო ტაქტიკის გამოსარკვევათ პარტიამ მოიწვია კონფე-
რენცია ტამერფორსში. ბოლშევიკები, გარდა ერთად-ერთი ლენინისა
ერთხმად უარყოფდენ დუმაში მონაწილეობის მიღებას და მოითხოვ-
დენ „პირდაპირ მოქმედებას“. ლენინი გამოეთიშა მათ და გამოა-
ცხადა — ის დგება „ჭაობში“. ყველა ის საარჩევნო კომბინაციები
რაიცა ჩვენში იქნა მიღებული, მიღებულ იქნა აქაც. კონფერენცი-
დაიშალა. პარტია შეუდგა არჩევნებისათვის მზადებას. მე დავრჩი-
და ვმუშაობდი პეტერბურგში. ტამერფორსის კონფერენციაზე საქარ-
თველოს პარტიამ გამოგზავნა ჩემი ცოლი ინა, რომელიც იყო იმავე
დროს მდივანი ჩვენი ცენტრის, რასაც ერქვა ბიურო. გაჩაღდა საარ-
ჩევნო ციებ-ცხელება. ერთ დღეს მომდის სილვას წერილი: ირ. წე-
რეთლის წამოყენება გვსურს დეპუტატათ და ის უარზეა, ეგების შე-
დაგიჯეროს და მოსწერეო. თხოვნა შევასრულე, მივსწერე ქუთაისში
ვრცელი წერილი, რომლის შემდეგ დათანხმდა, რასაც შემდეგ სილ-
ვა სიხარულით მატყობინებდა. ეს მგონი ერთად-ერთი მაგალითია
როცა მან დამიჯერა, თუმცა შემდეგ ბევრი ლანძღვა და წყევლ-
მივიღე მისი დეიდებისაგან, ნიკო ნიკოლაძის დებისაგან, ფრაქ-
ციის დაჭერის შემდეგ, ჩამოვედი საიდუმლოთ ქუთაისში. ქუ-
ჩაზე მიცნო კატო ნიკოლაძემ, მომვარდა და დამიწყო ყვირი-
ლი, როგორ შენ თავისუფლათ დადიხარ, ჩემი კაკი ციხეში ზის შენ
მეოხებითო და სხ. მოგროვდა ხალხი, ძლივს გავიპარე. იმავე საღამო-
თფილისისაკენ გამოვსწიე.

მეორე დუმის არჩევნები დამთავრდა. ჩვენში მოხდა ის, რაც წი-
ნათ — გავიდენ ჩვენი კანდიდატები. რუსეთიდან ბოლშევიკები მეტ-
გავიდა, ვინემ მენშევიკები. შედგა გვარიანი დიდი ფრაქცია, 60 კაცამ
დე თუ მეტი, ლიდერათ აირჩიეს ირ. წერეთელი. მე და ც. კომ. კიდე-
ორი წევრი დაგვნიშნეს ფრაქციასთან სამუშაოთ, მის დასახმარებ-
ლათ. ირაკლი მართლაც გამოდგა დიდი ორატორი, ჩვენ მას წინეთ ა-
მხრით არ ვიცნობდით. იყო ამასთანავე ფრთხილი. ყველა დიდ გამოსვ-
ლისათვის წინდაწინ ემზადებოდა, წამიკითხავდა, შესწორებას შე-
ტანდა, დაიზებირებდა და ჩინებულათ წარმოსთქვამდა. ამასთანავე

წინდაწინვე ვივარაუდებდით რომელი ფრაზის შემდეგ რა რეპლიკა შეიძლება ყოფილიყო და პასუხს იქვე მივაწერდით. უმრავლეს შემთხვევაში ეს ვარაუდი მართლდებოდა.

პეტერბურგში ჩემი პარტიული მუშაობა სრულიად უნაყოფოთ რჩებოდა. ორგანიზაციები ისევ ძველებურად დგებოდა და იშლებოდა მალლიდან დანიშვნით. ყოჩაღი ინტელიგენტი სოციალ-დემ. წავიდოდა მუშათა რაიონებში და დაარსებდა მუშებისაგან ჯგუფს და მას ხელმძღვანელობდა. როგორც კი წავიდოდა, ან ვერ იცლიდა — ჯგუფი აღარ იკრიბებოდა. ამავე დროს იყვენ ჩვენს რიგებში გაგებული, ნაკითხი მუშები, მაგრამ ისინი ხთებოდენ ინტელიგენტებათ და აგრძელებდენ მათ გზას. გაპონიზმის არსებითი მხარე ურყევი გამოდგა. ეს კიდევაც მოსწონდათ. მეთაური და მისი მიმდევნო მასა მიაჩნდათ საუკეთესო საორგანიზაციო ფორმათ. მთელი ამ მუშაობის იარაღი იყო ფული. რომელი მეთაურიც ან ჯგუფი ფულს იშოვიდა სადმე, ის აგროვებდა თავის ირგვლივ მუშებს და ლიდერობდა. ამ მხრით ყველაზე უფრო მდიდარი გამოდგა ლენინი. მისი აგენტები (სტალინი და სხვები) ახდენდენ ექსებს, მას აძლევდა დახმარებას მდიდარი ფაბრიკანტი მოროზოვი და ბევრი სხვა. მათ ჩაიგდეს ხელში ყვირილის ხაზინიდან წაღებული ფული. ერთი სიტყვით არ გავდენ დასაწყლებულ მენშევიკებს, რომელთაც მეთაურობდა მარტოვი, კაცი პატიოსანი, მარტო ლიტერატორი, უწყინარი, ნიჭიერი ჟურნალისტი, მოკლებული ყოველივე უნარს ლიდერობის და ორგანიზატორობის. ორივე ფრაქცია ერთ პარტიაში ვიყავით, მაგრამ სინამდვილეში ცალ-ცალკე ვმუშაობდით და ერთი-მეორის წინააღმდეგ ვემზადებოდით.

გადაწყდა მორიგი ყრილობის მოწვევა, რომელიც შედგა ლონდონში 1907 წ. მეორე დუმის დროს. საქართველოდან მოვიდენ 29 დელეგატი, ამათ შორის მეც. სასაცილო იყო დელეგატების არჩევნები რუსეთში. როგორც კი ბოლშევიკები დაატყობდენ მენშევიკები მეტი წავიდა ლონდონისაკენ, მაშინვე საიღლანაც გამოაძვრენდენ ახალ დელეგატს და მიაყოლებდენ. მოთავდა ყველგან არჩევნები, გავისტუმრეთ დელეგატები და ჩვენც გაუდექით ლონდონისაკენ, ფინლიანდიის გზით, ვინაიდან აქ შეიძლებოდა გადასვლა შინაური პასპორტით, ხოლო შემდეგ არავინ თხოულობდა რაიმე პასპორტს.

ლონდონის ყრილობა ცნობილია, ვრცელი ოქმებია დაბეჭდილი; აქ მხოლოდ კულისების ამბავს მოვიყვან. რუს დელეგატთა შორის დიდი უმრავლესობა იყვენ ბოლშევიკები, მაგრამ როცა ქართველი მენშევიკები მიემატენ — უთანასწორდებოდენ რუს ბოლშევიკებს. ასე რომ ორივე ფრაქცია თანასწორი რიცხვის იყვენ. ბრძოლა იყო სხვა დე-

ლეგატების მოსამხრობათ, ასეთები ბლომათ მოიპოვებოდენ: პოლო-
ნელები, ლატიშები, ბუნდოელები, ესტონელები. ესენი ზოგი აქეთ
იყვენ, ზოგი იქით. პირველნი ხელაღებ ემხრობოდენ ლენინს მხო-
ლოდ აღშფოთებდა მათ ექსპროპრიაციის დაცვა ლენინელებისაგან.
მათ ევროპიულ ყურს ეხამუშებოდა ასეთი ამბავი. ბუნდოელები იყ-
ვენ ჩვენსკენ, ხოლო ლატიშ-ესტონელები სად იყვენ თვითონ არ
იცოდენ. ესენი ახალ გამოსულნი, გამოუცდელნი, ხალისის და გუნე-
ბის ამყოლნი, ტყეში დიდხანს ნამყოფნი („ტყის ძმები“) — არავითარ
საკითხში გარკვეული ხაზი არ ქონდათ. არჩეულ იქნა მთავარი კომისია
პოლიტიკური რეზოლუციის შესამუშავებლათ და კონგრესზე წარმოსა-
დგენათ. კომისიაში მოხვდეს ყველა ლიდერები ყველა ჯგუფის და
ფრაქციის, ამათ შორის ვიყავი მეც. კომისიამ იმუშავა ორი დღე და
ვერავითარ ნაყოფს ვერ მიაღწია. რეზოლუციის ყველა პროექტის კენ-
ჭისყრის დროს ხმა იყოფოდა, ანდა ერთხმად ფლავდებოდა. ამ უწა-
ყოფო შრომის შემდეგ დავიშალეთ და მივანდევით კერძო ინიციატი-
ვას რეზოლუციების ყრილობისათვის წარდგენა.

მივდივართ ქუჩაზე ასე ხელ-ცარიელი, ხმა შემომესმა უკანიდან:
კასტროვ (ეს ჩემი პსევდონომი იყო) მოიცადეთ ერთ წუთს. მოვიხე-
დე — ლენინია. დავიცადე და ერთად გადავედით ქუჩის მეორე ნაპი-
რას. მან მითხრა სიტყვა-სიტყვით შემდეგი: ქართველები ნუ ერევით
რუსების საქმეში, თქვენ არ იცნობთ ჩვენს ხალხს, მის პსიქოლოგიას,
მის ყოფა-ცხოვრებას და რატომ ხელს გვიშლით ჩვენ ჩვენი საქმეები
ჩვენებურათ, რუსულათ მოვაგვაროთ. მიიღეთ ავტონომია, აქეთეთ
საქართველოში, რაც და როგორც გსურთ, ჩვენ არ ჩაგერევით, ნურც
თქვენ ჩაგვერევით! გამიკვირდა, გავოცდი, მეგონა მცდიდა, დავატყ-
ვე სერიოზულათ მელაპარაკებოდა და განუცხადე — პასუხს ახლა ვერ
მოგცემ, შევეკითხები ამხანაგებს, სწორეთ ამ საღამოს გვაქვს კრება ქა-
რთველ სოციალ-დემოკრატებს. ძლიერ კარგი, დასვით ეს საკითხი, თუ
გნებავთ მეც დამიძახეთ, დაიმახსოვრეთ ჩემი წინადადებაა: თქვენ,
ქართველები, ნუ ერევით ჩვენს პარტიულ საქმეებში, ჩვენ არ ჩავერე-
ვით თქვენსაში. ხომ ხედავთ საითკენაა რუსის მუშათა კლასი, მისი
დელეგაციის უმრავლესობა ბოლშევიკებია, ჩვენ ვიცნობთ ერთმანეთს,
ხალხი რევოლუციონური განწყობილებისაა, მენშევიკები ოპორტიუ-
ნისტებია, მათ მხარს როგორ დაუჭერენ. მაკვირვებს მხოლოდ თქვენი,
ქართველი სოც.-დემ. საქმე, თქვენ ხართ რევოლუციონერები, რო-
გორც ჩვენ. რა გაქვთ საერთო მარტოვ-დანის კამპანიასთან... ამ ლაპა-
რაკში მივედით კონგრესის ბინასთან და ერთმანეთს დავშორდით.

ვიფიქრე, განვაცხადო ეს ამბავი ჩვენს კრებაზე. ამხანაგები აღშ-

ფოთლებიან, ხმა გავარდება, ლენინს ბევრი მოხდება, პრესტიჟი დაეცემა, ვისთვის რა სასარგებლოა ეს. არ განვაცხადო — შეიძლება საყვედური მითხრას, ხოლო თვითონ კი განაცხადოს თავის წრეში მარტო ვარჩიე არაფერი ვთქვა, მოვიცადო მეორე დღემდე და თუ ისიც გაჩუმდა, ცხადია, თავის აზრებს მსვლელობას აღარ აძლევს. ეს პოზიცია ვამჯობინე, მით უფრო რომ ბევრში მართალი იყო. რუსი მენშევიკებმართლა უხერხემლო ინტელიგენციას წარმოადგენდნ და უფრობოდდნ რევოლიუციურ გამოსვლებს, ყოველივე გადაწყდება ნელ-ნელა დუმის გზით. ამ საკითხზე, ტაქტიკის შესახებ, ფრაქციის საერთო კრებაზე დიდი შეხეთქება გვექონდა მათთან. გავიდა ერთი კვირა, ლენინი გაჩუმებულია. მეც გაჩუმებული ვარ, თუმცა ვხვდებოდით ერთმანეთს. ამის შემდეგ ეს ამბავი აღარავისათვის არ მითქვამს. ლენინი ვიცანი ოქტომბრის რევოლიუციის შემდეგ, ის რაც მე მითხრა ლონდონში, სახელმწიფოს სახელით გამოაცხადა: ყველა ერს უფლება აქვს მოშორდეს რუსებს, ჩვენ თავს ჩვენვე მოუვლითო. რა გამოვიდა აქედან ვიცით, ისინი მოაჯდნ რუსის მასას და შემდეგ ჩვენც...

ყრილობა გათავდა, აირჩიეს ც. კომ. მასში მეც. დავბრუნდით რუსეთში. ც. კომ. მუდმივი ბინა იყო ფინლანდიაში, ქ. ტერიოკში. აქედან სხვადასხვა მისიებით ჩუმათ ჩავდიოდი პეტერბურგში. დუმას და მთავრობას შორის ბრძოლა გამწვავდა. ჩვენ ფრაქციას საფრთხე დაუდგა. მე გამაგზავნეს სასწრაფოთ მოვლაპარაკებოდი მთავარ პირებს — დაუყოვნებლივ გადამალულიყვენ და ბრძოლა განეგრძოთ არა-ლეგალურათ, ან გასულიყვენ საზღვარ-გარეთ. პირველათ ვინახულე ირაკლი. ვაცნობე ც. კომ. წინადადება, ხელათ უარი მითხრა, მიუღებელიათ. როგორ დავტოვო ამხანაგები ტყვეობაში, ვინ დაიცავს მათ და ჩვენ საქმესო და სხ. არ. ზურაბოვი მაშინვე დათანხმდა და გადამალა, ჯაფარიძე ვერ ვნახე, რუსების მენშევიკურ უმრავლესობას არ სჯეროდა საფრთხის მოახლოვება, კიდევ გვაქვს დრო მოსაფიქრებელათო, ბოლშევიკები მზათ იყვენ დასამალავათ, ბევრი შინ აღარ ათევდა ღამეს. დავბრუნდი ტერიოკში ამ ამბით. მეორე დღეს ისევ წავედი ირაკლის დასარწმუნებლათ, მივედი მისას — შინ არ იყო, მივედი სხვა დეპუტატებისას — შინ არავინ დამხვდა. ირაკლისას მივედი მეორეჯერ, ღამის 11 საათზე — არ მოსულათ. 12 საათის მატარებლით დავბრუნდი ტერიოკში, რომ მეორე დღეს ისევ ჩამოვსულიყავი. ეს მეორე დღე უკვე გვიანი დარჩა. იმავე ღამეს, დილის მესამე საათზე, დაეჭირათ ყველა სოც.-დემ. დეპუტატები, ვინც კი შინ დახვდათ. ამათ შორის ყველა ქართველები. დილით გამოცხადდა დუმის გარეკა. გავიგე რომ წინა საღამოს ჩვენებს ქონოდათ კრება დიმიტრი სოკოლოვი-

სას, რაიცა გასტანა ღამის საათის პირველამდე, რის გამო არც ერთი შიშვერ დამიხვდენ.

მეორე ღუმის გარეკასთან ერთად გამოვიდა უქაზი მესამის მოწვევისა ახალი საარჩევნო უფლებით, რაიცა ფართე მასებს წავსვებით რიცხავდა ღუმის ასპარეზიდან (კანონი კრიჟანოვსკის). ამასთანავე საქართველოს შეუმცირეს წარმომადგენელთა რიცხვი. ამ დროს პარტიულ წრეებში დაიწყო აგიტაცია ამ დუხჭირი ღუმას ბოიკოტის შესახებ, საჭირო შეიქნა კონფერენციაზე საკითხის გადაწყვეტა, რაიცა მოწვეულ იქნა ტამერფორსში.

კონფერენციის გათავებისას მე გავემგზავრე საქართველოში. თფილისში დამხვდა გაუტეხელი სული, პარტიის ფართო ორგანიზაციები, საზოგადოების აწეული და მხნე სულისკვეთება. არავითარი შიში და დაბნეულობა. მე შეუდეგი გაზეთში მუშაობას და ორგანიზაციების კრებებზე დასწრებას. აქ აყალ-მაყალი იყო ხშირათ, პროპაგანდისტები მუდამ ბუზღუნობდენ, მეორე ხარისხოვანი ამხანაგები ვართ, ხელმძღვანელ როლში არ გვიშვებენო, მახსოვს ერთხელ გაფიცვაც კი მოაზნდინეს, უარი თქვეს პროპაგანდის გაგრძელებაზე. საკვირველია, ყოველთვის მათი ოპოზიციის მეთაურები იყვენ ერთი და იგივე პირები.

ამ ხანაში მოგვევლინა ოპოზიცია მარჯვნიდან ლ. დარჩიაშვილის მეთაურობით და გამოსცეს ჟურნალი „ალიონი“. ამათი მიზანი იყო ნაციონალური საკითხის წინ წამოწევა. მიზანი ჩინებული, მაგრამ საშუალება უვარგისი. მათ ასეთი პროპაგანდა უნდა ეწარმოებიათ პარტიის შიგნით შიგნიდანვე, ისინი კი გავიდენ გარეთ, მოგვდგენ გარედან. ვერავითარი ნაყოფი ვერ მიიღეს. დაიწყო დეპუტატების არჩევნები. თფილისში და გუბერნიაში უმრავლესობა ამრჩეველთა გავიდა არა სოციალ-დემოკრატები, რასაკვირველია, უმთავრესათ ლიბერალები და დემოკრატები. ამათ წამოაყენეს კანდიდატათ ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი, ჩვენებმა მას დაუპირდაპირეს კარლო ჩხეიძე. საკითხს სწყევტდენ სომხები, რომელთაც მეთაურობდა ალ. ხატისოვი. მე გამგზავნეს მასთან მოსალაპარაკებლათ ქალაქის გამგეობაში; მქონდა შეხვედრა ორჯერ. მე ვუთხარი: ჩვენ ვართ დემოკრატები, თქვენც ხართ, ჩვენ ვართ სოციალისტები, თქვენ არ ხართ, მაგრამ სოციალიზმისათვის დღეს არ ვიბრძვით, არც მის განხორციელებაზე ვოცნებობთ ახლო მომავალში; ჩვენი მიზანია მოვიპოვოთ ძირითადი პოლიტიკური, ადამიანური უფლებები. თქვენი მიზანიც ეს არის. ნაციონალურ საკითხში ჩვენი პოზიცია იცით, ვიცავთ ყველა დაჩაგრულ ერებს თანასწორათ, თქვენსას, ჩვენსას, ყველას და მათ მოთანხმებულ თავისუფალ

ცხოვრებას და სხ. ხატისოვი გულწრფელი, გულღია კაცი და არ დაუმაღლავს არაფერი. მან სავსებით დამეთანხმა, მხოლოდ ეჭვობდა ამხანაგების დაჯერებაში. ლუარსაბი კადეტია, ჩვენც კადეტები ვართ, რანაირათ შეიძლება პარტიულ ამხანაგს არ მივსცეთ ხმა და თქვენ მოგცეთო. ვეცდები მაინცო. არჩევნები დამთავრდა კარლოს არჩევით. სომხებში ნაციონალურმა საკითხმა ითამაშა გადამჭრელი როლი. ანდრონიკაშვილი დასახეს ქართველ ნაციონალისტათ და როგორც ამნაირი — სომხების მოწინააღმდეგეთ. ამავე დროს ქუთაისში იყო გაცხარებული საარჩევნო მუშაობა, ყველა ჩვენი ორატორები და მოსაქმე იქ მიაწვა. ჩვენი კანდიდატი იყო ევ. გეგეჭკორი. სწორეთ არჩევნების წინა დღეს სალამოს დავბრუნდი ლანჩხუთში. ვუცდი მეორე დღის შედეგებს. ჩემსას არის გრ. ურატაძე, სალამოს ვლებულობ დეპეშას — ევგენი არ აირჩიესო. კინალამ ორივეს გული წაგვივიდა: გავეჩანეთ სამტრედიისაკენ, მეორე დღეს გავიგეთ რომ დეპეშა იყო შეცდომით გადმოცემული — უნდა ყოფილიყო ევგენი აირჩიესო.

თფილისში ვცხოვრობდი კონსპირატიულ ბინაზე, ერთი ებრაელის ოჯახში, იქვე ახლოს იდგა ჩემი ოჯახობა, სადაც სალამოობით ჩუმათ შევიპარებოდი. საერთოდ თავს ვგრძნობდი გვარიან თავისუფლათ, თუმცა სიფრთხილის გამო გამოვდიოდი ქუჩაზე სალამოობით. ვანსაკლუბრებით საშიშარი იყო გასვლა ხიდებზე, სადაც ჯარათ იდგენ გაღმა-გამოდმა „ობრანიკები“. გავიგე რომ გამწარებით მეძებდენ. ერთ სალამოს მივდივარ გოლოვინის პროსპექტით ვერისაკენ. სწორეთ პროსპექტის ბოლოში, მარცხნივ პოლიციის „უჩასტკის“ გვერდით ვიდაც წამომეწია და რუსულათ მეუბნება — გთხოვს პრისტავი შემობრძანდეთ ერთ წუთშიო. მე განვაგრძე სიარული, ვილაცეები წინ გამიჩერდენ, დამიწყეს მიპატიჟება. მე უარზე ვარ, ლაპარაკის დროს ხალხმა თავი მოიყარა. ვილაცამ მიცნო, მათ შეეშინდათ და ძალით შემიყვანეს იქვე ალაყაფის კარებში. შევედი პოლიციაში, მოვიხედე უკან, მთელი ხალხი შემომყოლოდა, ვიცანი ს. ჯუღელი და სხვები. პრისტავს შეეშინდა და მე მის კაბინეტში წამიყვანა, ვუჩვენე პასპორტი, დაეჭვდა და იქვე, ჟანდარმერიას დაურეკა — ეს ჟორდანიას არ უნდა იყოს, ქალაქები წეს-რიგში აქვსო. რაღაც უთხრეს იქიდან და კარები ჩამიკეტა. გულუბრყვილო კაცი იყო, მითხრა, ჟანდარმერიისაგან მიპასუხეს, სწორედ ჟორდანიას, მის ქალაქებს ნუ უყურებთო. რაღა მექნა, გავტყდი, მოვინდომე პასპორტის გადაგდება (ამისთვის სამი თვის ციხე იყო), მაგრამ ვერ მოვახერხე, „ობრანიკები“ შემოვიდენ და ჩაიბარეს. შემოსული ხალხი გარეკეს და მე ერთ რაღაც საძაგელ ოთახში დამამწყვდიეს დილამდე. მეორე დღეს დილით გამატარეს ჟანდარმერიასთან და იქიდან მეტეხში.

პეტერბურგიდან ჩამოვედი 1907 წ. დეკემბერში. მამაჩემს ცოცხალს მოუსწარი. წვეთდაცემული იწვა შინ და გარდაიცვალა ორ კვირაში. დამაკავეს 1908 წ. აგვისტოში. კიდევ გვარიან დიდხანს გავძევი ლეგალურათ, თუმცა მთელმა თფილისმა იცოდა ჩემი თბილისში ყოფნა და იქ მუშაობა. ასე დაშორებული იყო მეფის „ოხრანკა“ საზოგადოებისაგან. მაინტერესებდა რა ბრალდებას წამომიყენებდნენ, გარდა ვიბორგის მოწოდებისა და ყალბი პასპორტისა. თფილისიდან უცებ გადამგზავნეს პეტერბურგში ორი ჟანდარმის თანხლებით. ეს, მოგზაურობა იყო ერთი სიამოვნება, გარდა კავკავში შეჩერებისა, სადაც ერთი ღამე გამათევინეს სატუსალოში, სისხლის საქმეთა დამნაშავეთა საკანში. ამათაც ეგონათ, რომ მე ან ქურდი ვარ, ან მკვლელი. მეც შევიფერე, რომ უდიერათ არ მომპყრობოდნენ. მეორე დღით ძალიან გაუკვირდათ ჩემი საკანიდან გაყვანა ჟანდარმების მიერ. ასტეხეს ხმაურობა, ჩვენი არ ყოფილა, მოგვატყუაო. კავკავიდან რამდენიმე საათით შემაჩერეს როსტოვში და იქიდან შეუჩერებლივ ჩამიყვანეს პეტერბურგში. დამამწყვდიეს სატუსალოში, სახელწოდებით „ოდინოჩნაია ტიურმა“. აქ ამწყვდევედნენ დიდ დამნაშავეთ, ათავსებდნენ მარტოთ საკანში და არ ქონდა უფლება გინმეს გალაპარაკებოდნენ სეირნობის დროს. მოპყრობა იგი რიგიანი, საჭმელს მე თვითონ ვიწერდი სატუსალოს სამზარეულოდან ჩემი არჩევით. ერთ კვირაში მივიღე უწყება და ბრალდება — სასამართლოში გამოცხადება ვიბორგის მოწოდებისათვის. წამიყვანეს, მიცავდა ერთი ვექილი ვილნოდგან, გვარი დამავიწყდა. გადამიწყვიტეს სამი თვე, როგორც ყველა ვიბორგელთ, მას მიაყოლეს კიდევ სამი თვე ყალბი პასპორტის ხმარებისათვის. სასამართლოში ავხსენი ვიბორგის მოწოდების მოტივები და მიზანი. ეს სიტყვა დაიბეჭდა ჩვენში. რვა თვის ციხეში ყოფნის შემდეგ მოულოდნელათ გამანთავისუფლეს. არავინ ელოდა. ყველა ფიქრობდა გადამასახლებდნენ. წავედი კ. ჩხეიძესთან, სოც.-დემ. ფრაქციის ბინაზე. მირჩიეს დაუყონებლივ გადამალვა. მე არ ვქენი, ვნახოთ, რაც მომივა — მომივა თქვა. რამდენიმე კვირის შემდეგ გავსწიე საქართველოსაკენ, უკვე ლეგალურათ. ჩემს ცოლს ადგილი ეშოვა ბაქოს ქალაქის სამართველოში და იქ გადასულიყო შვილებით. თფილისში ცხოვრობდნენ თურმე მეტათ გაჭირვებულათ. მე დავბრუნდი ბაქოში. დ. სარაჯიშვილმა მომანდო მისი ბი. ლიოთეკის კატალოგის შედგენა და დამინიშნა ფულით ჯილდო. წავედი თფილისში, ავსწერე წიგნები, დავბრუნდი და შეუდექი მათ განაწილებას კატალოგისათვის. ამავდ დროს რამდენიმე ქართველმა დავიწყეთ ჟურნალის გამოცემა ლეგალურათ. ინა იყო წევრი ბაქოს მენშევიკური ორგანიზაციის და რეგულარულათ მუშაობდა

პარტიაში. ის მეთაურობდა მეოთხე დუმის საარჩევნო კომპანიას, ზის შედეგი იყო მ. სკობოლევის არჩევა დეპუტატად. დ. სარაჯიშვილმა მომცა წინადადება, კატალოგის შედგენის შემდეგ, წავსულიყავი იტალიაში და იქ შემესწავლა კოოპერაციის საქმე. ეს მივიღე დიდის სიამოვნებით და ერთ მშვენიერ დღეს ცოლით და ორი შვილით თავი ამოვყავი იტალიაში.

ზღვის პირას ავირჩიე სოფელი კავი და დავბინავდი. იქიდან მე გადმოვედი სწორეთ იმ რაიონში, სადაც სასოფლო კოოპერატივები უფრო იყო განვითარებული და შევუდექი ჩემი მისიის შესრულებას. იქ დავყავი რამდენიმე თვე, დავაგროვე მასალები, გავიცანი ხალხი. მომეწონა იტალიელები, ჩვენ გვანან და დამიმეგობრდნენ მცხოვრებნი, მასწავლებლები, ძალიან ბევრი ვნახე ფრანგულის მცოდნე, დავყავი რამდენიმე თვე. კავში დაბრუნებისთანავე მივიღე წერილი, პარიჟში დანიშნულია კრება ც. კომიტეტისა (რ. ს.-დ. პარტიისა) და დაუყოვნებლივ ჩამოდიო. მე, როგორც წევრი ც. კომ. ვალდებული ვიყავი დავსწრებოდი და მაშინვე გავემგზავრე. გზაში შევჩერდი სან-რემონში, პლენხანოვის სანახავათ და მოსალაპარაკებლათ. პლენხანოვი დამხვდა ძალიან გულმოსული ბოლშევიკებზე, ისინი პარტიიდან გამოსარიცხავი არიან, მაგენი ყაჩაღებია, ქურდებია, მიუხედავათ ლონდონის კონგრესის გადაწყვეტილებისა, ისინი განაგრძობენ ექსების მოწყობას და სხ. თან ძალიან გაჯავრებული იყო მენშევიკ-ლიკვიდატორებზე. ასეთები მართლა იყვენ, ფიქრობდნენ არა-ლეგალური მუშაობის შენელებით, ლეგალურის გაძლიერებას და ამ გზით პოლიტიკური თავისუფლების მაინც მიღებას. ამ მიმდინარეობას მეთაურობდნენ პოტრესოვი, დანი და რამდენიმეთ მარტოვიც და სხ. პლენხანოვს ძალიან გაუხარდა ჩვენი რევოლიუციონური პოზიცია და დაიმედდა ც. კომიტეტში მოვითხოვდი ექსპროპრიატორების და ლიკვიდატორების პარტიიდან გარეკას. მე ეს ვერ დავპირდი, არც უარი მითქვამს, თუმცა მაშინვე შევადგინე ჩემი აზრი: თუ ეს ორივე კატეგორია თავიდან მოვიცილებთ, პარტიაში ვინღა დარჩებოდა. ჩემი მიზანი იყო მათი პოლიტიკური და ორგანიზაციული მორიგება, პარტიის გამთელება. ამის შესახებ წერილები მოვათავსე ვენაში ტროცკის რუსულ ჟურნალში. მართალია უტოპია გამოდგა. მე მიუდექი იმ ქართული თვალსაზრისით, რომ შეიძლება იყო რევოლიუციონერი და დემოკრატი, ორივე თვისების ერთ პირში თუ ერთ ჯგუფში მოთავსებით. ამ აზრით წავედი პარიჟში.

ც. კომ. მოწვევა გამოიწვია ერთმა უჩვეულო ამბავმა. ლიტვინოვმა დაიჭირეს იმ დროს, როცა ბანკში ახურდავებდა ერევნის მოედანზე

გატაცებულ ასიგნაციებს. ბოლშევიკები შეეცადენ ამ საქმისათვის მი-
ეცათ პოლიტიკური ხასიათი, რომ ლიტვინოვის განთავისუფლება შე-
საძლებელი ყოფილიყო. ეს მართლაც დაამტკიცეს შვეიცარიის საზღა-
ვლოს წინაშე ლიტვინოვი განთავისუფლეს, როგორც პოლიტიკური
დამნაშავე, მაგრამ სკანდალი დიდი გამოვიდა. გავარდა ხმა მთელ ევ-
როპაში, რომ რუსეთის სოც.-დემოკრატები არიან ბანდიტები, მცარც-
ველები და სხ. ინტერნაციონალიც შეშფოთდა; ასეთ ხალხს ჩვენთან რა
უნდათო მენშევიკები და პოლონეთის სოც.-დემოკრატებიც მას აყვა
და მოითხოვე! ც. კომ. მოწვევა და ეროვნულ და სამუდამოთ სკანდალი-
სათვის ბოლშევიკები მოღებ.

პარიჟში უკვე დამსვდა ც. კომ. მთელი შემადგენლობა: ოთხი მენ-
შევიკი (ჩემიანაა), ოთხი ბოლშევიკი, სამი პოლონელი სოც.-დემ.
(ტიშკო, ვარშავსკი, დერჟინსკი), ერთი ლატიში, სულ 15 კაცამდე.
ბოლშევიკებ ლენინის მეთაურობით შეშინდენ, ყველა მოთხოვნილე-
ბაზე თანხმობა განაცხადეს, ამათ შორის მთავარი იყო თფილისის
ასიგნაციების წარმოდგენა და დაწვა. ამას ხელი მოაწერეს, მაგრამ
შემდეგ არც ერთი დაპირება არ შეასრულეს, ფული არ წარმოადგი-
ნეს, არ დაწვეს და ჩუმჩუმათ ასაღებდენ. ხოლო ექსები კი შეაჩერეს.
მით უფრო რომ უკანასკნელი ექსისტები თფილოსში ჩავარდენ. ბევ-
რი დავა იყო ლიკვიდატობაზე. მაგრამ საერთო პოლიტიკური რეზო-
ლუცია მივიღეთ მაინც ორი კვირის დავის შემდეგ ასე თუ ისე თან-
ხმობით. ც. კომ. დაიშალა. მე გავბრუნდი იტალიაში, გზაში ვინახულე
პლენაროვი და მოხსენება გაუკეთე, დიდათ აღშფოთდა, ბოლშევიკები
პარტიიდან უნდა გაგეძევებიათ, ჩვენი პრესტიჟი მხოლოთ ამით აღდ-
გებოდა, ისინი ფულს არ დაწვავენო და სხ. ითხოვდა პარტიიდან გაძე-
ვებას აგრეთვე პოტრესოვის და დანის, როგორც გაუსწორებელი ლიკ-
ვიდატორების. როგორც იყო დავაწყნარე, იმედი მივეცი, ამ პირველ
ნაბიჯს, სხვა ნაბიჯებიც მოყვება თქვა და გამოვეთხოვე.

ევროპის სოციალისტურ წრეებში ბოლშევიკების პრესტიჟი მთლათ
დაეცა, მათ არავინ თვლიდა სოციალისტებათ, არც ლებულობდენ თა-
ვიანთ წრეებში. ისინი გაქრენ ღია ასპარეზიდან, ჩაიკეტენ თავიანთ
შორის და რას აკეთებდენ არავინ იცოდა. ვიცოდით მხოლოთ მათ
კავშირი აქვთ ღუმის ბოლშევიკურ ფრაქციასთან და მის ლიდერთან
მალინოვსკისთან, რომელიც პროვოკატორი აღმოჩნდა შემდეგ. ასე
რომ მთელი მათი მუშაობა ევროპაში და რუსეთში პეტერბურგის „ოხ-
რანის“ წინაშე წარმოებდა.

1909 წ. იტალიიდან დავბრუნდი ოჯახობით საქართველოში. ინა ბავ-
შევებით დაბრუნდა ბაქოში ადგილზე (თვითმართველობაში), მე ვიყავა

ხან თფილისში, ხან ლანჩხუთში და ბაქოში. განვადობდი პარტიულ პრესაში მუშაობას და ორგანიზაციებში მონაწილეობის მიღებას, ამ ხანებში ჩემს უმთავრეს ყურადღებას იპყრობდა ნაციონალური საკითხი და მისი გადაჭრის შესაძლებლობა. გამოვდიოდი ისე, როგორც ყველა პარტია, რუსეთის იმპერიის მთლიანობისაგან და ვიცავდი ჩემს პროექტებს ამ საკითხის მოგვარებისა იმპერიის ფარგლებში. კულტურული ავტონომია მიმაჩნდა უდაოთ ყველა ერისათვის, ხოლო ტერიტორიული ავტონომია სადაოთ, ვინაიდან ერთა შერევა მისცემდა დასაბამს შინაურ შუღლს და ბრძოლას. ბოლოს მივედი შემდეგ დასკვნამდე: ტერიტორიული და კულტურული ავტონომია ეროვნულათ მთლიანი ტერიტორიისათვის, ეს იქნებოდა ერთი, მაგალითად ქართული კანტონი; ხოლო ნაციონალურათ შერეულ ტერიტორიაზე ამ ორი სათავოს გაყოფა — კულტურის საქმეში თვითეული ერის საკუთარი ავტონომია; ხოლო პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ და სხ. საქმეებში ტერიტორიული თვითმართველობა. ამ თემაზე საზოგადოთ ბევრი ვსწერე ქართულათ და ტროცკის ჟურნალში რუსულათ საზღვარ-გარეთ.

მე გაგონილი მქონდა, რომ პირველი ღუმის გარეკვის შემდეგ სტოლიპინმა (პრემიერი) დაუგზავნა საიდუმლო ცირკულიარი თავის ხელმძღვანელებს, რომ ღუმის წევრების დევნა მომხდარიყო მხოლოდ სასამართლოს წესით. ამიტომ მე გადავრჩი გაციმბირებას 1908 წ. ხშირათ ვფიქრობდი რა საშუალებას მიმართავენ ჩემს წინააღმდეგ, რა ბრალდებას გამოიგონებენ სამართალში მისაცემათ. ვიცოდი რომ ჩემი დაბრუნება ევროპიდგან არაფრათ ექაშნიკა თფილისის ჟანდარმერიას და მისი აგენტები ფეხდაფეხ მსდევდნენ. ერთ საღამოს მოულოდნულათ მესტუმრენ ეს დაუბატიყებელი სტუმრები ლანჩხუთში და გამიტაცეს ქუთაისის სატუსალოში. გავიდა ერთი თვე და პროკურორი მიყენებს ბრალდებას 126-ე მუხლის ძალით, ე. ი. მოწოდებას არსებული პოლიტიკური და სოციალური წეს-წყობილების დასანგრევათ. საბუთად მოყავდა ჩემი გაზეთში მოთავსებული სტატიებიდან სხვადასხვა ამონაწერები. გავარდა ეს ხმა. ამხანაგები შეშფოთდენ. ღუმის სოც.-დემ. ფრაქციას გადაეწყვიტა იქიდან გამოგზავნოს დ. სოკოლოვი ჩემს დამცველათ. ამონაწერებში, რასაკვირველია, ვერსად ამოიკითხავდო მოწოდებას, ეს არც შეიძლებოდა. გაზეთს მაშინვე დახურავდენ. ეტყობოდა, რომ ჩემი გაცლა საზოგადოებიდან გადაწყვეტილი იყო, ხოლო რა საბუთს მოიყვანდენ, ამას არ დაგიდევდენ. გამასამართლა ქუთაისის ოლქის სასამართლომ და მომისაჯა სამი წლის ციხეში ჩამწყვდევა. სოკოლოვმა ვერ მომისწრო, ჩამოვიდა სწორეთ პროცესის გა-

თავებისთანავე, სასამართლომ დაადგინა რომ შეიძლება ჩემი თავების ქვეშ განთავისუფლება სამი ათასი მანეთის საწინდარით. აპელაცია გადავიტანე პალატაში და შეუდექი ამ თანხის შოვნას. არსად საქართველოში არ გამოჩნდა ერთი ან რამდენიმე პირი ასეთი თანხის დამდები. ალბათ, ფიქრობდენ, გაიქცევა და ფული დაგვეკარგებაო. ერთ დღეს მომდის დეპეშა ბაქოდან ინასაგან, სამი ათასი მანეთი ვიშოვე და შევიტანე ხაზინაშიო. გამაკვირვა სად ან როგორ იშოვა. გამიშვეს, წავედი ბაქოში. ინასათვის ეთქვათ, რომ არის ერთი ქართველი მენაფთე მანსვეტაშვილი, მიდი და შეიძლება მოგცეს ფულიო. მას მე ვიცნობდი ჯერ კიდევ თფილისში, როცა ის „ივერია“-ში სწერდა ფელეტონებს დონ-იაგონს პსევდონომით. ალბათ ჩემზე კარგი აზრი შერჩა, რომ ინას მაშინვე დაუთვალა საჭირო თანხა.

1913 წ. რუსეთმა გადაიხადა იუბილე რომანოვების სამასი წლის მეფობისა. ამის გამო ნიკოლოზმა გამოსცა წვრილ-წვრილი ამინისტია, რაიცა პოლიტიკურებს არ შეხებია, სამაგიეროთ პრესის დანაშაულობისათვის კი ფართე ამინისტია გამოაცხადა. მოულოდნელათ მეც მოყვევი ამ ამინისტიის სფეროში და ჩემი საქმე პალატამ მოსპო. ინამ დაუბრუნა სამი ათასი მანეთი მანსვეტაშვილს, რომელმაც ძალიან გაიკვირვა. ეს პირველი მაგალითია გასესხებული ჩემ მიერ თანხის დაებრუნებისო.

ვინაიდან სკობოლევის საარჩევნო კომპანიის მთავარი ხელმძღვანელი იყო ინა, მას მოუვიდა პოლიციის განკარგულება, აეკრძალა კავკასიაში ცხოვრება სამი წლით. იძულებული იყო წასულიყო რუსეთში. ადგილი იშოვა მოსკოვში და დაბინავდა იქ შვილებით. მე ხშირი ავადმყოფობის გამო გადავსწყვიტე დროებით საზღვარ-გარეთ წასვლა საექიმოთ. ამით პოლიციის ახალ ხრიკებსაც გადავრჩებოდი. საკვირველია, არასდროს ასეთი მგზავრობისათვის საჭირო თანხაზე არ მიფიქრია. ყოველთვის ხერხდებოდა ფულის შოვნა. ჩვენი ერთადერთი დამხმარე კერძო პირთაგანი იყო დ. სარაჯიშვილი, დიდი მრეწველი, დიდი ბურჟუა, განათლებული და ფართო ბუნების კაცი. ის ეხმარებოდა ჩვენს პარტიულ ორგანიზაციას, როდესაც გაგვიჭირდებოდა და მივმართავდით. მეხმარებოდა მე. რატომ? ერთხელ მითხრა: ქართული ბურჟუაზია არ არსებობს, იყოს ასიოდე ჩემფერი ქართველი, ჩვენ შევადგენდით საზოგადოებას და ავიღებდით ჩვენს თავზე საქართველოს მეთაურობას, თქვენ არც მიგაკარებდით სიახლოვეს, ახლა კი ჩვენს ქვეყანას ასეთი პატრონი არ ყავს, თავად-აზნაურობა მიდის, მისი პატრონობა არც ვარგა, არც შესაძლებელია, ასეთ როლში ვერავის ვერ ვხედავ გარდა თქვენისა, თქვენი ორგანიზაციებისა. ხალხი სწავლობს

თქვენი მეოხებით ერთობას, ერთად დგომას და ბრძოლას — ამიტომ მეც თქვენ გეხმარებითო. ჩვენს მეთაურ ინტელიგენციას ილიას, ცხვე- დაძეს და სხ. ვერაფრით ეს ვერ გავაგებთ, მუდამ მესაყვედურებთან და სხ. მის შესახებ მე დავსწერე მთელი ფელეტონი-ნეკროლოგი ჩვენს გაზეთში. იქ ვრცლათაა აწერილი ამ იშვიათი კაცის პიროვნება. ამ კაპიტალისტის და ჩვენი პარტიული ორგანიზაციის დახმარებით მეძლეოდა საშვალეობა მოგზაურობის.

1914 წ. დამდეგს მივიღე ცნობა პეტერბურგიდან კარლოსაგან, საჭიროა ც. კომ. შეკრებაო და თან მიგზავნიდა მისამართს კიევში. დაუყონებლივ გავემგზავრე, ვინახულე დასახელებული პიროვნება. ერთი ებრაელი ვეჭილი (გვარი აღარ მახსოვს), რომელმაც ამხანაგური სტუმართ-მოყვარეობა გამიწია, დიდათ შეეცადა ც. კ. რომელიმე წევრის მონახვას, მაგრამ ამაოთ, მათი კვალი ვერსად აღმოჩნდა. დავრჩი ორი კვირა, გავიკით-გამოვიკითხეთ ყველა დიდ ქალაქებში, უნაყოფოთ დავბრუნდი თფილისში. პარტიული ცხოვრება მთელ რუსეთში იყო ჩამკვდარი. კიევში ადგილობრივი ორგანიზაციაც არ აღმოჩნდა. იყვენ აქა-იქ გაბნეული თითო-ორ-ორი ბუნდოველი. პოლიტიკურ სცენაზე ჩნდა მხოლოდ დუმა და იქ ჩვენი სოც.-დემ. ფრაქცია. ამ დროს, ჩვენში გამოდიოდა ყოველდღიური სოც.-დემ. გაზეთი, ორგანიზაციები მუშაობდენ, ყოველივე თავის ადგილზე იდგა, მიუხედავად მრავალნაირი რეპრესიებისა. საქართველო წარმოადგენდა ამ მხრით ოაზისს. კავკასიის სხვა კუთხეში, მხოლოდ ბაქოში იყო ორგანიზაცია და ისიც სულს დაფავდა.

რაკი ც. კომ. კვალიც კი არ აღმოჩნდა რუსეთში, მით უფრო მე საჭიროთ დავინახე ის მეძებნა უცხოეთში და გამემართა მოლაპარაკება. მართალია ც. კომ. უკვე ფაქტიურათ ორათ იყო გაყოფილი. თვითეული ფრაქცია ცალ-ცალკე იკრიბებოდა და რაღაცას აკეთებდა, ყოველივე ამას ევროპაში, ხოლო ადგილობრივი მუშაობა ღვთისანაბრათ იყო მიშვებული, ივნისში უკვე ვიყავი ვენაში. ვნახე ტროცკი, არ. ზურაბოვი და სხ. ცეკისტები არ იყვენ აქ, დავრჩი ორი კვირა, დავსწერე რამდენიმე სტატია ტროცკის ჟურნალში მენშევიკ-ბოლშევიკურ ურთიერთობაზე და ნაციონალურ საკითხზე. ტროცკის და არც სხვა ვინმე რუსის სოც.-დემ. არავითარი რევოლუციური პერსპექტივა არ ქონდათ, საერთო აზრი იყო — მუშაობის ნიადაგი ახლა არ არის რუსეთში, მოვიცადოთო, ცხოვრობდენ თავისთვის არხეიანათ და ხანდახან მართავდენ სოც.-დემოკრატების კრებას ემიგრანტებისაგან. ხშირათ დავდიოდი ტროცკის ბინაზე, სადაც ის ცხოვრობდა ცოლით და ორი ვაჟით. ცხოვრობდა ფართოთ, ალბათ, თავის მშობლებისაგან, ან ნათესავები-

საგან იღებდა საშუალებებს. ამ დროსაც ის იდგა იმ ხაზზე, რომელიც მან გაატარა 1905 წ. გამოცემულ წიგნში რუსეთის რევოლუციის შესახებ — ის უნდა იყოს, თუ გაიმარჯვა, სოციალისტური და არა მხოლოდ დემოკრატიული. ხოლო სოციალისტურში ის გულისხმობდა სოციალ-დემოკრატიულს, მაგრამო, მითხრა ერთ საუბარში, ეს შორეული ამბავია. ეს საუკეთესო შემთხვევის საქმეა, რასაც ახლო მომავალში არ ველით. ამიტომ ამ მოძღვრების პროპაგანდას სრულიად არ ეწეოდა არც მწერლობაში, არც კრებებზე პროპაგანდაში. ამის აუდიტორია იმ დროს არც იყო, არც ბოლშევიკებში, არც მენშევიკებში, ორივე ერთნაირათ უარყოფითად ექცეოდნენ ამ დოქტრინას და მიაჩნდათ ერთი პირის ფანტაზიათ — „ტროცკიზმათ“.

ექიმის რჩევით ზაფხული უნდა გამეტარებია შვეიცარიის მთებში ფილტვების მოსამაგრებლათ. გავსწიე მონტროში, სადაც დავრჩი სამი კვირა და ივლისის მეორე ნახევარში ექიმი ჩლენოვის რჩევით გავემგზავრე ბეატენბერგში. იქ დამხვდა აუარებელი რუსობა, საზაფხულოთ რუსეთიდგან ჩამოსულნი, პარტიული ან პოლიტიკური ხალხიდან არავინ. აქ უნდა დავრჩენილიყავი აგვისტოს გასვლამდე და შემდეგ წავსულიყავი ჯერ ციურიხში, ბოლშევიკების ცენტრში, იქიდან ჟენევაში, მენშევიკების ცენტრში. ვიცოდი რომ აქ ქართველთაგან იმყოფებოდა ვ. მგელაძე, დროებით ჩამოსული საქართველოდგან, ყველა სხვა მრავალი ქართველები სოც.-დემოკრატები ემიგრანტობდნენ იქვე.

ივლისის გასულს მონტრეს ერთი ბანკიდან მივიღე უწყება, ფულია მოსული თქვენს სახელზეო. პირველ აგვისტოს წამოვედი საჩქაროთ და მივიღე. ავჩქარდი იმიტომ რომ სწორეთ უფულოთ ვიყავი. მეორე დღეს, ორ აგვისტოს, მოულოდნელათ ომი გამოცხადდა, ყველა ბანკები დაიკეტა, ყველა უფულოთ დარჩა და მე გამოვჩნდი მათ შორის ფულიანი კაცი. არ ავწერ რა მოხდა საზოგადოებაში. რა არევ-დარევა, აფორიაქება გამოიწვია როგორც რუსობაში, ისე ადგილობრივ მცხოვრებლებში. პარიჟიდან მოდიოდა გლახა ამბები, ჟორესი მოკლეს, მთავრობაში უგზო-უკვლობა და მოუმზადებლობაა, გერმანიის ჯარები, როგორც შეუდრეკელი კედელი, თავს ესხმის ბელგიას და საფრანგეთს, ორ კვირაში იქნებიან პარიჟშიო. მობილიზაციაა შვეიცარიაში, საერთო მათი დრტვინვა — რუსეთის ბრალია, ომი მან გამოიწვიაო; ერთი სიტყვით მხიარული სეზონი უცებ შეიცვალა მწარე სეზონით. მაშინვე გადავწყვიტე პირველი შემთხვევისთანავე დაბრუნება საქართველოში. შევუდექი გამოძიებას თუ საიდან რა მიდის სტამბოლისაკენ, ვინაიდან მხოლოდ ეს ზღვის გზა იყო კიდევ თავისუფალი. გავიგე რომ გემი მიდის ვენეციიდგან. მივეცი დეპეშა სანაოსნო კომპანიას ერთი ადგილის

შენახვის შესახებ. პასუხი მომივიდა რომ ყველა ადგილები, ყველა გემზე უკვე დაკავებულია ორი თვის განმავლობაში! გული მაინც არ გავიტეხე და გავიფიქრე იტალიის სოციალისტების რეკომენდაციით ვენეციის მატროსთა სინდიკატში რამე გამეწყო. ციურიხიდან აქსელ-როდიდან მივიღე სარეკომენდაციო წერილი ტიურატთან მილანში და გავსწიე. მივედი მილანში სალამოს, მეორე დღეს სალამოს გემი გადის ვენეციიდან და მას უნდა მივუსწრო. ტიურატი მილანში აღარ აღმოჩნდა. სოფლათ არის გასული ცოლით სააგარაკოთ, მითხრა მისი სახლის კონსიერჟმა. რა ვქნა, პლანი მეშლება. მომაგონდა რომ პარტიის ცენტრალური ორგანო „ავანტი“ გამოდის მილანში, გავსწიე რედაქციაში. მეკარემ მითხრა გვიანია (სალამოს ათი საათია), ამ დროს რედაქციაში არავინააო. გამოვედი გარეთ, მაგრამ ეზოდან ღავინახე სინათლე მაღლა სართულში. მივბრუნდი, ავგზავნე იგივე მეკარე, ჩამოირბინა და მითხრა — მართალი ხართ, რედაქტორი კიდევ მუშაობსო. რა გვარია? მუსოლინი, მომიგო. არ გამეგონა, არ ვიცოდი როგორ მიმიღებდა. ავგზავნე მეკარე და ვსთხოვე მიღება. ავედი, სტოლიდგან წამოდგა და მეტათ თავაზიანათ მიმიღო. გაიგო რა რუსეთიდან ვარ, მაშინვე შემეკითხა: რას იტყვით, რუსეთი ხომ დაამარცხებს გერმანიასო?

საეჭვოთ მიმაჩნია, მიუგე, რამაც დიდათ გააკვირვა და აღელვებით მითხრა, რას ამბობთ, ასოცი მილიონი ხალხი ვერ გაიმარჯვებს, დაუჯერებელია, დაუჯერებელია — გულისტკენით განიმეორა. მე აუხსენი მიზეზი ხალხის უკმაყოფილებისა, მუშათა კლასის რევოლუციონური განწყობილება, ლიბერალების ოპოზიცია და სხ. მიყურა, მიყურა, ბოლოს წამოდგა და ხმა მაღლა მჭექარე ხმით მითხრა: *Nous ne permettrons pas à l'Allemagne d'écraser la France!*

გამიკვირდა, შევეკითხე, ვინ თქვენ? იტალია გერმანიის მოკავშირეა... *non, non, nous verrons ce la!*, მომახარა. სოციალისტ. პარტია ხომ ომის წინააღმდეგია, გავაგრძელე ჩემი საუბარი. *Nous verrons ce la aussi!* მიპასუხა აღელვებით. ასეთმა გადაჭრილმა გულწრფელ ფრანკოფილობამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე. თუმცა ჩემი პოლიტიკური გამოღვიძების დროიდან თავის-თავი ფრანკოფილათ მიმაჩნდა, მაგრამ მუსოლინმა გადააჭარბა ყოველივე მოლოდინს ამ სფეროში. ცხადია ამ დღიდან იწყება მისი პსიხოლოგიური განდგომა მისი პარტიიდან და საკუთარი გზის ძებნა, რაიცა ჩქარა დასრულდა პარტიი-

¹ ჩვენ ნებას არ მივცემთ გერმანიას გასრისოს საფრანგეთი.

² არა, არა, ჩვენ ვნახავთ ამას.

³ ჩვენ ამასაც ვნახავთ.

დან გასვლით და ფაშიზმის დაფუძნებით. ის გადაუდგა ყოველივე იმას, რასაც ემსახურებოდა, მხოლოდ და მხოლოდ საფრანგეთის სიყვარულით და რაღაც ეჭვი მაქვს იმაში, რომ მასში ეს გრძნობა სავსებით ჩამქრალიყო...

მუსოლინმა როგორც კი გაიგო ჩემი დარბაზობის მიზეზი, მაშინვე მომცა წერილი ვენეციის მეზღვაურთა სინდიკატის მდივანის სახელზე. წავედი პირველი მატარებლით და მეორე დღეს ადრე უკვე ადგილზე ვიყავი. პირველათ ვნახე ეს ქალაქი, ძალიან გამაკვირვა ამდენმა არხებმა და... კოლოებმა. აუარებელი რუსის არისტოკრატია იყო ჩამოსული გამგზავრების იმედით. ვინახულე ჩემი მდივანი, მაშინვე მოახდინა განკარგულება — მომეცეს ერთი კრაოტი სადაც უნდა იყოსო. მართლაც მომცეს ასეთი კრაოტი, მეზღვაური ოფიცრების საწოლ ოთახში. ბილეთი კი მაყიდინეს მესამე კლასის. და ასე იაფათ და სწრაფათ გავუდექი სამშობლოსაკენ. ვინ არ იყო გემზე, დაწყებული ვიტეთი, ყოფილი თუ მომავალი მინისტრებით. ყველა დიდი იმედებით იყვენ აღჭურვილნი. ვიტე იდგა გემის შუა ალაგას მალლა და ხმა მალლა არწმუნებდა მის ირგვლივ თავმოყრილ საზოგადოებას — სამ თვეში ბერლინში ვიქნებითო! მოაგონა ისტორიული ეპიზოდები, როცა მართლაც მოსკოვი პრუსიაში დასეირნობდა ყველა კონფლიქტების დროს. მე ღრმათ მრწამდა ის, რაც მუსოლინს ვუთხარი და ამიტომ მთელი ეს ტრაბახობა უნიადაგოთ მეჩვენებოდა. მინდოდა რუსეთის დამარცხება, მაგრამ არ მინდოდა საფრანგეთის დამარცხება. ამ ორ სახელმწიფოს საომარ ბედს ერთი-მეორეს არ ვუკავშირებდი. ამ რწმენით მივედი ოდესაში და იქიდან გავემგზავრე მოსკოვში ცოლ-შვილის სანახავათ პირველ ყოვლისა. ვინახულე აქ ვექილი მალიანტოვიჩი, ბოლშევიკი სკვორცოვი და სხვა ინტელიგენტა სოციალ-დემოკრატები. ერთ დღეს მიმიწვიეს მალიანტოვიჩის ბინაზე სათათბიროთ. მე გაუკეთე მოხსენება რაც ვნახე და გავიგონე ომის შესახებ საზღვარ-გარეთ, მუსოლინის, ამ ცნობილი სოციალისტის და „ავანტი“-ს რედაქტორის აზრმა მათზე მოახდინა შთაბეჭდილება. გადავწყვიტეთ შემუშავება დეკლარაციის. ყველა შევთანხმდით დასავლეთის დემოკრატიის, პირველ ყოვლისა, საფრანგეთის დაცვაზე გერმანულ-ავსტრიულ იმპერიალიზმისაგან, ვერ შევთანხმდით რუსეთის შესახებ, ზოგი ითხოვდა დავიცვათ მთელი ანტიგერმანული კოალიცია რუსეთიანა, მოვიხსენიოთ ეს სახელმწიფოც და გამოვსთქვათ იმედი, რომ გამარჯვებული რუსის ხალხი შესძლებს დემოკრატიის მოპოვებასაცო. ორი დღე ვიდავეთ. ბოლოს მივიღეთ კომპრომისი: მივიღეთ პრინციპი გერმანიის დამარცხების და გამოვთქვით იმედი დემოკრა-

ტიის გამარჯვებისა ყველგან. დეკლარაციის დაწერა მივანდევით მა-
ლიანტოვიჩს. კარლოს ვაცნობე წერილობით ეს ამბავი პეტროგრად-
ში, მე გავემგზავრე საქართველოში. დეკლარაცია გაეგზავნა სოც.-დე-
მოკრატ. ფრაქციას ღუმაში, სადაც გამოიწვია დიდი ოპოზიცია. აქ
თითქმის ყველა ბოლშევიკები და მენშევიკები გერმანოფილურ ტენ-
დენციას ადგენ, თუმცა აშკარათ ვერ ამხელდენ. მისაღებათ მიაჩნდათ
რუსეთის გერმანიის მიერ დამარცხება, რის შედეგი იქნებოდა რევო-
ლიუცია. ხოლო რა მოუვიდოდათ საფრანგეთის კოალიციას, ეს მათ
არ აინტერესებდა.

როცა ჩვენში ჩავედი, ეს აზროვნება დამხვდა სავსებით გ ბატონე-
ბული ჩვენს პარტიაში, მთელ ინტელიგენციაში. მოსვლისთანავე მოწ-
ვეულ იქნა საოლქო და თფილისის კომიტეტის შეერთებული სხდომა.
მთავარი არგუმენტი გერმანოფილობისა იყო ერთი: გერმანია თუ საფ-
რანგეთზე გაიმარჯვებს, ეს იქნება პროგრესის გამარჯვება რეაქციაზე;
გერმანია ყოველი მხრით საფრანგეთზე წინ დგას, მრეწველობით, მუ-
შათა მასების შეგნებით, სოც.-დემ. პარტიის სიძლიერით, ბურჟუაზიის
სისუსტით და სხ. რა მოსახმარია ცარიელი რესპუბლიკა, თუ შიგ არა-
ფერი ყრიაო და სხ. ეს შეხედულება იყო გაბატონებული, მას მეთაუ-
რობდა ნოე რამიშვილი, ნოე ხომერიკი და სხვები. ჩემი მოსაზრება სა-
ერთოდ დემოკრატიულ ქვეყნებზე და კერძოთ სასურველ გამოსავალ-
ზე, რომ დამარცხება როგორც რუსეთის, ისე გერმანიის მისაღებია,
არ იქნა გაზიარებული, ზოგის მიერ იმიტომ რომ ეს ბურჟუაზიულია,
საფრანგეთ-ინგლისის ბურჟუაზიის ბატონობის გაძლიერებააო, ზოგის-
თვის ეს იყო უტოპიური, მისი შეუძლებლობა, ან ერთი კოალიცია
უნდა დამარცხდეს, ან მეორე, მესამე გამოსავალი არ არისო.

დავრჩით ჩვენ-ჩვენ აზრზე. გამოვშორდი ამ უნაყოფო დავას, დავ-
სახლდი ლანჩხუთში. შეუდექი ჩვენს გაზეთში თანამშრომლობას და
შინ მებახჩობას. რედაქცია მიგზავნიდა ყოველ-თვიურათ ოც მანეთს.
თფილისში ავდიოდი ხანდახან. სხვათა შორის მოვათავსე წერილები
„ომი და ზავი“, სადაც ვატარებდი ჩემს ანტიგერმანულ შეხედულე-
ბებს (ეს წერილები შემდეგ დაიბეჭდა რუსულ ჟურნალში პეტროგ-
რადს). მიპასუხეს იქვე. გაიმართა კამათი, რამდენათაც კი მოეწყობო-
და ეს ომის ატმოსფერაში. ბოლოს ჩემი წერილები აღარ დაბეჭდეს
ამავე საგანზე. ჩემმა მომხრეებმა გრ. ურატაძის მეთაურობით გადას-
წყვიტეს გაზეთის გამოცემა ქუთაისში ჩვენი მიმართულების. გამოუშ-
ვით რამდენიმე ნომერი („ახალი კვალი“), მაგრამ პარტიის საოლქო
კომიტეტმა აგვიკრძალა. დავემორჩილეთ. გადავედით ისევ პარტიულ
ორგანოში. სადაც საკითხებზე აღარ იწერებოდა.

ამ დროს მოხდა ორი ამბავი. მთავრობამ ეჭვი აიღო აჭარაზე, ოს-
მალეთს ერდგულობს, ჩვენ გვღალატობსო. საბუთი დიდი არაფერი
ქონდა, გარდა რამდენიმე ოსმალს ჩაჩუტის დაჭერისა, მაგრამ ეს
ეჭვი საკმარისი გახდა მის მოსაღეწავათ ექსპედიციის გაგზავნისა.
ააოხრეს მრავალი სოფლები. საბედნიეროთ ერთ-ერთი დამსჯელი ნა-
წილის მეთაურათ დაინიშნა ლენერალი ჩიქოვანი, რომელმაც არ გა-
მოიჩინა სისასტიკე, გამართა მოლაპარაკება სოფლების მეთაურებ-
თან, გადაარჩინა აოხრებას და ამ გზით აჭარა და რუსეთი ისევ დაახ-
ლოვა. ბოლოს და ბოლოს ეს პოლიტიკა მოიწონეს უმაღლეს სფერო-
შიაც. აქედან გამოვიყვანე გაკვეთილი, არ იქნას გადადგმული ისეთი
ნაბიჯი, რომ მთავრობამ ორგულობათ მიიღოს. ეს მით უფრო სა-
ჭირო გახდა, რომ ლოზანაში მოხდა უპასუხისმგებლო ქართველების
გამოსვლა ერთა წარმომადგენელთა ყრილობაზე გერმანიის სასარგებ-
ლოთ, რუსეთის საწინააღმდეგოთ და ითხოვდენ ოსმალს საშუალე-
ბით ჩვენს განთავისუფლებას. ქართველ სოც.-დემოკრატებმა აქვე გა-
ილაშქრეს ამ გამოსვლების წინააღმდეგ, რამაც დიდი სამსახური გა-
გვიწია საქართველოში, — მთავრობამ დაინახა რომ პასუხისმგებელი
პარტია სეპარატიზმის წინააღმდეგია.

მეორე ამბავი: ენვერ ფაშის ჯარმა დაამარცხა რუსის ჯარი საზღ-
ვარზე და შემოიჭრა აქეთ სარაყამიშის გზით. ნამესტნიკის სამხედრო
თანამემამულემ მიშლაევსკიმ გადასწყვიტა წინასწარ შედგენილ გეგ-
მის ასრულება — ამიერ-კავკასიის დაცლა, თუ ოსმალს შემოიჭრებო-
და. გავრცელდა ხმა, რუსი მიდისო. აჩქარდა ჩვენი ინტელიგენცია,
მოიწვია სასწრაფოთ საზოგადო მოღვაწეთა კრება სათავად-აზნაურო
სადგომის ერთ დიდ ზალაში. მეც წავედი (იმ დროს სწორეთ თფი-
ლისში მოვხდი). დაიწყო სხდომა. რუსი მიდის, რა ვქნათ, მოითხოვეს
დროებითი მთავრობის შედგენა, ახლავე საამისო პირების არჩევა და
სხ. მე და ჩემი ამხანაგები წავედით ამ გეგმების წინააღმდეგ, დაუხა-
ტეთ მისი საშიშროება; შეიძლება რუსი არ წავიდეს, ჩამოგვართმევენ
ღალატში, აგვაწიოკებენ და სხ. და სხ. თავცხელა ხალხი შეგრილდა,
ტონს დაუწიეს, ბოლოს და ბოლოს მიიღეს ჩვენი წინადადება და დავი-
შალეთ. რასაკვირველია, არსად რუსი არ წასულა, მიშლაევსკი კი
„წავიდა“, გააგდეს, ერთი სიტყვით, ერის ფიზიკური არსებობის ინტე-
რესი მოითხოვდა იდეური წონასწორობის შენახვას, ყოველი ეჭვის
რუსეთის ორგულობაზე, თავიდან აცილებას; ვიცოდით, რომ მთავრო-
ბა განსაკუთრებით თვალ-ყურს ადევნებს და აფასებს სოც.-დემ. ყო-
ფა-ქცევას, რომელიც წარმომადგენდა ერს ყველა დუმაში და მაშასა-
დამე ხალხის სულიერ მესაიდუმლეს. ფრეილინის და ლოზანის გამოს-

ვლებმა დაარწმუნა სფეროები, რომ ჩვენ ავანტიურას არ გავყვებით. შეიძლება ამით აიხსნებოდეს ისიც, რომ ჩვენი ლეგალური თუ არალეგალური ამხანაგები ამ ხანებში რეპრესიების მსხვერპლნი იშვიათად ხდებოდნენ. ყველა თითქმის თავის ალაგას იყვენ და განაგრძობდნენ მუშაობას. ჩემი დაჭერა გადაწყვეტილია მხოლოდ რევოლუციის წინა კვირაში, როგორც ეს აღმოჩნდა შემდეგ ქუთაისის ჟანდარმერიის ქაღალდებიდან.

როცა ჩვენ ასე ფრთხილ პოლიტიკას ვეწეოდით, მეზობელ ერში, სომხებში, ხდებოდა სრულიად საწინააღმდეგო მოვლენა. ენდვენ რუსების დაპირებებს, აყვენ მათ ინსტრუქციებს, შეაყენეს თავისუფალი რაზმები, რომელნიც თფილისის ქუჩებზე ადიოდ-ჩაძადიოდნენ, მოედანზე იწვრთნებოდნენ და რუსის ჯარის წინ თუ უკან შედიოდნენ ოსმალეთში და იქ მცხოვრებ სომხებს აჯანყებდნენ. სომხები თფილისში გაამაყდნენ, მალლიდან გვიყურებდნენ, დაარწმუნებულნი იყვენ, რომ იწყება მათი აღორძინების ხანა, ოსმალეთის დანგრევა, ძველი სომხეთის აღდგენა და სხ. არავის მათგანს ეჭვიც არ შეუტანია ამ იმედებში. ჩვენ ამ დროს ვიყავით სრულ ნეიტრალურ პოზიციაზე; არც რუს ვესხმოდით, არც ოსმალს; ვიყავით ლოიალურათ განწყობილი, რამაც აგვაცდინა ბევრი ფათერაკი იმ ეკლიან ხანაში. საერთო ხოცკა-ყლეტაში ჩვენთვის მთავარი ამოცანა იყო ერის, თვითეული მისი კუთხის, ფიზიკურათ ამოფხვრისაგან გადარჩენა.

აი ამ დავიდარაბაში ვარ გაბმული, რომ ქუთაისიდან წერილი მომდის — დაუყოვნებლივ ამოდით. წავედი, ვაგძლიდან წამიყვანეს დიდის საიდუმლოებით ერთ უცნობ ბინაზე, გაიღო კარები, გამოჩნდა მიხაკო წერეთელი, ჩემი ძველი ნაცნობი; ჯერ იყო მარქსისტი, პირველათ მან თარგმნა მარქსის „კაპიტალი“-ს ერთი თავი და მომიტანა „კვალ“-ში გასაცნობათ; შემდეგ ქენევაში გახდა ანარქისტი, შემდეგ ნაციონალისტი და ამ ფირმით ჩამოსულიყო საქართველოში საიდუმლოთ. მან ამიხსნა მიზეზი შეხვედრის: გერმანიაში დაარსებულა ქართული კომიტეტი, რომლის მიზანია საქართველოს განთავისუფლება გერმანია-ოსმალეთის დახმარებით. ჩამოვიდა საამისო სამუშაოთ ამ ნიადაგზე, ხალხის მოსამზადებლათ საზღვრების გადმოლახვისთანავე და სხ. მე კატეგორიული უარი უთხარი ასეთი მუშაობის დაშვებაზე. ავუხსენი: ჩვენ ომს არ ვაწარმოებთ, არც ერთ კოალიციაში არ ვიმყოფებით, რუსეთის ორგულობას ვერ გამოვიჩენთ, პირიქით, ხალხის შეკითხვაზე — მობილიზაციაში გავიდეთ თუ დავიშალოთ — ჩვენ ვურჩიეთ გასვლა, არავითარი საბოტაჟი არ გაეწიათ. ჩვენში გერმანოფილური აზროვნება სჭარბობს, მაგრამ აჯანყების მომხრე მათგან არც ერთი

პირი არ შეიძლება იყოს, ჩვენი გზა სძევს არა ამ მხრით, არამედ რუსეთის შინაგანი რევოლუციის ხაზზე და სხ. თან დაუმატე იმუშაონ მათ საზღვარ-გარეთ ქართულ კომიტეტში. შეიძლება ეს ხაზიც გამოსვადგეს-თქვა. დიდ ხანს კამათი არ დაგვჭირებია, ჩქარა შევთანხმდით, ჩემი მოსაზრების საფუძვლიანობა მან იცნო და ასე დავშორდით ცოტა ხნის შემდეგ. ამავე საკითხზე მქონდა ბაასი იმავე კომიტეტის მეორე წარმომადგენელ გ. მაჩაბელთან თფილისში დ. ვაჩნაძის ბინაზე. აქაც საუბარი გათავდა შეთანხმებით — ჩვენ ჩვენ ხაზზე ვიმუშავებდით შიგნით, ისინი მათებურათ უცხოეთში, ან ერთი გაგვიყვანს, ან მეორე. ძირითად საკითხში — საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოებაში — არავითარი აზრთა სხვადასხვაობა არ ყოფილა. საჭირო იყო მხოლოდ ისეთი ტაქტიკა, რომელიც მართლა მიგვიყვანდა ამ მიზნისაკენ და თან ქართველი ერის ფიზიკურ არსებობას არ ემუქრებოდა. ყოველნაირი ავანტიურა, საეგებო ნაბიჯები ჩვენი მუშაობიდან უნდა ყოფილიყო ამოგდებული. ამ დროს დამოუკიდებლობის საკითხის შესახებ ჩვენ კიდევ არ გვქონდა პარტიული აზრი, საერთო გადაწყვეტილება. თვითეულს ქონდა თავისი აზრი ამ საგანზე და მეც წერეთელ-მაჩაბელს ჩემს პირად აზრს მოვახსენებდი. მაგრამ ვიცოდი, რომ ბევრი ამხანაგები ჩემებრ ფიქრობდა, თუ ხელსაყრელი პირობა დაგვიდგებოდა — ამ ნაბიჯს გადავდგამდით, მაგრამ ბოლოსდაბოლოს მაინც საჭიროთ დავინახეთ კოლექტიური აზრის შედგენა და ამ მიზნით მოვიწვიეთ პარტიული კონფერენცია მარტო საქართველოს ორგანიზაციების ლანჩხუთში, სოფ. ჯუნჯუათში. ამ ადგილის ამორჩევა მოახდინა ბიურომ იმ მოსაზრებით, რომ მე უეჭველათ დავესწრებოდი, ხოლო შორს წასვლა არ შემეძლო, პოლიცია თვალ-ყურს მადევნებდა. ეს თვალ-ყურის დევნა გაძლიერდა განსაკუთრებით 1917 წ. დასაწყისიდან, მე მგონია ჩემზე რალაც ეჭვი აიღეს, შეიძლება გაიგეს ჩემი შეხვედრა უცხოეთის ემისარებთან.

კონფერენცია შედგა იანვარში თუ თებერვალში, 1917 წ. მომწყობი და მეთვალყურე იყო ზოსიმე ჯორბენაძე, დავესწრენ ყველა ლიდერები. დიდი დავა არ ყოფილა, მთავარ საკითხზედ საერთო აზრით იყო, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა უნდა გამოვაცხადოთ, თუ დადგება საამისო პირობები, ე. ი. რუსის ჯარი დასტოვებს ჩვენს ქვეყანას. ამ შემთხვევაში ჩვენი აქტი არც კი ჩაითვლება ვინმეს ლალატათ, პირიქით, ეს იქნება თავის დაცვის საშვალეობა და მებრძოლი ბანაკიდან განზე დადგომა. შეიძლება ბოლოსდაბოლოს რუსმა გაიმარჯვოს და დაბრუნდეს, ჩვენ მას მოღალატეთ, მტრის ბანაკში გადასულათ არ დავხვდეთ. ასეთი განმარტებებით და გაგებით მივიღეთ მთა-

ვარი დებულება. დავა გამოიწვია მხოლოდ ამ გადაწყვეტილების ცხოვრებაში გატარებამ. ნ. რამიშვილი იცავდა მის გატანას პარტიის ფართე წრეებში და გავრცელებას. მე წინააღმდეგი ამ წინადადებას და მოვიტხოვდი მის საიდუმლოთ შენახვას და მისით ხელმძღვანელობას შესაფერ მომენტში. ჩემი მოსაზრების საფუძველი იყო იგივე შიში, ვათუ მთავრობამ ღალატი შეგვეწამოს და ხალხი დაარბიონ. რა ფორმითაც უნდა გადაგვეტანა ჩვენი რეზოლიუცია ხალხში—ის იქნებოდა გაგებული ერთნაირათ: სოც.-დემ. პარტია გადაუდგა რუსეთს და მიემხრო გერმანიის კოალიციას. ეს ჩვენ ჩამოგვაცლიდა ყველა არა-ქართველ ელემენტებს, ჩამოაგდებდა ეროვნულ შუღლს ჩვენს რიგებში და ამავე დროს მთავრობის რეპრესიებს ქართველების წინააღმდეგ არა მარტო საქართველოში, არამედ აგრეთვე ჯარის-კაცთა შორის ფრონტზე. ვიდავით მთელი დღე. ნ. ხომერიკი მხარს უჭერდა ნ. რამიშვილს. ბოლოს მივიღეთ კომპრომისი — გადაწყვეტილება შენახულიყო საიდუმლოთ შემდეგ კონფერენციამდე, რომელიც მიიღებდა საბოლოო განჩინებას. დავიშალეთ ძველი ხაზით სამუშაოთ.

ორივე ნოეს ქონდათ, რასაკვირველია, ყურადსაღები არგუმენტები. მათი აზრით ყოველივე რეზოლუცია, რასაც მსვლელობას არ მივსცემთ, მიუღებელია, ცარიელი სიტყვებია და მებრძოლ პარტიას ეს არ ეკადრებაო. თუ ხალხი არ იქნება მომზადებული, როგორ შეგვეძლება ვისარგებლოთ შესაფერი მომენტით, ვინ გამოგვყვება, დავრჩებით მარტო და პარტიასაც დავანგრევთო და სხ. და სხ. ბოლოს მაინც დათმეს „დროებით“.

ეს „დროებით“ აღარ დაგვჭირებია. საზოგადოთ, ომის ხანაში მე არ მიმაჩნდა მისაღებათ წინასწარი პოლიტიკური პლანის გამომუშავება და მისი გატარებისათვის მუშაობა. ასეთი ყოფა-ქცევა უეჭველათ გადაგვაგდებდა სადმე ხრამში. სომხების მაგალითს თავიდანვე ვეზრობოდით უარყოფითად, რაიცა სავსებით გამართლდა 1915 წ. რუსები შევიდნენ მართლაც ოსმალეთის სამხრეთში. მაგრამ იქ სომხები აღარ დახვდათ, მთავრობამ კი მიიღო გადაწყვეტილება სომხების ნამოსახლარზე დაასახლოს კაზაკები! ასე გადაუხადეს მარ რუსეთისათვის თავის დადება, საშინელი მსხვერპლის გაღება. მე ვხელმძღვანელობდი ერთი ხაზით — ვიმოქმედოთ გარემოებათა გავლენით და მათთან შეგუებით. წარმოება, მაშასადამე, პრაქტიკული პოლიტიკის ფაქტების მიხედვით, ხოლო ფაქტების მაგიერ პლანის წამოყენება და აჩქარება, იქნებოდა საბედისწერო. ჩვენი პარტიული კონფერენცია, როგორც იყო ჩამოდგა ამ ხაზისაკენ, უარი თქვა ნაჩქარევი ნაბიჯებისაგან და გულდამშვიდებით დავიშალეთ.

სწორეთ ერთი თვეც არ გასულიყო კონფერენციიდან, რომ ჩვენს რედაქციაში გაიმართა დისკუსია მიღებული რევოლუციების გამო, წამოდგა სხვადასხვანაირი ინტერპრეტაცია. გავიგე თუ არა ეს, ჩავჯექი მატარებელში და თფილისისაკენ გავსწიე. სამტრედიის ვინახულე კასირი ურუშაძე, ჩვენი ამხანაგი. დამინახა თუ არა სიხარულით მითხრა, კარგი რომ ჩამოდი, თფილისიდან ამ დილით პატარა ბარათი მივიღე — ითხოვდნენ შენს დაუყოვნებლივ ჩამოსვლასო. მე ვუპასუხე რომ სწორეთ იქით მივდივარ ამავე მატარებლით, საინტერესოა მაინც რატომ მიბარებენ თუ იცი თქვა. არაფერი არ ვიციო. ალბათ ინტერპრეტაციების საკითხისთვის მიწვევენ თქვა და გავსწიე. საღამოს გვიან ჩავედი და მხოლოდ მეორე დღეს დილით შევედი რედაქციაში. ყველა იქ იყვნენ, მთელი ბიურო და თფილისის კომიტეტი. „დიდი ამბებია პეტერბურგში, დეპეშა მივიღეთ გოგიტა ფალავასაგან: მთავრობა გადაიცვალაო, რაშია საქმე ჯერ კიდევ არ ვიციო, აქაური ხელისუფლება სდუმს, რა ვქნათო. გამოირკვა რომ მთელი თფილისი გაიძახის — მთავრობაძე მომკვდარაო და ვერაფერი გაიგო დანამდვილებით. გადავწყვიტე ნაძალადევში მოგვეწვია აშკარა დიდი კრება და თუ მთავრობა თავს არ დაგვესხმოდა — ცხადი იყო რომ რუსეთში რაღაც დიდი ცვლილებაა. მაგრამ არც ეს ცდა დაგვჭირებია; მესამე დღეს გამოცხადდა ოფიციალური დეპეშები, რაიცა პეტერბურგიდან დროებით მთავრობას დროზე გამოეგზავნა, მაგრამ ნამესტნიკი მალავდა და არ აქვეყნებდა. რევოლუცია დაიწყო.

რევოლუცია იყო სრულიად მოულოდნელი ყველა პოლიტიკური პარტიისათვის. რუსეთში არც ერთი პარტია რევოლუციური თუ ოპორტიუნისტური რევოლუციისაკენ არ მოუწოდებდნენ და ცდილობდნენ მხოლოდ დუმის საშუალებით რასპუტინების განდევნას და მთავრობის ირგვლივ ფართე საზოგადოების შემოკრებას თავდაცვის ნიადაგზე. ბოლშევიკები უცხოეთში ძალიან რევოლუციონერობდნენ, მაგრამ რუსეთში კი ხმას არ იღებდნენ და ერთგული მოქალაქის როლში გამოდიოდნენ, დუმის ბოლშევიკური ფრაქცია განიცდის კრიზისს მალინოვსკის როლის გამომჟღავნებით, ხოლო ჩვენები განაგრძობდნენ ლოიალურ ოპორტიუნერობას და მისაღებ კრიტიკას.

რევოლუცია გადასწყვიტა ჯარმა, პეტერბურგის გარნიზონის გამოსვლამ მთავრობის მორჩილებიდან. ის იყო სამხედრო წარმოშობის. მართალია, ის მივიღეთ „ფოშტით“, როგორც მაშინ ამბობდნენ, მაგრამ ასეთივე „ფოშტით“ მიიღო ის მთელმა იმპერიამ და არა მარტო საქართველომ. სიმძიმის ცენტრი იყო არა „მიღებაში“, არამედ

მის პატრონობაში, გაძლოლაში და ხალხის სასარგებლოთ გამოყენებაში. რევოლუცია 1905 წ. კი „მივიღეთ“, მაგრამ ჩქარა გათავდა დამარცხებით. დამარცხებული რევოლუცია მეტია, ვინემ გამარჯვებული.

პირველი საკითხი რომელიც დაისვა ჩვენ წინ იყო შემდეგი: შედგენა ისეთი რევოლუციური ორგანიზაციის, რომელიც ძალა-უფლებას დაეპატრონება და ამ ძალას მოიხმარს ისე, რომ რევოლუცია გაათავოთოვოს და გააღრმავოს და იმავე დროს კონტრევოლუცია არ გამოიწვიოს. თვითმპყრობლობის არმატურის, მისი მშველელთა მშველელების განმარტოვება დანარჩენ საზოგადოებისაგან — დაისვა დღის წესრიგში. ასეთი ძალა შეიძლებოდა მოეცა მხოლოდ თფილისის გაწრთვნილ, პოლიტიკურათ განვითარებულ მუშათა კლასს. ამავე დროს პეტერბურგში გამოცხადდა მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოს შედგენა.

გადავწყვიტეთ ჯერ მუშათა საბჭოს დაარსება თფილისში, ხოლო ჯარის-კაცების საკითხი ღია დავტოვეთ, ზანამ ამათი პოზიცია გამოირკვეოდა საბოლოოთ. პარტიული კრებიდან შინ მივდივარ, კზაში შემომხვდა ერთი მუშა, მიცნა და მეუბნება — კრებაზე არ მოდიხართ, მუშათა საბჭო უნდა ავირჩიოთო! გამიკვირდა, ვისი კრებაა, ვინ მეთაურობს, პროვაცაცია არ იყოს თქვა და მაშინვე წავყევი მას. მიხაილოვის ქუჩაზე, ეზოდან შევედით ერთ პატარა დარბაზში, სადაც უკვე მოეჯარათ თავი მუშებს და არეულ-დარეულ ხალხს, ხოლო ესტრადაზე იჯდა ფ. მახარაძე და მის ირგვლივ ყველა ცნობილი ბოლშევიკები. ფილიპე თავმჯდომარეობდა. მენშევიკები კი ვერსად დავინახე. ჩემი მისვლა არ იამა თავმჯდომარეს და მის ამალას, გავედი მეც ესტრადაზე და ყურს ვუგდებ. ფილიპე მოუწოდებს კრებას ახლავე ავირჩიოთ მუშათა საბჭოვო. ავიღე სიტყვა და განუმარტე კრებას რას ნიშნავს მუშათა საბჭო და ვინ არის მისი ამრჩეველი. აქ კი შემთხვევით მოსულა თუ მოყვანილი ხალხია, მუშათა კლასს არ აურჩევია, არავინ გამოუგზავნია და ასეთ პირობებში მისი სახელით არჩევა რაიმე ორგანოს, იქნება უზურპაცია მისი უფლების და სხვ. და სხ. გაიმართა კამათი. აშკარა იყო ერთი მუჭა ბოლშევიკების ჩაწყობილი ამბავი, რომ ამით ხელში ჩაეგდოთ მუშათა საბჭოს სახელი და ის თავზე მოეხვია ხალხისათვის. ეს საძაგელი შეთქმულება გამომჟღავნდა, დამსწრე მუშებმა ხმა ამოიღეს, დაგმეს ეს კრება და მისი მომწვევიც, გადააყენეს ფილიპე, აირჩიეს თავის წრიდან პრეზიდენტი. მიიღეს ჩემი წინადადება — არჩეულ იქნას საორგანიზაციო, საინიციატივო კომისია მუშათა საბჭოს არჩევის მოსაწყობათ. არჩევნები უნდა მომხდარიყო ადგილობრივ ცენტრებში, ფაბრიკა-ზავოდებში. კომისიაში არჩეულ იქნა ყველა ჩვენი ხალხი, აი

ამ დროს გამიხმო იქვე, ესტრადის კუთხეში ვ. ჯულელმა, მთავარ ბოლშევიკმა, დაუძახა სხვა მის ამხანაგებს, გარდა ფილიბესი, რომელიც გაჯავრებული წასულიყო და მითხრა: ვხედავთ მუშათა საბჭოს მეთაურობა თქვენს ხელში გადადის, იმედია ჩვენ სამუშაოს მოგვცემთო. მეც დავპირდი, რასაკვირველია, ამ დღიდან დაიწყო მისი ჩამოშორება თავის ფრაქციისაგან და ჩვენს მხარეზე გადმოსვლა. მიცემული სიტყვა შევასრულეთ, ყველა საქმეებში ვრევდით და დავალებებს ვაძლევდით. სხვა ბოლშევიკები არ მოგვკარებია, განზე დადგენ, გამოსცეს თავისი ორგანო და მუშაობდენ ფრაქციულათ.

მესამე დღეს გაიმართა დიდი მიტინგი ნაძალადევის მოედანზე. დაესწრო აუარებელი ხალხი, აიმართა მრავალი ტრიბუნა და მიეცა გასავალი ენა-წყლიან ორატორებს. მე ამ სიტყვათა კორიანტელმა თავი მომაბეზრა და გავსწიე სკოლის შენობისაკენ მოსასვენებლათ. მივედი, რა ვნახე, მშვენიერი კრება, სადაც ჯარის-კაცები სჭარბობდენ, ხოლო პრეზიდენტი იჯდენ ერთი სალდათი და ერთი ერის კაცი, პირველი იყო ვერეშჩაკი, მეორე ილიკო ქარცივაძე (ს. რ.). მივხვდი რაშია ციო საქმე: ს.-რ.-ბს მოუნდომებიათ ჯარის-კაცთა საბჭოს შედგენა და მისი მეთაურობა. დაწყება გავდა ბოლშევიკურ შეთქმულობას. მე ჩამოვჯექი და ყურს ვუგდებ. გამოირკვა, რომ აქ მოსულან თითქმის ყველა ყაზარმიდან, გარდა საპიორებისა, რომელნიც არ გამოუშვია მათ უფროს და პირდაპირ ყაზარმაში ჩაუკეტია. ილიკომ შემოიტანა წინადადება — დაუყონებლივ წავიდეთ ყველამ და ან გამოვიყვანოთ ჩვენი ამხანაგები ყაზარმიდან, ან ჩვენც მათთან დავრჩეთო. მხარი დაუჭირეს მას. იწყება ავანტიურა, რაიცა შეიძლება გათავებულებული სისხლის ღვრით. სიტყვა ავიღე და შევებრძოლე ამ წინადადებას, მე ვუთხარი: საკმარისია დელეგაციის გაგზავნა უფროსთან მოსალაპარაკებლათ, ხოლო ამდენი კაცის წასვლა მოთხოვნით და ბრძოლის გუნებით შესაძლებელია დამთავრდეს ტრადიკულათ და სხ. დამეთანხმენ, აირჩიეს დელეგაცია, რამაც ჩინებულათ შეასრულა თავისი მისია, როგორც მეორე დღეს გავიგე. კრებამ აირჩია საორგანიზაციო კომისია, რასაკვირველია, ილიკოს და ვერეშჩაკს აქ ამ კრებაზე სურდათ საბჭოს არჩევა! მე მგონია ამათ მოდიოდათ ეს უცოდინარობით და არა შეთქმულებით. დავიშალეთ. დავინახე, რომ თუ მუშათა საბჭო იქნებოდა სოც.-დემ. მეთაურობით, ჯარის-კაცთა საბჭო იქნებოდა სოც.-რ.-ბის.

ამ კრებაზე ჩემი ყურადღება მიიქცია პრეზიდენტის წევრმა სალდათმა ვერეშჩაკმა. ის თავის საღი მსჯელობით დიდათ განირჩეოდა ფანტასტიური და ავანტიურულათ განწყობილის ქარცივაძისაგან, თუმცა ორივე ესერობდენ. სწორეთ ვერეშჩაკი დავინახე ჯარის-კაცთა

საბჭოს მეთაურის როლში და არა სხვა რომელიმე ინტელიგენტი/ სოც.-რევ. ამ სფეროში და ამ მიმართულებით ჩვენც გავსწიეთ მუშაობა და ბოლოს კიდევაც მივალწიეთ მიზანს.

ერთ კვირაში მუშათა საბჭო უკვე მზათ იყო თავისი აღმასრულებელი კომიტეტით და ჩემი თავმჯდომარეობით. სწორეთ არ ვიცი ვინ წამოაყენა ჩემი კანდიდატურა, მახსოვს რომ საარჩევნო კომისიაში მიეღოთ ერთხმად ის და აღმასრულებელმა კომიტეტმაც ერთხმად ამირჩია. შედგა პრეზიდიუმი: მდივანი გ. ცინცაძე, ამხანაგი გ. მახარაძე და სხ. როცა ჯარის-კაცთა საბჭო მოეწყო ვერეშჩაკის თავმჯდომარეობით, პრეზიდიუმი შეერთებული საბჭოსი დარჩა იგივე, მხოლოდ ჩემი მოადგილე გახდა ვერეშჩაკი, წევრათ მუხარინსკი და სხ. სამხედრო პირები. ეს დეტალები არ არის საინტერესო, ეს ყოველივე დაბეჭდილია.

თფილისში რამდენიმე დღეში დაირღვა მთელი პოლიციური ძალა, ჯარი-გარნიზონი გადაუდგა ძველ მთავრობას და ახალსაც შორიდან უყურებდა. ქალაქი დარჩა უპატრონოთ. „ოზოკომი“ ჰაერში გამოკიდებულათ, ყოველივე მხრიდან მომართავდენ აღმასკომს — დაეპატრონეთ ხელისუფლებასო. ასეთი წინადადება იყო ჩვენთვის მიუღებელი, ჩვენ ვიყავით თანახმა წეს-რიგის დაცვა აგველო ხელში, ხოლო დროებითი მთავრობის ერდგული და დამხმარე დავრჩენილიყავით. არ უნდა შექმნილიყო შთაბეჭდილება მუშათა ხელისუფლების დაარსების, რაიცა დააფრთხობდა ყველა ლიბერალურ ელემენტებს და გადაისროდა მარჯვნივ. ამის თავიდან ასაცილებლათ, მოვახდინეთ ქალაქის მართველობის არჩევნები, რომელსაც მეთაურობდა სამი პირი: სომეხი ხატისოვი, ქართველი — მე და რუსი ოფიცერი — პოპოვი. ერთი მხრით გაერთიანდა რევოლუციური ელემენტები საბჭოების, მეორე მხრით რევოლიუციური და ლიბერალური ელემენტები ქალაქის თვითმართველობის სახით. რეალური ძალა კი ეკუთვნოდა მუშათა საბჭოს. ქალაქში თანდათან დაიწყო ანარქიული გამოსვლები, ცარცვა და მკვლელობები. აღმასკომმა დაადგინა სასწრაფოთ შეექმნა საკუთარი პოლიციური რაზმები და აღეკვეთა მაგარი ხელით კრიმინალური გამოსვლები. მივსწერეთ გურიის სოც.-დემ. კომიტეტს ასეთი ძალების გამოგზავნა. რაღაც ორ-სამ კვირაში მოგვივიდა გურულების რაზმი ვლ. და კ. იმნაძეების მეთაურობით. გვარდიის ხსენება კიდევ არ იყო, კიდევ ვიყავით ილიუზიებით გართული, ჯარი არსებობს და ახალი ჯარი რათ გვჭირია. 1917 წ. ზაფხული შეიქნა კრიმინალური გამოსვლების უმაღლესი შემოტევის სეზონი, რასაც აღმასრულებელ კომიტეტმა უპასუხა უმაღლესი სისასტიკით — საველე სასამართლოთი და იქვე დახვ-

რეტით. ამ დროიდან მუშათა საბჭოს ფაქტიური ხელისუფლება მყარდება და მას მიმართავენ ყველა უმაღლესი დაწესებულება, („ოზაკომი“, ქალაქის მმართველობა და სხვ.) მათი დადგენილების სრულყოფილი მოსაყვანათ. რადგან იყო შემთხვევები, როცა ზოგი დადგენილება არ ავასრულეთ, ვინაიდან მათ არ ვეთანხმებოდით, მათ სხდომებზე მეც მიწვევდენ, როგორც თავმჯდომარეს საბჭოისა და სწყვეტდენ საკითხებს ჩემი მონაწილეობით და თანხმობით. ასეთი წესით გამოტანილი ბრძანებები დაუყონებლივ სრულდებოდა ჩვენი აპარატების მიერ.

ამ წესით გაჩაღდა მწყობრი მუშაობა ყველა ორგანოებისა. ამ მოდელზე აეგო მუშაობა პროვინციის ორგანოებისაც. თავისთავათ ცხადია რომ ყველა ძირითადი პოლიტიკური და ორგანიზაციული საკითხები წყდებოდა, პირველ ყოვლისა, ჩვენი პარტიის ბიუროს კრებაზე (შემდეგ ც. კომ.), რომლის თავმჯდომარეთ მე ვითვლებოდი, მაგრამ ხშირათ სხდომებს ვერ ვესწრებოდი მოუცლელლობის გამო. ჩემი მოადგილე იყო ნ. რამიშვილი. საბჭოს და პარტიის მუშაობა წარმოებდა ერთსულოვანათ, მათი ორგანოების დადგენილებანი სრულდებოდა თანხმობით. საბჭოს დიდი უმრავლესობა იყვენ სოც. დემ. და რა გასაკვირალია მათი ყველა ძალების კოორდინაცია. ერთი სიტყვით, მთელი მოძრაობის იდეური და ტაქტიკური მეთაური იყო ჩვენი პარტია, აღმასრულებელი კი სხვადასხვა სახის საბჭოები. ჯარის-კაცთა საბჭო მისდევდა ჩვენს ხაზს ვერეშჩაკის, მუხარინსკის და სხვა მეთაურთა წყალობით, რომელნიც შედიოდენ აღმასკომის პრეზიდიუმში. სოც.-რევ. არასოდეს არ წარმოუდგენიათ საკუთარი განსხვავებული ტაქტიკა ადგილობრივ საქმეებში. სამაგიეროთ ჩვენს და მათ შორის იყო დიდი განსხვავება პეტერბურგის მთავრობის მოქმედების დაფასებაში და მისი ხაზის აწონ-დაწონვაში.

რაში იყო საქმე? მთავარი საკითხი იყო ჩვენთვის მასის, პირველყოვლისა, მუშათა კლასის, ჩვენს ირგვლივ დარაზმვასა და გამაგრებაში. ზერელე, მოღვაწენი, რომელთა შორის იყვენ ქართველი მენშევიკებიც, მთელ თავის ყურადღებას აპყრობდენ მთავრობის შენარჩუნებას და მისი ნდობის დამსახურებას. მასის შენახვა შეიძლებოდა რეფორმებით, ახალი ფაქტების შექმნით, ხოლო მთავრობის — სამთავრობო, სამინისტროების კომბინაციებით. მასაზე იყო ასეთი წარმოდგენა: კარგი ორატორი, მარჯვე პოლიტიკოსი მას ადვილათ დაიმორჩილებს და აიყოლიებს. აქედან დაიბადა ლოზუნგი: — მივიყვანოთ ქვეყანა დამფუძნებელ კრებამდე, რომელიც არის ერთად-ერთი კომპეტეტიური ორგანო ყოველნაირი რეფორმების შემოღების. ხოლო ეს ორგანო უნდა ყოფილიყო საარჩევნო დემოკრატიული სისტემის უკა-

ნასკნელი ტექნიკის საშუალებით, ყველგან მთელ იმპერიაში ერთიდა-
იმავე დროს გატარებული. ეს დემოკრატიული კრეტინიზმი, მოლაპა-
რაკე ინტელიგენციის უსაქმურობის გამმართლებელი საშუალება
დარჩა მიუღებელი, გაუგებელი ხალხისთვის, რომელიც ცხოვრობს და
აზროვნობს რეალურათ, ფაქტების მიხედვით. ამის შედეგი გახდა პე-
ტერბურგის მუშათა საბჭოს სავსებით ბოლშევიკების ხელში გადასვლა,
ყოველგან მასების მათ სასარგებლოთ ამოძრავება.

ამ ამბებით შეფიქრიანებული გამოვიხმეთ პირდაპირი მავთულით
პეტერბურგიდან ი. წერეთელი და კ. ჩხეიძე. ველაპარაკეთ, გავაცანით
ჩვენი პარტიის და საბჭოს აზრი, მოვითხოვეთ რეფორმები, ზავის ჩა-
მოსაგდები გადამჭრელი ნაბიჯები და სხ. ვერავითარი პასუხი, გარდა
ნუგეშისა და ჩვენი დამშვიდებისა: ჩვენ ვემზადებით, ყოველივე კარ-
გად წავა და სხ.

ამ ოპტიმიზმის შემქმნელთა გამოიგონეს საიმპერიო დემოკრატი-
ული თათბირი, რომელიც შექმნის „წინა-პარლამენტს“. ეს იქნება ის
ავტორიტეტული ორგანო, რომელიც დაამყარებს წესიერებას და მი-
იყვანს ხალხს დამფუძნებელ კრებამდე. მოგვიწოდეს ჩვენც. ავირჩიეთ
დელეგატები და გავსწიეთ იქით საკუთარი ვაგონით. პეტერბურგის
სადგურზე შეგვხდა ირ. წერეთელი და პირდაპირ მიგვიყვანა მენშევი-
კურ ფრაქციის კრებაზე.

ირაკლი ჩამოვიდა ციმბირიდან რევოლიუციის შემდეგ და გახდა
სწრაფათ ლიდერი რუსი მენშევიკებისა. ამავე დროს ის გახდა წევრი
კოალიციური მთავრობის, თუმცა მუშათა საბჭომ უარჰყო სოც.-დემ.
ასეთ მთავრობაში შესვლა. მაგრამ სოც.-დემ. ფრაქციამ ყურად არ
იღო ეს და თვითონ, წინააღმდეგ საქართველოს ს.-დ.-ისა, გადაწყვიტა
თავისი ორი წევრის მთავრობაში შეყვანა. თავისთავად ცხადია, რომ
ძალიან მაინტერესებდა რა ფრაქციაა ის, რომელიც ასე მასებისაგან
მოწყვეტილათ მოქმედებს და გამარჯვებით იმედოვნებს. მივედი მათ
კრებაზე. არასოდეს არ დამავიწყდება პირველი შთაბეჭდილება. კრე-
ბა წარმოადგენდა თავყრილობას არეულ-დარეულნი, არ იციან რა
აკეთონ, საით წავიდენ; ყველა ის პროპაგანდისტები, რომელნიც მი-
ნახავს რუსეთში და პარტიის კონგრესებზე და რომელთაც არასოდეს
არ ქონებიათ გარკვეული ხაზი რთული პირობებიდან გამოსასვლე-
ლათ, ყველა აქ იყვენ შეკრებილნი. როცა ირაკლი გამოჩნდა, ყველა
დაჩუმდა და მას რიგს გარეშე სიტყვა მიეცა. ეტყობოდა ირაკლი იყო
ამ ხალხის შეუმცდარი მეთაური და გზის მაჩვენებელი. ყველა ორა-
ტორები შემდეგ ირაკლი გიორგევიჩს ემყარებოდენ, როგორც უდი-
დეს ავტორიტეტს და მის აზრებს იმეორებდენ. ეს ცხვრის ფარა იყო,

მისი საკუთარი ფარა, ხოლო დანი და სხვები მის „სვიტაში“ შედი-
დენ. მეორე დღეს გაიმართა მენშევიკ დელეგატების და ადგილობრი-
ვი ორგანიზაციების შეერთებული კრება. უცებ მე წამომავინეს თავ-
მჯდომარეთ. გამიკვირდა, იქ იყო მარტოვი, დანი, მარტინოვი და სხ.
დავთანხმდი. მივიღეთ დირექტივები, რაიცა უნდა გაგვეტარებია „დე-
მოკრატიულ თათბირზე“; ამ დირექტივების მთავარი მუხლი იყო ის,
რაც ჩვენ თფილისში მივიღეთ: არა კოალიციური სამინისტრო, არა-
მედ დემოკრატიული, ცენზიანი კლასების გამორიცხვით და ბოლშევიკე-
ბის შიგ შეყვანით. მივანდევით ამ აზრის გატარება მარტოვს. მან ეს
არ გაატარა, თავის სიტყვაში მეორე დღეს ის მიემხრო კოალიციურ სა-
მინისტროს შედგენას, რასაც ებრძოდენ ბოლშევიკები. მოხდა მენშე-
ვიკების ჩამოშორება მასისაგან. დემოკრატიულ თათბირზე მხოლოდ
ერთმა ჯგუფმა იცოდა რაც უნდოდა. ეს იყო ტროცკის მეთაურობით
მოსული მუშათა საბჭოს წარმომადგენელი — მთელი ძალა-უფლება
საბჭოებს — გაიძახოდენ ისინი, მას კი უპირდაპირებდენ კოალიციურ
მთავრობას, შუა კომბინაცია — დემოკრატიული მთავრობა კი გაქრა
წერეთელ-ტროცკის სიტყვების დუელში.

აირჩიეს „წინა-პარლამენტი“, შიგ ამირჩიეს მეც. მაგრამ ჩემთვის
ნათელი გახდა, რომ ეს არის წყალის ნაყვა, ასეთი ფოკუსით მასა არ
შეჩერდებოდა. მენშევიკები და სოც.-რევოლიუციონერები ერთნაი-
რათ გარიყულნი არიან, როგორც ხალხისაგან, ისე მხედრობისაგან და
ჩემი დარჩენა უნაყოფო იქნებოდა. დავესწარი ერთ მიტინგს, სადაც
ილაპარაკეს ცნობილ მენშევიკებმა (ლიბერი, დანი და სხ.). ეს იყო არა
კრება, არამედ დამმარხველი პროცესია, მოდის ბოლშევიზმი, ყოველ-
ლივეს შემუსრავს, რა გვეშველება, ხსნა არსაიდანაა... ერთი სიტყვით.
გასაშტერებელი პესიმიზმი და გულგატეხილობა. უეჭველია, ასეთი ლი-
დერების ასეთი გამოსვლების შემდეგ დამსწრეთა დიდი უმრავლესობა
მეორე დღესვე გადავიდა ბოლშევიკებისაკენ, ამ ამომავალი მზისაკენ.

დავბრუნდი საქართველოში, გავაკეთე მოხსენებანი ყველა ჩვენს
რევოლიუციონურ ორგანიზაციებში (დაბეჭდილია). მივიღეთ შესაფე-
რი რევოლიუციები. მაგრამ ყველა ვხედავდით, რომ ცენტრი საიმედო
აღარ არის და ადგილობრივთ გამაგრება ხსნის ერთად-ერთი გზა და
ხილია. რუსეთის ასეთი დაძაბუნება აიხსნება ერთი მომენტით: მთავრო-
ბაში აქტიურათ ერია ბურჟუაზია, მაგრამ არ ერია არც მუშათა კლასი,
არც გლეხობა. ამ ორი უკანასკნელის იდეოლოგიები — მენშევიკები და
ესერები მათ მოწყდენ და მით გაუღეს კარები ბოლშევიკებს. რევო-
ლიუციური პარტიის მთავარი ამოცანაა მუდამ იყოს დაკავშირებული
თავის კლასთან. რუსებმა ეს ვერ შეასრულეს, ისინი აღმოჩნდენ უფ-

რო ბურჟუაზიის გავლენის ქვეშ, ვინემ მშრომელთა მასების. მათმა
ოპორტიუნიზმა აქ იფეთქა და მათ მიიყოლიეს ჩვენი წარმომადგენელ-
ნიც.

ჩამოსვლისთანავე მე გავაკეთე მოხსენება, პირველ ყოვლისა ც.
კომიტეტში და საბჭოს აღმასრულებელ კომიტეტში. პირველ ყოვლი-
სა საჭირო იყო პარტიული აპარატების დარწმუნება იმაში, რომ მზათ
ვიყოთ ძალაუფლების ხელში ასაღებათ, როცა ამას მომენტი მოით-
ხოვს. ეს აუცილებელი იყო იმიტომ, რომ წინეთ ვქადაგობდით — სო-
ციალ-დემ. არ ერევა ბურჟუაზიულ რევოლუციურ მთავრობაში და
რჩება მუდამ ოპოზიციაში სოციალურ რევოლუციამდეო. ამ შინაარ-
სის წერილები მეც დამიწერია 1905 წ. გაზ. „სოციალ-დემოკრატ“-ში.
ახლა ვხედავდი ამ თეორიის შეუსაბამობას და მისი განხორციელების
დამლუპველ შედეგებს. სწორეთ ამ იდეოლოგიით იყვენ შეპყრობილნი
რუსეთის მენშევიკები და გაურბოდენ მთავრობაში პასუხისმგებლო-
ბის აღებას. მათ გაგზავნეს ორი პირი დელეგატებათ, მეთვალყურე-
ებათ მთავრობაში და ისიც მეორე ხარისხოვან პოსტებზე, სადავე კი
გადაულოცეს ბურჟუაზიულ — ესერულ კოალიციას, რომლის უკან
აღარც ერთი კლასი აღარ იდგა, არც ბურჟუაზია, შეშინებული და
უხერხემლო. ც. კომ. და აღმ. კომიტეტმა სავსებით გაიზიარა ჩემი მოხ-
სენების სარჩული და მოქმედების გეზი. პირველ ყოვლისა უნდა
გვეყოლოდა შეიარაღებული ძალა. გვეგონა ნაციონალური პოლკები
ასეთათ გამოგვადგებოდა. შეუდექით მათ შედგენას რუსის ჯარებიდან
მათი გამოკრეფით. ეს პროცესი გაგრძელდა, მას მოუსწრო ბოლშევი-
კურმა გადატრიალებამ და მათი ქადაგი ფრონტის მიტოვების და შინ
დაბრუნების შესახებ, მოედვა თფილისის გარნიზონსაც. დაუყოვნებ-
ლივ მივიღეთ ზომები ბოლშევიკური პრესა არ მისულიყო ფრონტამ-
დე, ასე რომ საზღვარზე მდგომ ჯარმა დიდხანს არ იცოდა რა მოხდა
პეტერბურგში. მაგრამ თფილისის გარნიზონი კი შეირყა. ქართული
პოლკები ჩავარდენ მის გავლენის ქვეშ. ერთი ამათგანი იდგა ვერაზე.
გამართეს მიტინგი. მიგვიწვიეს, მივედი, ვნახე ფ. მახარაძე ორატო-
რობს და დაათავა ასე: შეხედეთ ჟორდანიას, აცვია შუბა, განა ასეთი
ხალხი დაიცავს მშრომელთა ინტერესებსო! სიტყვა ავიღე, რას ვე-
ტყოდნი ადგილი მისახვედრია, მაგრამ აშკარა იყო ჯარის-კაცთა თანაგრ-
ძნობა იყო მისკენ. ამის შემდეგ ასეთ მიტინგებზე არ წავსულვარ.
საჭირო იყო არა მხოლოდ სიტყვა, არამედ უმთავრესათ საქმე. აღმას-
რულებელ კომიტეტს დაუსვი ეს საკითხი და მივიღეთ გადაწყვეტილე-
ბა ნაციონალური პოლკები დაშლილ იქნას, სალდათები უიარაღოთ შინ
გაშვებული, ხოლო რამდენიმე თვის შემდეგ ისევ მოწოდებულნი.

ჩვენ ვფიქრობდით, რომ სოფელში გლეხობაში ბოლშევიკური სულიერი აფორიაქება ჩქარა გაქრება, დაემსგავსებოდა ნორმალურ მშრომელთა და შემდეგ გახდებოდა საიმედო სამხედრო ელემენტებთან მიგრაციასთან გასარეკავათაც ძალა იყო საჭირო. დაბადა აზრი საკუთარი შეიარაღებულ ძალის შექმნისა მოწინავე მუშებისაგან. ამის მთავარი მოციქული გახდა ჯუღელი და მასვე მივანდევით ჭიაბერაშვილთან ერთად მისი დაწყება. გატარება ადვილი იყო, ვინაიდან პარტიული ცენტრ-კომიტეტი და ორგანიზაციები ამას მხარს უჭერდნენ. გვარდია შედგა, დარადი კი არ იყო. აი ამ დროს მოხდა კონფლიქტი არსენალის ირგვლივ, რაიცა გათავდა მისი დაკავებით ჩვენ მიერ. ეს იყო ნაბიჯი თავდადების, რისკის, მაგრამ შეუდრეკელი გადაწყვეტილების და უძლეველი ნებისყოფის. მართალი გითხრათ, როცა ამ საღამოს ვნახე დამწკრივებული ჩვენი „შეიარაღებული ძალა“ შემეშინდა, გავდა ნამდვილ ბანდას, ფანტასტიურათ შედგენილს და შეიარაღებულს. ვიფიქრე, ეს ძალით ერთ როტასაც ვერ მოერევა, არა თუ მთელ გარნიზონს. იმედი გვქონდა ერთად-ერთი — მუშების მორალური გავლენისა სალდათებზე. მხოლოდ და მხოლოდ ეს მორალი იყო მჭრელი იარაღი, ხოლო თოფ-რევოლვერები უბრალო დამატება, მოჩვენება. მუშათა გადაჭრილი სურვილი იყო გახდეს ბატონი და პატრონი თფილისის. ამ აზრს, ე. ი. მუშათა ხელისუფლებას თვით ბოლშევიკები ქადაგებდნენ, ასე ჩააგონეს ჯარსაც და ამ გარემოებამ მოშალა გარნიზონი. მუშათა ჩიქორთულათ შეიარაღებულ „ბანდამ“ 33 ათასი მეომრისაგან შემდგარი გარნიზონი განაიარაღა მორალურათ და დააჩოქა თავის წინაშე. არსენალი გადმოვიდა ჩვენს ხელში. დაჭერილი ბოლშევიკები კ. ცინცაძის მეთაურობით მომიყვანეს სასახლეში, მისინი ყველა გაუშვი, რისთვისაც საყვედურიც მივიღე. გაუშვი იმიტომ რომ არ მინდოდა მიმეცა მათთვის მსხვერპლის ორეოლი, ხოლო გარნიზონისათვის საბაბი ჩვენს წინააღმდეგ გამოლაშქრების. რაკა გავიმარჯვეთ, საჭირო იყო დაწყება აღელვებულ სალდათების, დაშოშმანება მოწინააღმდეგენის და ასეთ ატმოსფერაში ჩვენი ძალების თავის მოყრა და გამაგრება „ვით ქვითკირისა“. ასეთ დიდ საქმეს ვერ გავხდით საექვოთ კოტია ცინცაძის და კუზნეცოვის ტყვეობით. მათ წინააღმდეგ რეპრესიების დრო ჯერ კიდევ არ იყო დამდგარი.

არსენალის აღებამ ააფორიაქა მთელი გარნიზონი, მოითხოვეს ჯარის-კაცთა საბჭოს მოწვევა და აღმასრ. კომიტეტის ბიუროს გამოცხადება პასუხისათვის. სასახლის დიდი ზალა გაივსო სალდათებით, მოვიდა მთელი მათი საბჭო და მისი ამყოლნი ბოლშევიკები. შევთანხმდით

ბიუროში რომ ვერეშჩაკი იქნებოდა თავმჯდომარე და პასუხის მიმცემი. მივედით კრებაზე, ვერეშჩაკი არ სჩანს, ვუცადეთ, არ მოვიდა, დაიწყეს ყვირილი თავმჯდომარე აქ არისო. წავედი წინა სტოლზე, კრება გამოვაცხადე გახსნილათ და გავაკეთე მოკლე მოხსენება მომხდარ ამბების შესახებ. დაიწყო ლაპარაკი. ყველა გაჯავრებული რიგრიგობით იღებდა სიტყვას და იწყებდა ვერეშჩაკის გინებით, მას აბრალებდნენ სამხედრო საბჭოს პრესტიჟის დაცემას, მუშებისათვის აყოლას, გვარდიას და მათ შორის შეტაკების მოწყობას. ერთი სიტყვით ყოველივე ბოროტებას. მეთერთმეტე საათზე გამოცხადდა ვერეშჩაკი, დამიჯდა გვერდში და გადმომცა ხმადაბლა — ესერების კრებამ მიმიწვია, ისინიც საშინლათ აღელვებულნი არიან არსენალის აღებით. მომთხოვეს პასუხი, სულ მტუქსაგდენ და მაბრალებდნენ სოც.-დემ. აყოლას და სხ. კრება მივატოვეო. მეც მას გადავეცი თავმჯდომარეობა და ვუყურებდი ახალ სპექტაკლს. აქ გაშალეს გუდა და ისეთი ენით ალაპარაკდნენ, რაც ყურში არ გაიგონებოდა. ვერეშჩაკი მაინც აგრძელებს დებატებს და ყურში ჩამჩურჩულებს — ილაპარაკონ, გამოიფიტებიან, მოიღლებიან და წავლენო. მართლაც ასე მოხდა. დაიქანცენ. ზოგს აქეთ სძინავს, ზოგს იქით, ბოლოს წარმოადგინეს რეზოლიუცია არსენალის აღების დაგმობით. მიიღეს და დაიშალენ ნაშუაღამევს. ვერეშჩაკმა მითხრა — არა უშავს, ეს რეზოლიუცია ჩემს ჯიბეში დარჩებაო. მართლაც ის არც გამოქვეყნებულა, არც სადმე წაკითხულა. ჩაილულის წყალი დალია.

სამაგიეროთ, მუშათა საბჭოს კრებაზე იყო დიდი ზეიმი, გარნიზონში მოხდა დემობილიზაცია. მუშებში კი პირიქით, ძალთა კონცენტრაცია და ნებისყოფის გამტკიცება. იმ დღიდან გარნიზონი აღარ გარნიზონობდა და აღმასკომის წინადადებას — დაეცალა თფილისი და შინ დაბრუნებულიყო — უპროტესტოთ დაემორჩილა. დავა დაიწყო მხოლოდ იარაღის შესახებ, თოფებს არ ტოვებდნენ, იარაღით უნდა წავიდეთო. ოღონდ კი მოგვშორდნენ, დეე წაიღონ თავის შეიარაღება. ისინი წავიდნენ, ყაზარმებს დავებატრონეთ, ყველგან ჩვენი პატრული დავაწესეთ. გვარდია სწრაფათ გამრავლდა და მთავარი სამხედრო ძალის ადგილი დაიჭირა. მისი საშვალეებით განვაიარაღეთ გაბოლშევიკებული ქართული პოლკები. მართალია, ჩვენ გვყავდა სამხედრო სამინისტრო, მთელი უწყება, მაგრამ საქმეში არ ერეოდნენ და მთავრობა ეყრდნობოდა მხოლოდ გვარდიას. რანაირი იყო ეს მართველობა, ჩანს შემდეგი ფაქტიდან: ერთ დღეს აღმასკომის ბიუროში შემოდიან სომხის ნაციონალური პოლკების წარმომადგენელნი და მაძლგვენ სამხედრო მინისტრის თანაშემწის, ფაქტიურ სამხედრო მინისტრის, ოდიშელიძეს ბრძა-

ნებას: გაეცით არსენალიდან 13 ათასი თოფი სომხის: პოლკისათვისო. მაშინვე მოვითხოვე ცნობა ტელეფონით არსენალიდან; რამდენი თოფია იქ. პასუხი იყო — თვრამეტი ათასიო! გადავაბრუნე ოდიშელიძეს ბრძანება და დავაწერე: უარი ეთქვას. სომხები გაკვირდნენ, მინისტრის ბრძანებას არ ასრულებდნენ. შე ვუთხარი, წადით, ნახეთ მინისტრი, გადაეცდით მისი ქალაქი უკანვე. წავიდნენ, მოვიდნენ ისევ, დაგვიწყეს ვაჭრობა. ორი დღის თათბირის და მისვლა-მოსვლის შემდეგ, დავადგინეთ — არსენალის თოფები გაიყოს სამ ეროვნებათა შორის. სომხებს მივეცით ექვსი ათასი.

ამ ინციდენტის შემდეგ ოდიშელიძეზე გული გამიტყდა. აშკარა იყო, რომ მომხდარმა ამბებმა ისე მოშალა და დაარეტიანა, რომ აღარ იცოდა რას შერებოდა. მაგრამ, სამწუხაროთ, იმდენი მფარველი აღმოუჩნდა ჩვენს პარტიაში, რომ აღვილიდან ვერ დავსძარი. სამაგიეროთ, მისას არას ვიგონებდი და არც ვეკავშირებოდი. რით დაიმსახურა ნდობა? ერთად-ერთი გზით — ყველა ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეს ფეხქვეშ ეგებოდა, რასაც ეტყოდნენ, მაშინვე უდასტურებდა. თავისი აზრი არავითარ საკითხზე არ ქონდა, სხვებისას იმეორებდა და ამიტომ ხმა გაუვარდა — ერთად-ერთი ღენერალია რევოლუციის მომხრეო! გაიკეთა რა ასე სახელი, მთელი სამხედრო საქმეების აწყობა მიანება პოლიტიკოსებისაგან შემდგარ სამხედრო კომისიას! ამაზე შემდეგ.

ჩვენ კიდევ ვიმედოვნებდით, რომ ბოლშევიკებს ბოლოს მოუღებდნენ რუსეთში და შესდგებოდა ნორმალური მთავრობა. მოვახდინეთ არჩევნები დამფუძნებელი კრებისათვის, სადაც ჩვენი დეპუტატები უნდა წამდგარიყო ჩვენი საკუთარი ნაციონალური პროგრამითაც. ამ მიზნით დავაარსეთ ინტერპარტი. კომიტეტი, რომლის თავმჯდომარეთ მე ამირჩიეს. ეს საბჭო იკრიბებოდა ფრეილინის ქუჩაზე, სათავად-აზნაურო ბანკის შენობაში. მთავარი საკითხი გახდა თავის დაცვა ოსმალს შემოსევისაგან და დამფუძნებელი კრების საშუალებით იმპერიის ფარგლებში ნაციონალური მართვლობის აწყობა. არც ერთ პარტიას, ჯგუფს თუ პიროვნებას არ წამოუყენებია საკითხი დამოუკიდებლობისა. ეს იმ გარემოებაში წარმოუდგენელიც იყო. საზღვარზე იდგა ოსმალს ჯარები, რუსის ჯარი არ ირყეოდა, ჩვენი ფიზიკური და ეთნოგრაფიული არსებობაც საფრთხეში იმყოფებოდა. გადავწყვიტეთ ნაციონალური ყრილობის მოწვევა და იქ საერთო პროგრამით წარდგომა. მომანდვეს თეზისების წარდგენა კომიტეტში. შევადგინე, წაუკითხე, ერთხმად მოიწონეს და შესაფერი მოხსნებაც წარუდგინე ყრილობას (დაბეჭდილია).

ყველა ამ ორგანიზაციებს ემატებოდა კიდევ ერთი — მუშათა, ქა-
რის-კაცთა და გლეხთა საბჭოების ამიერკავკასიის ცენტრი („კრავი-
ცენტრ“), რომლის თავმჯდომარე ერთხანს მე ვიყავი. ამ ცენტრის მა-
მობრავებელი ძალა იყო თფილისის მუშათა აღმასრულებელი კომი-
ტეტი. აქ მიღებული რეზოლიუციები ცხადდებოდა იქ ჩვენ მიერ. იმ
დიდ კრებაზე გამოდიოდნენ დიდი ორატორები, ხშირათ წინააღმდეგ
ჩვენი აზრებისა, მაგრამ რეზოლიუციას ჩვენსას დებულობდნენ. ეს აიხ-
სნება, ალბათ, იმით, რომ ეს ორატორები თავის-თავს ემყარებოდნენ,
ორგანიზაციას არ წარმოადგენდნენ და მარტო ლამაზი სიტყვების ამა-
რა რჩებოდნენ. განსაკუთრებით საყურადღებოა ირ. წერეთელის გა-
მოსვლები, მთელი დარბაზი ტაშს უკრავდა, ამით კმაყოფილი ირაკლი
კუთხეში მიჯდებოდა და რა ხდებოდა ყურადღებას არ აქცევდა. ხდე-
ბოდა კი მუდამ ერთი და იგივე — ჩვენი ტაქტიკა, ჩვენი დირექტივე-
ბი სრულიად არ ეთანხმებოდა მის გამოსვლებს, ხოლო კრება კი ბო-
ლოსდაბოლოს ჩვენ ხაზზე დგებოდა. ერთხელ ასეთ შემთხვევის გამო
ირაკლი ვანუგეშე: შენ ხომ მიიღე ერთსულოვანი ტაში, ესეც გეყო-
ფა, საქმის წაყვანა კი ჩვენი საქმეა...

დამფუძნებელ კრებაში არ წავედით, ვიცოდით არაფერი გამოვი-
დოდა, ვარჩიეთ ერთი პირის გაგზავნა, ვისაც კიდევ სწამდა პეტერ-
ბურგი. ასეთი იყო ირ. წერეთელი და ის კიდევაც წავიდა. კრების გა-
რეკის შემდეგ ნათელი გახდა ჩვენი თავის ჩვენს ამარაზე დარჩენა.
ეს კი ნიშნავდა რუსეთიდან გამოყოფას ფაქტიურათ და ჩვენი ცხოვ-
რების ჩვენს ჭკუაზე მოწყობას. ეს დასკვნა გამოდიოდა შემდეგი საქ-
ვეყნოთ ცნობილი ფაქტორებისაგან: ბოლშევიკური გადატრიალება
რუსეთში, რის ავტორიტეტს ჩვენ არ ვცნობდით, ოსმალეთის ფრონ-
ტის დატოვება რუსის ჯარების მიერ და ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკ-
რულება, რომლითაც ჩვენ გვეკარგოდა ჩვენი პროვინციები. რაკი
რუსეთმა უარი სთქვა ჩვენს დაცვაზე, პირიქით, იქით გააჩუქა ჩვენი
ტერიტორია, ცხადი იყო მან უარი სთქვა ჩვენს ქვეყანაზე, თვითონ გა-
ვიდა და ჩვენ დაგვტოვა მარტო-მარტო. ჩვენ არ შეგვშინებია, არ
დავფრთხალვართ, შეუდექით ჩვენი ძველი პროგრამის — ამიერ-კავკა-
სიის თვითმართველობის მოწყობას პარლამენტით თფილისში. ეს აზრი
ჯერ გავატარეთ ყველა ჩვენ რევოლიუციურ ორგანოებში — დაწყე-
ბული მუშათა საბჭოდან და შემდეგ განვახორციელეთ. იშვა სეიმი.
მაგრამ ამავე დროს არ სძინავდა არც ბოლშევიკებს. ლენინმა თავის
ნამესტნიკათ დანიშნა შაუმიანი. ეს ვაჟბატონი ჩქარა ისე დაფრთხა,
რომ მიიძალა. მათ საიდუმლო ორგანიზაციამ მოაწყო მიტინგი ალექ-
სანდროვის ბაღში იმ მიზნით, რომ იქიდან წასულიყვენ სეიმის გასა-

რეკათ და შაჰმიანის ხელისუფლების გამოსაცხადებლათ. ბიურო ალ-
მანკომისა შეიყარა საჩქაროთ და გაგზავნა თავისი განსაკუთრებითი
რაზმი ვლ. იმნაძის წინამძღოლობით მიტინგის გასარეკათ და ურჩევებს
დასაჭერათ. შედეგი ცნობილია. რაზმმა იარაღით გარეკა კრება. ამ გა-
რემოებამ გამოიწვია დიდი აყალ-მაყალი მუშათა საბჭოში: როგორ,
რევოლუციონერებს ტყვიით ვუმასპინძლდებით, ეს დალატია, თავის
მოჭრაა და სხ. და სხ. ამგვარი თვითგამათრახება გაისმა ჩვენს ირგვ-
ლივ; შეშფოთდა აღმასრულებელი კომიტეტი, მხოლოდ ბიურო უც-
ქერდა ამ გარემოებას გულგრილათ, თანაუგრძნობდა რაზმს, მაგრამ
ამას ხმამაღლა ვერ ამბობდა. საჩქაროთ მოწვეულ აღმასკომის კრე-
ბაზე არჩეულ იქნა საგამომძიებლო კომისია ვლ. იმნაძის და ამხანა-
გების სამართალში მისაცემათ. მე დავეთანხმე, გულში იმ იმედით
რომ ეს არასოდეს არ მოხდებოდა. ამ პერიოდში მე აუცილებლათ მი-
მაჩნდა ბოლშევიკების წინააღმდეგ რეპრესიების მიღება, მათთვის
ყოველივე გასაქანის მოსპობა. კომისიამ გამოიძია, ანკეტა წარმო-
უდგინა ბიუროს, რომელმაც შეინახა ყუთში სამუდამოთ, არავითარი
მსვლელობა არ მიუცია. ამით დასრულდა ეს ინციდენტი, არც არავის
მოუთხოვნია საქმის განახლება. ვინაიდან ბოლშევიკების მუშაობამ
მიიღო აშკარა ჩვენი ქვეყნის სამტრო ხასიათი, ისინი იღვენებოდენ
როგორც მოსკოვ-ოსმალეთის აგენტები და მათთვის ხელის-შემწყობ-
ნი. ამ უკაცრავათ პასუხია „რევოლუციონერებს“ დამცველი აღარ
აღმოაჩნდათ. ერთი მხრით ოსმალეები მოიწვევდენ ჩვენი საზღვრებისაკენ
და ჩვენ ვაწყობდით თავდაცვის საშუალებებს, მეორე მხრით იმავე
დროს ბოლშევიკები შიგნით გვიჯანყებდენ ხალხს და იძულებულს
გვხდიდენ ფრონტზე გასაგზავნი ჯარის ნაწილები მათ წინააღმდეგ გა-
გვეგზავნა და აჯანყებულნი გვემშვიდებია. ისინი გახდენ ერის აშკარა
მოლალატენი და მით დაიმსახურეს კანონის გარეშე გამოცხადება.
ცხინვალი გახდა პირველი მათი შემოტევის საგანი, გაბოლშევიკებულ,
გარუსებულ ოსების საშუალებით, ვიცოდით რომ ფ. მახარაძემ მოი-
კალათა ოსთა შორის და ეწევა პროპაგანდას „საქართველოს გაბატონე-
ბის წინააღმდეგ ოსებზე!“ მოითხოვდა ამათ შეერთებას ჩრდილო ოსე-
თისათვის და სხ. ამავე დროს სამეგრელოს და სუხუმის ოლქის ზოგ
სოფლებში ააფრიალეს ბოლშევიკური დროშა, აგრეთვე უფრო სერი-
ოზულათ რაჭა-ლეჩხუმში. ყველა ეს იმ დროს, როცა ოსმალეთი მო-
დიოდა ბათუმის დასაკავებლათ და ჩვენ ვაწყობდით წინააღმდეგობიშ
გაწევას.

ამ ნაირათ, მოხდა დაკავშირება თურქ-ქართველ ბოლშევიკებისა
ჩვენი ტერიტორიის წასაგლეჯათ, ჩვენი ხელისუფლების დასამხობათ.

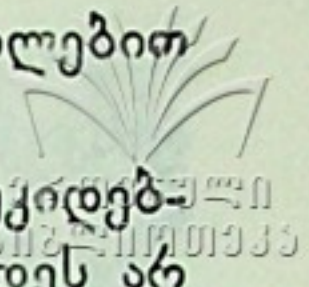
მე ვავემგზავრე ბათუმში თოფით ხელში, თუმცა არასოდეს თოფი არ მჭერია და არ მისვრია. საჭირო იყო მაგალეთის მიცემა. რიონში, სამტრედიის რაიონში ბევრი იყვენ შეიარაღებული მოხალისენი. მიტინგები და კრებები სადგურზე. ბოლშევიკების ლაპარაკს გასავალი არ ქონდა. მაგრამ ყველა მათგანი დაფრთხალი იყო. ბათუმს ვერ შევირჩინთ — საერთო აზრი იყო. ყველას აინტერესებდა სწორეთ ბათუმი და ამიტომ ეწერებოდენ ჯარში. ბათუმში ჩავედი, მტერი თოფის სროლის მანძილზე მოსულიყო. წავედი ფრონტის დასათვალთვლებლათ და სწორეთ მოვხდი ქართველ-თურქების შეტევის შუაში, შარა გზაზე. ტყვია აქედან-იქედან ყურებთან მივლიდა. დავბრუნდი უკან, ბათუმისაკენ. ცნობა მივიღე თფილისიდან, რომ გვარდია ცხინვალის რაიონის განიარაღების შემდეგ თფილისში ბრუნდებაო. მე კი მინდოდა ბათუმში ჩამოსულიყო და მოხალისეთა ჯარს სათავეში ჩასდგომოდა. გავსწიე სავანგებო მატარებლით, მიუსწარი გამობრუნებულ გვარდიას გორში, გავმართეთ თათბირი, გადავწყვიტეთ სამი დღის დასვენების შემდეგ ბათუმისაკენ გამგზავრება. ეს აღარ შესრულდა, ვინაიდან ბათუმი უკვე დაკავებული იქნა ოსმალების მიერ. გვარდია მაინც ვავემგზავრა სამეგრელო-გურიისაკენ.

ტრაპიზონში ვაგზავნილ დელეგაციამ აკ. ჩხენკელის მეთაურობით ვერავითარ შედეგს ვერ მიაღწია. ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების ასრულება იყო ის მინიმუმი, რასაც თურქნი ითხოვდენ, დანარჩენზე შემდეგ მოვილაპარაკოთო, ხოლო ამის წინასწარი პირობაა ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადებაო. დაისვა ეს საკითხი სეიმში. საჭირო იყო კარგად ვაგება ოსმალეთის ამ წინადადების სარჩულის, იყო ის ჩვენ სამოყვროთ თუ სამტროთ. მე ვიფიქრე, რომ აქ რალაც დამალული ხერხი ისახება და თუ გულგრილათ შევხედავდით მას — გამოცნობა ადვილი იყო. ოსმალეთი აწვებოდა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებას, რომლის ძალით მას კავკასიაში დაეთმო მხოლოდ სამი პროვინცია, სანამ ჩვენ ვირიცხებთ რუსეთის ფარგლებში, მანამდე მას არ აქვს უფლება კიდევ რაიმე მოითხოვოს ჩვენგან. ოსმალონ კი ეს არ აკმაყოფილებდა და ფიქრობდა თავის საბრძანებელის გაფართოვებას ამიერ-კავკასიის ხარჯზე. ეს მას შეეძლო იმ შემთხვევაში, თუ ამიერ-კავკასია გამოვიდოდა რუსეთის ფარგლიდან, იქნებოდა დამოუკიდებელი და, მაშასადამე, მსხვერპლათ ადვილათ გასახდომი. აი ამ მოსაზრებით ვხელმძღვანელობდით სეიმში, როცა ამ სავანზე სიტყვა წარმოვსთქვი (დაბეჭდილია). მე ვამბობდი, ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობა ჩინებულია, მაგრამ მიზი ცნობა და ცნობა მიზი დაზღვრებიანა წინასწარი პირობა უნდა იყონ ჩვენსა და ოსმალეთს შო-

ჩის მოლაპარაკების დროს. მე, რასაკვირველია, პირდაპირ ხელი არ
დავადევი ოსმალს, ფრჩხილები არ გავხსენი დიპლომატიური მოსაზ-
რებით, მაგრამ წამოყენებული პირობა ნათლად ხდიდა შინაარსს. სამ-
წუნაროთ, ჩემი სიფრთხილე არ გაიზიარა არც ჩემმა ფრაქციამ, არც
სეიმმა; თითქოს ყველა თავდაყირა გადაეშვენ დაგებულ სხაპში; კენ-
ჭის ყრის დროს მე თავი შევიკავე. შედეგს არ დაუყოვნებია, ოსმალს
შემოიჭრა და დაიჭირა ახალქალაქის და ახალციხის მაზრები, მთელი
აზერბეიჯანი და სომხეთის სამი მეოთხედი, გერმანელების დახმარე-
ბით ჩვენ შევაჩერეთ ისინი ჩვენს საზღვარზე, თფილისთან ახლოს. მათ
ხელში იყო ბაქო, ბათუმი და სურდათ ამისთვის მიემატებიათ თფილი-
სიც.

ერთი სიტყვით, თავისუფალი ამიერ-კავკასია იურიდიულათ, გახდა
ფაქტიურათ ოსმალეთის პროვინცია. ამის შემდეგ გვითვლის ის — ახ-
ლა ვილაპარაკოთო! მოსკოვმა ხელი დაიბანა: რაც მოგივა დავითაო,
ყველა შენი თავითაო, გამართლდა დიდ ტრადიკულ მასშტაბში. ოს-
მალეთი რომ არ იყო სანდო, ეს ისტორიიდან ვიცოდით, მაგრამ თუ ასე
ცინიკურათ დაგვატყუებდა — ეს არავის ეგონა. მეც არ ვიყავი დარ-
წმუნებული, მხოლოდ ეჭვები მქონდა და სიფრთხილეს ვითხოვდი.
ასეთ პირობებში გამართული მოლაპარაკება ბათუმში, რა იქნებოდა
თუ არა ჩვენი კაპიტულაცია. მაგრამ რაც მოხდა იქ — მაინც არ მოვე-
ლოდით.

ბათუმიდან მივიღე დებეშა, ჩამოდიო. ჩავედი, დამხვდა შემადრწუ-
ნებელი სურათი: ერთი მხრით სეიმის დელეგაცია, მეორე მხრით მუ-
სულმანების კერძო დელეგატები, არ დაგვტოვოთ, ჩვენ თქვენი ვართ,
ევედრებოდენ სტამბოლს. სომხებს არავინ ყურს არ უგდებდა, ხო-
ლო ქართველები მჭერმეტყველობით ამიერ-კავკასიის დამცველი, რა-
საც არავითარი ფასი არ ქონდა. ამ ნაირათ აზერბეიჯანმა გაარღვია რა
ჩვენი ტერიტორიალური მთლიანობა და გადაბარგდა მტრის ბანაკში,
დაინგრა სეიმის დელეგაცია, რასაც უნდა მიყოლოდა თვით სეიმიც
ქართველ დელეგაციამ გამართა თათბირი. მივედით იმ დასკვნამდე,
რომ შექმნილი მდგომარეობიდან ერთად-ერთი გამოსავალია: სეიმის
დშლა და სამი ერის მიერ თავ-თავის დამოუკიდებლობის გამოცხადე-
ბა. აზერბეიჯანი ახლა ოსმალეთისაკენ მიათრევდა მთელ მხარეს, რო-
ცა მას მოვშორდებოდით, მხოლოდ თავის-თავს გაათრევდა. სომხები
ვერ მიხვდენ მდგომარეობას, უსიამოვნო ლაპარაკი მომივიდა ალ. ხა-
ტისოვთან. მან დამიჩემა — თუ ვილუბებით — სჯობს ერთად დავილუ-
პოთო! ეს იყო სასოწარკვეთილობის ამოძახილი, ჩვენი აზრი მოიწო-

ნეს გერმანელებმაც და აღგვითქვეს დახმარება. ამ გადაწყვეტილებით წავიდენ ბერლინში თავის მთავრობისათვის მოსახსენებლათ.

მაშასადამე, დღის წეს-რიგში დაისვა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. ეს იყო სრულიად მოულოდნელი, არასოდეს არ გათვალისწინებული ამბავი, მისი გატარება ჩვენს რევოლუციონურ ორგანიზაციებში გახდა დიდი თავსამტვრევ ამოცანათ, ამ მისიით დავბრუნდი თფილისში.

რაკი გადამწყვეტ როლს ყველა დიდ პოლიტიკურ მდგომარეობაში ასრულებდა თფილისის სოც.-დემ. ორგანიზაცია, პირველ-ყოვლისა მოვიწვიეთ მისი კრება ქალაქის საბჭოში. დაესწრენ ყველა რაიონების წარმომადგენელნი, კომიტეტი სრული შემადგენლობით, ცენ. კომიტეტი, პროპაგანდისტთა კოლეგიის წევრები — ერთი სიტყვით მთელი მეთაურობა, სადაც შედიოდენ ყველა ეროვნებები ქართველების გვერდით, რუსები, სომხები, ოსები, მუსულმანები — ყველა. ეს იყო მართლა ინტერნაციონალური. გავაკეთე მოხსენება (დაბეჭდილია). გაიმართა დებატები, აღშფოთებულნი იყვნენ „მუსავატის“ მოქმედებით, აზერბეიჯანის განდგომით და ბოლოს ერთხმათ იქნა მიღებული წარდგენილი რეზოლიუცია. ეს მომქმედი, თავდადებული ხალხი იმავე დამეს შეესიენ მუშათა რაიონებს. გააცნეს რა ხდებოდა ბათუმში და ოცდაოთხ საათში მთელი მუშათა კლასი გადაიყვანეს საქართველოს ნაციონალურ რელსებზე.

დაუვიწყარია ეს კრიტიკული მომენტი. ჩვენმა პარტიამ კიდევ ერთხელ დაიჭირა ძნელი ეგზამენი. ლანჩხუთის სოც.-დემ. კონფერენციის გადაწყვეტილება განხორციელდა სრულიად მოულოდნელ, ტრადიკულ პირობებში, როგორც საშუალება თავის გადარჩენისა...

რაკი ეს მთავარი ფუძე ჩაიყარა, შემდეგ მისი გატარება ადვილი იყო. სეიმის ჩვენმა ფრაქციამ ერთხმათ მიიღო. მოვიწვიე სომხები ცალკე და გავაცანი მდგომარეობა. აგარონიანმა თფილი სიტყვით მომმართა — რაკი ქართველებს ეს გადაარჩენს, რა დავგრჩენია რომ არ დავადასტუროთ და მოგილოცოთ, ჩვენ უბედურებაში არ გვინდა სხვებიც ჩავითრიოთო და სხ.

ეგვევე საკითხი დაისვა ნაციონალურ საბჭოში, რომელსაც უნდა მოემზადებია მისი განხორციელება შემდეგ სეიმის დაშლისა. საჭირო იყო დამოუკიდებლობის აქტის შედგენა და მიღება საბჭოში. გამოყევით კომისია ჩემთან ერთად სამუშაოთ ამ საკითხში. მე ვსთხოვე კომისიის წევრს გ. გვაზავას შეედგინა პროექტი, როგორც იურისტს და მოეტანა ჩემთვის. მან შეადგინა, წავიკითხე, გავოცდი. სწორ, ნაციონალურ დებულებათა გვერდით იყო წამოყენებული სოციალური

რეფორმების დებულებანი: რვა საათის სამუშაო დღე, მამულების კონფისკაცია და სხ. მე ასეთი მუხლები ჩავთვალე უადგილოთ; საკმარისი იყო ერთი, ყველა ქართველისათვის მისაღები ნაციონალური ბუღალტერ-ფორმა, საიდანაც უნდა გამოირიცხოს ყველა გამთიშველი ელემენტები. ამ აზრის თანახმად შევასწორე პროექტი, ამოვაგდე იქიდან ყველა კლასიური ხასიათის მუხლები, დავტოვე შესწორებით მხოლოდ ნაციონალურ-პოლიტიკური ხასიათის. ასე შესწორებული წაუკითხე კომისიას. გიორგის ხმა არ ამოუღია, მასზე დავინახე განცვიფრების და კმაყოფილების ბეჭედი. ალბათ ფიქრობდა — ეს საკმარისი რევოლუციონერი ჩემზე უფრო ზომიერი აღმოჩნდაო. არ გაემტყუნება, რას გვიცნობდა. ამნაირათ დეკლარაცია შემუშავდა, რაიცა მე წავიკითხე 26 მაისს და გადაიქცა ჩვენი თავისუფლების ძირითად ხარტიად.

იშვა 26 მაისი.

იშვა ერთი მთლიანი ქართველი ერი. სწორედ ამ დღის შემდეგ ბოლშევიკებმა გააძლიერეს ბნელ ჩამორჩენილ კუთხეებში თავისი აგიტაცია და მრავალ ალაგას მოაწყვეს გამოსვლები. განსაკუთრებით ფართო მასშტაბით ეს შესძლეს დუშეთის მაზრაში, ვლადიკავკაზის გზით რუსეთიდან თავის კადრების შემოყვანით და გლეხობის გაბრიყვებით. გვარდია იყო მოწოდებული, როგორც ერთად-ერთი ძალა, მათთან საბრძოლველათ. მაგრამ ის მორჩილებდა აღმასრულებელ კომიტეტს, მთავრობას კი არ დაურჩა თავისი საკუთარი სამხედრო ძალა. გვარდიის მთავარ შტაბის თავმჯდომარეთ ვითვლებოდი მე, როგორც მუშათა საბჭოს თავმჯდომარე, თუმცა მის მუშაობაში მონაწილეობას არ ვიღებდი. ეს ჩემი ფიქტიური უფროსობა გამოიწვია პოლიტიკურმა მომენტმა. გვარდია იყო პოლიტიკურ-სამხედრო ორგანიზაცია და გამოდიოდა ბრძოლის ველზე პოლიტიკური ამოცანების გადასაჭრელათ ხმალით. ვინ იყო იმის თავდები რომ მოწინავე მუშათა სისხლი დაიდვრებოდა მიზანშეწონილათ, სწორეთ პოლიტიკურ საქმისათვის. ასეთი თავდები დაინახეს მუშათა საბჭოს თავმჯდომარეში, მის პოლიტიკურ მეთაურში. ამის გამო გვარდიის მობილიზაციის ბრძანება უნდა ყოფილიყო დადასტურებული ჩემს მიერ, წინააღმდეგ შემთხვევაში მუშები არ გამოვიდოდენ. მაშასადამე, ჩემი თავმჯდომარეობა იხატებოდა მთავარი შტაბის განაჩენის დამტკიცებაში საკუთარი ხელის მოწერით. როცა გვარდიას ბევრი საქმეები დაურჩა, ხოლო მთავრობას ის არ ემორჩილებოდა პირდაპირ, მოხდა აღმასრულებელი ხელისუფლების გაორება, რაიცა დიდათ აფერხებდა სწრაფ მოქმედებას. დაიბადა აზრი, ამ ორი ძალის გაერთიანების შესახებ ერთი პირის, ჩემი, მეთაურობით. თუ ასეთ ოფიციალურ თანამდებობას ამდენხანს გაუჩნდოდა და

რევოლუციონურ ორგანოების საშუალებით მთავრობის გამაგრებით
გკმაყოფილდებოდი, ახლა აშკარა გახდა ჩემთვის ამ ტაქტიკის მომ-
ველება და ახალ ცხენზე გადაჯდომა. ასეთი გადაწყვეტილება მიიღო
ყველა რევოლუციონურ ორგანიზაციებმა. დავმორჩილდი, თავმჯდომა-
რე ნ. რამიშვილი დარჩა შინაგან საქმეთა მინისტრათ, მე გავხდი თავ-
მჯდომარეთ. გვარდია დამემორჩილა პირდაპირ, როგორც არა მთავარი
შტაბის და მუშათა საბჭოს თავმჯდომარეს, არამედ ეროვნული მთავ-
რობის მეთაურს. ამით შეიარაღებული ძალა გახდა ოფიციალურათ
მთავრობის შეიარაღებულ ძალათ. ამ ახალ ხაზზე გადაეწყო ყველა
რევოლუციონური ორგანიზაციები; მათ დაიტოვეს თავის სამუშაო
სფეროში მხოლოდ საპროპაგანდო და საორგანიზაციო საქმეები, აღ-
მასრულებელ ძალაზე უარი თქვეს. ამით დასრულდა ერთი პერიოდი
შინაგანი პოლიტიკური ევოლუციის და დაიწყო ახალი ერა, ერთი
ყველას მიერ ცნობილი მთავრობის, მთელი საქმეების მართველი და
განმკარგულებელი. ამით ჩვენ გადავედით მართველობის ნორმალურ
ფორმაში, როგორც უნდა იყოს ყველა ხელისუფლება. რევოლუცი-
იდან გამოვედით, თუმცა რევოლუციურ ორგანოებს კიდევ ვიყენებ-
დით. მათი გადაქცევა პოლიტიკურ ორგანოებათ, პარტიულ დაჯგუფე-
ბათ, ხდებოდა თანდათან, რაიცა დასრულდა სწრაფათ, სალდათების
საბჭოს ნაშთების გაუქმებით.

საერთაშორისო მდგომარეობა ჩვენს ირგვლივ მეტად გართულდა,
ოსმალები შემოიჭრენ, გერმანელების ჯარები მოვიდენ. მათ უკან
შორი-ახლო მოსჩანდა ინგლის-საფრანგეთის თოფ-ზარბაზანი. ამ ქა-
ოსში საბოლავოთ ვინ გაიმარჯვებდა ვინ იცოდა. ბერლინიდან დაბ-
რუნდა ნ. ნიკოლაძე ენკენისთვეში და მითხრა: გერმანიის გამარჯვება
უზრუნველყოფილია, მას ვერავითარი ძალა ვერ უძლებს, შეგვიძლია
ავილოთ ხაზი გადაჭრით გერმანიაზეო. ასეთი აზრი არა მარტო ჩემია,
არამედ მთელი დელეგაციის, ჩხენკელის მეთაურობით და სხ. მე მა-
ინც ვყოყმანობდი, გვქონდა ხშირი თათბირი ამ საგანზე. გადავსწყვი-
ტეთ სრული ნეიტრალობა. დავეყრდნოთ ჩვენს თავს, ჩვენს მთლიანო-
ბას და ორგანიზაციულ სიმტკიცეს, რომელი კოალიციაც მოვა — სულ
ერთია, საქმეს მასთან დავიჭერთ ერთი პირობით — ჩვენი სუვერენო-
ბის ცნობით და შინაურ საქმეებში ჩაურევლობით. დაუვიწყარი ამის
მაგალითი მოგვცა გერმანიის ჯარების სარდლობამ. ჩვენ სოციალისტე-
ბი და დემოკრატები, ისინი მონარქისტები, აზნაურები, განსხვავება
პოლიტიკური და იდეოლოგიური იყო დიდი. მიუხედავათ ამისა ჩვენი
ურთიერთშორის დამოკიდებულება იყო ლოიალური, მეგობრული,
გულწრფელი. იმავე გერმანელებმა იმავე დროს სრულიად სხვანაირათ

შოიქცენ უკრაინაში. აქ ისინი თვით აყენებდენ და გადააყენებდენ მთავრობას, აწყობდენ შინაურ ურთიერთობას — ერთი სიტყვით იქცეოდენ როგორც გამარჯვებულნი დაპყრობილ ქვეყნებში. რით აიხსნება ეს ორი სხვადასხვა საზომი ჩვენ და უკრაინის მიმართ? უეჭველია ერთი გარემოებით: იქ იყო სრული ანარქია, შინაური ბრძოლა, ბოლშევიკების თარეში, პარტიათა ჭიდილი, უწესრიგობა და უთაობა. გერმანელთ კი ეჭირვებოდა წეს-რიგი, და ისეთი მთავრობა, რომელსაც ერი სცნობდა და მას ნორმალურათ წარმოადგენდა და მართავდა. ასეთი მდგომარეობა იქ არ იყო და თვით შეეცადენ მის შექმნას. ჩვენში კი სწორეთ ის პოვეს, რასაც ეძებდენ — წეს-რიგი, მთელი ერი მთავრობის ირგვლივ დარაზმული, არავითარი ქაოსი და ანარქია — ერთი სიტყვით ნამდვილი თანამედროვე სახელმწიფო. ჯარების უფროსის ფონ-კრესის პირველი დარბაზობა ჩემთან და მისი პირველი მომართვა სიტყვით (ფრანგულათ) იყო ნამდვილი კეთილშობილური, უაღრესათ მეგობრული და პატიოსნური. მას ამ ხაზიდან აღარ გადაუხვევია, თუმცა იყო ცდა გორის მაზრის მემამულეების მიერ მისი ჩვენზე გადამტერების და სახელმწიფო გადატრიალების. გერმანელები არ აყვენ, შეთქმულნი დავიჭირეთ, ბოროტი პლანები ჩაუშალეთ. მათი გამარჯვებით მოხდებოდა დიდი უბედურება — სამოქალაქო ომი, ქართველებ-გერმანელების შეტაკება, სოფლების აჯანყება, ნამდვილი ანარქია. თავისუფალი საქართველო დაიღუპებოდა ექვს თვეში. ის შემდეგ ველარ აღდგებოდა, მით უფრო რომ შორიდან უკვე სჩანდა გამარჯვებული ინგლისი, ჩვენ სამტროთ განწყობილი.

პირველი ინგლისელი, რომელიც მოვიდა ჩემთან სადარბაზოთ თავის ჯარების სახელით იყო ლენერალი ბრაიდფორდი (მგონია ასეთი იყო მისი გვარი). მქონდა მთავრობის სხდომა. შემოვიდა, მაგრამ პირველი ფრაზიდან აშკარა იყო, რომ შემოვიდა როგორც ფელთვებელი, უკმეხი და უზრდელი, მბრძანებელი და ბატონი. მომიხდა სასტიკი შეტაკება, დაგვემუქრა — დიდხანს აქ ვერ იბატონებთო და წავიდა. ცოტა ხნის შემდეგ მუქარა სისრულეში მოიყვანა — სომხები შემოგვისია. რა სურდათ? ინგლისმა იმედი გაუცრუა სომხებს, ოსმალეთში აღარ შეუქნეს დანაპირები კერა და მოინდომეს რაიმე სამაგიერო მიეცათ ჩვენს ხარჯზე. სომხები იყვენ დიდათ უკმაყოფილო თფილისის გაქართველებით, საქართველოს დედა-ქალაქათ გადაქცევით. მათ ეს ქალაქი, თავის უღაო ქალაქათ მიაჩნდათ დიდი ხანია, მეცხრამეტე საუკუნის დაწყებიდან, სადაც მართლა სომხების მოსახლეობა სჭარბობდა ქართველებისას. რუსი ბატონობდა პოლიტიკურათ, სომხები ეკონომიურათ. რუსი წავიდა, ქალაქი სომხებს უნდა დარჩენოდა, მათი აზრით ნამდვი-

ლი საქართველოა დასავლეთი საქართველო, ხოლო აღმოსავლეთში არეულია სხვადასხვა ერები და აქ ქართული, წმინდა ნაციონალური ხელის-უფლება არ უნდა ყოფილიყო. მთავრობა უნდა გადავიდეს ქუთაისში, თფილისში კი შეიქმნება შერეული ხელისუფლება სხვადასხვა ერებისაგან. ამას ისინი ქადაგებდნენ სომხებში. ამას სწერდნენ თავის ორგანოებში. ამიტომ არავითარ მოლაპარაკებაზე არ მოდიოდნენ და რაღაცას უცდიდნენ. უცდიდნენ თურმე ინგლისის მოსვლას.

როგორც კი მივიღეთ შულავერიდგან ცნობა სომხეთის ჯარების უეცარი თავდასხმების შესახებ, რკინის გზის დაკავების, ჩვენი ჯავშნოსნების დაჭერის და სხ. ჩემთვის ცხადი იყო რაშია საქმე. მათი უეცარი შემოტევის მიზანი იყო სწრაფათ თფილისთან მოსვლა, ქალაქში აჯანყების აფეთქება (მზათ იყვენ ამისათვის) და ქალაქის ხელში ჩაგდება. სასწრაფოთ მოვახდინეთ გვარდიის მობილიზაცია ერთ ღამეს, მეორე დღით უკვე ჩასხდნენ მატარებელში, წასვლის წინ ჩემთან შემოვიდნენ ვ. ჯულელი და მაისურაძე, მე მათ ვუთხარი: თავი გაანებეთ ჯავშნოსნების და რკინის გზის დაბრუნებას, ეს შორი გზაა, დაუყოვნებლივ გადაუჭერით გზა მათ ბოლნისხაჩინთან, ვინაიდან ეს არის პირდაპირი, უმოკლესი გზა თფილისისაკენ. ეს ვარაუდი გამოჩნდა სწორი. სწორეთ ბოლნისთან მოეყარა თავი სომეხთა მთავარ საომარ ძალას და აქ მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა მათ და გვარდიას შორის. გზა გადაეჭრათ. ამასობაში რეგულიარული ნაწილებიც გამოვიდნენ საბრძოლველათ და გაიმართა რეგულიარული ომი. შედეგი ცნობილია. სომხები კი ვერ უახლოვდებოდნენ თფილისს. პირიქით, ქართველები უახლოვდებოდნენ ერივანს. სომხის ჯარი სწრაფათ გაბრუნდა უკან. ამ დროს გამოჩნდნენ ისევ ინგლისელები იმედ გაცრუებულნი, რომ ჩვენ სომხები დავამარცხეთ და ულტიმატუმი წარმოგვიდგინეს — შეაჩერეთ ომიო. ორი დღე ვაგრძელეთ ლაპარაკი, ბოლოს დავთანხმდით. გავჩერდებით იქ, სადაც ჯარი იდგება ღამის პირველ საათზე. ასევე იზამენ სომხები. ამასთანავე ვაფრინეთ შიკრიკები ფრონტზე, რაც შეიძლება იჩქარონ წინ წაწევით, დაიჭირეთ რაც შეიძლება მეტი ტერიტორია ღამის პირველ საათამდე და იქ გაჩერდით. ინგლისელები გაექანენ ფრონტისკენ და გულდაწყვეტილი უცქერიან ჩვენების წინსვლას და სომხების უკან დახევას. ისინი შეეცადნენ ჯარების შეჩერებას, მაგრამ ჩვენი სარდალი არ დათანხმდა. ბრძანება მაქვს მხოლოდ პირველ საათზე შევჩერდეთ. ომი გათავდა. ინგლისელები არ დაცხრენ. იწყება მათი ინტრიგები მესხეთ-ბათუმის ოლქში. ეს ცნობილი ამბავია. ვიტყვით მხოლოდ ერთს: ინგლისმა გამოგზავნა თავის წარმომადგენლათ ჩვენი ქვეყნის მეგობარი, ჩემი პირადი ძველი ნაცნობი და მეგობარი ო. ვუორდროპი.

გვეგონა ამით იცვლებოდა მათი პოლიტიკაც. გუბორდროპინას გუბორდრო-
ვარ 1897 წ. ლონდონის ახლოს, ვიცნობდი მთელ მის ოჯახს, ცოლს,
დედ-მამას და მასზე დავაწყვეთ ზევრი იმედები, ჩქარა დავინახეთ, რომ
მის მოხსენებებს ჩვენს სასარგებლოთ ყურადღებას არავინ აპყრობ-
და. ინგლისი განაგრძობდა ჩვენს წინააღმდეგ მუშაობას.

ყველა ამ სხვადასხვა დავიდარაბაში გაბმული, პარტიული ცხოვ-
რების და მუშაობის მესვეურობაც შემრჩა. რატომ უეჭველათ მე უნდა
გყოფილიყავი პარტიის ხელმძღვანელი, მოხსენებების წამკითხველი და
სხ., როცა სხვა გამოცდილი ამხანაგები გვერდში მედგენ. ადვილი
ასახსნელი იყო მაშინ, გაუგებარია დღეს. იმ დროს მთავარი მუშაობა
აწვა ჩვენს პარტიას, ყველგან და ყველასფერში ის თამაშობდა გადამ-
წყვეტ როლს და ამიტომ უდიდეს ამოცანათ გადაიქცა მათი მუშაობის
კოორდინაცია, ერთი ხაზის, ერთი ნების, ერთი დინამიზმის გამოჩენა
სხვადასხვა ფორმაში, სხვადასხვა დაწესებულებებში. პარტიამ დაად-
გინა — ის ტარდება ყველგან. მახსოვს ჩვენს ცენტრში (საოლქო კო-
მიტეტი, შემდეგ ცენ. კომ.) მე ვიცავდი წინადადებას ამიერ-კავკასიის
დამოუკიდებლობის მიუღებლობის შესახებ მაშინ არსებულ პირობებ-
ში (იხ. მოტივები ზემოთ). ეს ჩემი აზრი თითქმის ერთხმათ იქნა გაზი-
არებული. შემდეგ გამოირკვა, რომ ადგილობრივი სოც.-დემ. ორგანი-
ზაციები იყვენ წინააღმდეგნი და ითხოვდენ აკ. ჩხენკელის მოთხოვნი-
ლებების დაუყონებლივ მიღებას. ამ გარემოებამ ისეთი გავლენა მოახ-
დინა ცენტრზე, რომ შემდეგ სხდომაზე მე დავრჩი მარტო ჩემი წინა-
დადებით, მარტო დავრჩი პარლამენტის ფრაქციაში და სეიმში (მგონი
ირ. წერეთელი მომემხრო). ყველა დიდ საკითხებზე, როგორც პო-
ლიტიკური ისე პარტიული ცხოვრებისა, მე მიწევდა პარტიაში მოხსე-
ნების გაკეთება, განსაკუთრებით ისეთ დელიკატურ პრობლემებზე,
რომელთაც ქონდათ ნაციონალური ხასიათი. დიდი აზრთა შემოხლა და
აყალმაყალი იყო ერთ პარტიულ პრობლემაზე: გვექონდეს საოლქო
ამიერ-კავკასიის კომიტეტი, თუ დავაარსოთ საქართველოს სოც.-დემ.
პარტია თავის ცენ. კომიტეტით. გვექონდა დიდი პარტიული კრება, გა-
ვაკეთე გრძელი მოხსენება ამ თემაზე, დავიცავი ნაციონალურ რამკებ-
ში დარჩენა (დაბეჭდილია). დიდი წინააღმდეგობის შემდეგ გავიტანეთ
დიდი ხმის უმეტესობით. ერთი სიტყვით პარტია იყო ჩარხი მთელი
მოძრაობის და მისი წინამძღოლობა გახდა სახელმწიფო საქმეთ.

1919 წელს შეიკრიბა საზავო კონფერენცია. გამოვაწყვეთ დელე-
გაცია, მეთაურათ კარ. ჩხეიძე, წევრათ ირ. წერეთელი და სხ. ამ ორ პირ-
ზე შევჩერდით ორი მოსაზრებით: მათ იცნობდენ ევროპაში პეტერ-
ბურგიდან და ვფიქრობდით გავლენა ექნებოდა ევროპიელებზე, ჩვენ

შინაურ საქმეებში ისინი საგრძნობ როლს არ თამაშობდენ და მათი მოშორება ზიანს ვერ მოგვიტანდა. საზოგადოთ, ჩვენი პარტია თავის წევრთ ყოფდა ორათ — ორგანიზაციების პრაქტიკულ მუშაობაში ჩაბა მულნი სიტყვით, წერით თუ საქმით, ეს ერთი კატეგორია. მეორენია გასაგზავნი, მოლაპარაკე, დიპლომატიურ სფეროში გამოსაყენებელნი, რომელთა მოშორება ადგილობრივ მუშაობას არ დაეტყობოდა. იყო ნაძალადევის ერთ კრებაზე განსაკუთრებით ლაპარაკი ირაკლიზე. ის ჩამოვიდა რუსული ფსიხოლოგიით და გაგებით, რაიცა მრავალ ძირითად საკითხებში ჩვენსას არ ეთანხმებოდა. რუსული უხერხემლო მენშევიზმი ჩვენთვის იყო მიუღებელი. დაიბადა აზრი, ირაკლი როგორც ნიჭიერი კაცი შესაფერ სამუშაოში ჩავაბით და საზღვარ-გარეთ გამოვისტუმრეთ.

დელეგაციას მივეცი ვრცელი დაწერილი ინსტრუქცია, სადაც გათვალისწინებული იყო ყველა შემთხვევა. ეს ინსტრუქცია გადაეცა კარლოს, როგორც საიდუმლო დოკუმენტი და მით უნდა ეხელმძღვანელა. დელეგაციის ყველა წევრმა არც კი იცოდა მისი შინაარსი. წასვლის წინ კარლო მოვიდა ჩემთან და კიდევ ერთხელ გადავიკითხეთ ინსტრუქცია, მე ავიღე და პირველ გვერდზე დავაწერე, განზე დარჩენილ ცარიელ ადგილზე შემდეგი: თუ არც ერთი ეს პირობა არ იქნება მიღებული, მზათ ვართ მივიღოთ ინგლისის ან საფრანგეთის მფარველობა, ოღონდ შინაურ საქმეებში ჩვენ დავრჩეთ სუვერენი. ეს რეზოლიუცია არავისათვის გამინდვია, არავის გაუგია, ვიცოდით მხოლოდ მე და კარლომ, ჩემი პასუხისმგებლობით.

ერთი დავიდარაბა მქონდა კომისარიატის ხანაში პოლონელების გამო. როცა რუსის ჯარი იშლებოდა და ნაციონალური პოლკები დგებოდა, პოლონეთის წარმომადგენელმა სთხოვა კომისარიატს პოლონელთა პოლკიც შემდგარიყო. ეს საკითხი დაისვა, კომისარიატის არა ქართველ წევრები უსიამოვნოთ შეხვდენ ამ საკითხს, განსაკუთრებით სომხები და რუსები. ერთ სხდომაზე მიმიწვიეს მეც. მე და კომისარიატის წევრებმა ევგენიმ და აკაკიმ მხარი დაუჭირეთ პოლონელებს, თანხმობა არ ჩამოვარდა. მე გავაცხადე — კომისარიატის საქმე ეს მაინც არ არის; მთელი მოწყობა უნდა მოხდეს ოფილისში, ხოლო აქ აღმასრულებელი კომიტეტი მოქმედებს და ბრძანებლობს. საკითხი იქ მოიხსნა. ყაზარმები და ყველა სამხედრო საწყობები იყო აღმასრულებელი კომიტეტის ბიუროს განკარგულებაში. მაშინვე დავცალკეთე საპიორების ყაზარმები და გადავეცი პოლონელთა კომიტეტს, მიუჩინეთ სპეციალური კომისარი, სამხედრო საწყობების მათთვის სარგებლობის ასაწყობათ და სხ. ერთი სიტყვით, შევავენებით მთელი

ბრიგადა პოლონელ ჯარის-კაცების და ოფიცრებისაგან, ჩავაცვით, და-
ვახურეთ, შევაიარაღეთ, ვარჩინეთ და ბოლოს გავამგზავრეთ, არასო-
დეს, რასაკვირველია, სამაგიერო არ მოგვითხოვია, არც რაიმე ინტერესი
რიში წაგვირდგენია, ვიცოდით მათ არაფერი ქონდათ და რას მოგვ-
ცემდენ. მხოლოდ პოლონეთი ისეთი დიდი თანაგრძნობით სარგებ-
ლობდა საქართველოში, განსაკუთრებით რევოლუციურ წრეებში,
რომ ჩვენ მოვალეობათ მიგვაჩნდა მათთვის დახმარება ყველგან, სადაც
კი შევსძლებდით. ღუმაში ჩვენი დეპუტატები ითხოვდენ პოლონეთის
დამოუკიდებლობას, მაშინ როდესაც დმოვსკის ფრაქცია ითხოვდა ავ-
ტონომიას, ხოლო თფილისში გამოუწყვეთ საგრძნობი მეომარი ძალა.
როცა ძლიერ გაგვიჭირდა, განძრახვაც კი გვქონდა გვესარგებლა პო-
ლონელ ბრიგადით საშინაო წეს-რიგის დასაცავათ, მაგრამ ეს აზრი
დავტოვეთ. ვარჩიეთ შინაური ძალებით დაკმაყოფილება, რომ არ ეთ-
ქვათ ქართველ გახულიგანებულ რაზმებს — უცხო ძალებით გვიმას-
პინძლდებიანო.

როგორც ხედავთ, ქართველი რევულიარული ჯარების შედგენა და-
ვიწყეთ ჯერ კიდევ კომისარიატის დროს, როცა საქათველოს დამოუ-
კიდებლობა არც კი იყო გამოცხადებული. ამიერ-კავკასიის სახელმწიფოს
ეჭირვებოდა ერთი მთლიანი სამხედრო ძალა, მხოლოდ დაყოფილი სამ
ნაციონალურ ნაწილებათ საერთო შტაბით სათავეში. მაგრამ ეს ჩვენი
ცდა დარჩა უნაყოფო. რუსის ჯარებიდგან გამოკრეფილი ქართველი
ჯარის-კაცები ჩვენი აღარ იყო და ისინი ძალით დავშალეთ. სიმძიმის
ცენტრი გადავიდა დროებით გვარდიაზე. როგორც კი საქართველოს
დამოუკიდებლობა გამოცხადდა, შევუდექით რევულიარული ჯარის
მოწყობას. ეს საქმე სწარმოებდა სიჩქარით სომეხთა თავდასხმის გავ-
ლენით, რომ პასუხი გაგვეცა მომხთურთათვის სწრაფათ და მკაცრათ.
ამიტომ ჯარები არ იყო მწყობრათ და რიგიანათ შედგენილი, მისი
აპარატი აწყობილი, ხარჯები შემოსავალთან შეუფერებელი, ერთი სი-
ტყვით, პირველი პერიოდის ჯარი იყო სრული იმპროვიზაცია, ნაუცბა-
თევათ შედგენილი. მისი რეორგანიზაცია აუცილებელი გახდა. ამ საქმეს
ჩაუდგა საქართველოს პარლამენტის სამხედრო კომისია, სპეციალუ-
რათ ამ საკითხისათვის გამოყოფილი. ამ კომისიამ თანდათან მიითვისა
სამხედრო სამინისტროს, მთელი მთავრობის უფლებები და ჭრიდა და
კერავდა სრულიად ჩვენ დაუკითხავათ. მე წერილი მივსწერე პრო-
ტესტით და ვუჩვენე მისი უფლებების საზღვრები, რაიცა დარჩა უნა-
ყოფოთ. მთავარი იყო ოფიცრების შერჩევა, აპარატების განახლება.
პერსონალის მიღების საკითხები წყდებოდა კომისიის წევრთა შორის
შინაურულათ, პროტექციებით და ნაცნობ-მეგობრობით. მთავრობას,

სამხედრო სამინისტროს არც კი მიმართავდენ ჯარში შესასვლელათ, ხოლო კომისიის წევრებს მიდიოდა აუარებელი თხოვნები დამსახურების დიპტატო პირები. ეს ერთად-ერთი უსიამოვნო ეპიზოდი იყო ჩემი თავმჯდომარეობის ხანაში ხელისუფლების უფლება-მოვალეობის ასპარეზზე. ამას კიდევ არ ექნებოდა დიდი მნიშვნელობა, რომ აქ არ გამოჩვენებულიყო ერთი ძირითადი ნაკლი ჩვენი ახალ ფეხადგმული სახელმწიფოსი.

როგორც ზემოთ ვთქვი, ჩემი მთავრობის თავმჯდომარეთ გასვლა ნიშნავდა რევოლუციონურ ორგანოებისათვის სახელმწიფო ფუნქციების ჩამორთმევას და ერთი ძლიერი მთავრობის შექმნას. მაგრამ საქმეთა მსვლელობაში გამოირკვა ორი გარემოება: ერთი, მთავრობის ხელმძღვანელი მისაღებია არა თავისთავათ, როგორც ამნაირი, არამედ იმდენათ, რამდენათ ის მორალურათ და პოლიტიკურათ დამსახურებული პიროვნებაა. მთავრობის კანდიდატი შეკავშირებულია არა ამ თვით თანამდებობასთან, არამედ პიროვნებასთან. ნოე ჟორდანიას ბრძანებას დავემორჩილები, სხვებისას კი არა — აი ამ ფსიხოლოგიის ამოძახილი. ასეთი აზროვნება, ასეთი პსიხიკა ძირს უთხრიდა ნაციონალური მთავრობის არსებობას, მთელ ნაციონალურ საქმეს. კანონიერათ შედგენილი მთავრობა ერის მთავრობაა — ეს ასეა ყოველგან, ასე უნდა იყოს ყოველგან. ჩვენში კი ეს დიდი საქმე დაუკავშირეს პიროვნებას. ამიტომ მე ვერას გზით ვერ მოვიშორიე ეს თანამდებობა. დამფუძნებელი კრების მოწვევით ვფიქრობდი დასრულდებოდა ჩემი მისია და არც ვაპირებდი მის გაგრძელებას. მქონდა დიდი ლაპარაკი და კამათი პასუხისმგებელ ამხანაგებთან. ესენი ერთხმათ მარწმუნებდენ, რომ ჩემი გადადგომა დაანგრევს სახელმწიფოს, სამაგიერო ავტორიტეტისა და მისაღები არავინაა და ისევ აიწყვეტენ დაბმული სახელმწიფო აზროვნებას მიუჩვეველი ძალები. აღმასრულებელი კომიტეტები კვლავ შეეცდებიან დაიბრუნონ თავისი ძველი ფუნქციები და სხ. და სხ. გავწიე მსხვერპლი, დავთანხმდი. ეს გარემოება მუდამ მაწუხებდა, ვცდილობდი მთავრობის პრესტიჟი ამეწია, როგორც ერის ხელმძღვანელი. მაგრამ ამ მუშაობაში გამოირკვა მეორე ამბავი, რაცა ღრღნიდა ამ მთავრობას გარედან. ეს ამბავია გაგება და დაფასება დემოკრატიის, დემოკრატიული მართველობის. ქართველი დემოკრატიის გაგებით დემოკრატია არის არა ის, რაც ყოველგანაა, ე. ი. სახელმწიფოს მართველი ორგანოების ხალხის საშოდან შექმნა საყოველთაო კენჭის უფლების საშუალებით, თვით ეს შექმნილი ორგანიზაციები კი არ ორგანოებენ, არ მართავენ, არ ბრძანებლობენ; მართავს და ბრძანებლობს ყველა, ყველა დემოკრატი, ვინაც კი გაბედულება და პასუხისმგებლობის

გრძნობა არ აკლია. როცა მე თფილისის საქალაქო გამგეობის საქმეთა რევიზია დავნიშნე, გამგეობის წევრები, სოც.-დემ. მოვიდენ პარტიის ც. კომიტეტში და ასტეხეს დიდი აურზაური, როგორ ჩვენნი ამხანაგები ჩვენვე გვინიშნავენ რევიზიას. საქმეს შეხედეს ამხანაგური თვალსაზრისით და არა სახლმწიფოებრივით. ამხანაგი ამხანაგს კი არ უნიშნავდა რევიზიას, არამედ მთავრობა საქალაქო თვითმართველობას. ც. კომიტეტშიაც აღმოჩნდენ მათი დამცველები და მე გაჯავრებული სხდომიდან წავედი. ამ პსიხოლოგიით იყო შეპყრობილი სამხედრო კომისია, როცა ის მთავრობას არავითარ ანგარიშს არ უწევდა თავის მუშაობაში. და თვით დამფუძნებელ კრებაში რა აყალ-მაყალი ატყდა იმის გამო, რომ ერთ წევრს კრებისას არ დავანებეთ მთავრობის განკარგულებაში მყოფ ბინაში ჩასახლება. ერთი სიტყვით ყველა მთავრობაა, ხოლო თვით მთავრობა ფიქციაა, სახელათაა, რაც ნაკლებს იმთავრობებს მით უკეთესია. ქართველი დემოკრატიის მოთურგენა და სახელმწიფო სალტეებში ჩაყენება უნდა მომხდარიყო თანდათან, ნელ-ნელა; ეს მოხდებოდა კიდევ, სახელმწიფო და დემოკრატია იპოვიდენ თავ-თავის პოზიციებს და მეგობრულათ გაიმიჯნებოდენ, მაგრამ ამას ეჭირვებოდა დრო, არ დაგვცალდა.

აი ამ იდეურ ქაოსში პირადი ავტორიტეტი კიდევ სჭრიდა რამდენიმეთ და მეც იძულებული ვიყავი დავმორჩილებოდი ბედს, მეწია მესვეურობის ჭაბანი.

ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ ყველა ეს არქი-დემოკრატები იყვენ მეტად იდეური ხალხი, ემსახურებოდენ საზოგადო საქმეს არა გამორჩენის და ჯამაგირისათვის, არამედ რწმენით და თავის დადებით. ვინც ჯამაგირისათვის მუშაობდა — უმეტესობა მუშაობდა გლახათ, აგდებულათ, არ სწამდა არც ჩვენი თავისუფლება, არც ჩვენი რეფორმები. მრავალ შემთხვევაში მათ გაგვძარცვეს, მექრთამეობდენ, ყალბ ანგარიშებს ადგენდენ, განსაკუთრებით მხედრობაში. ჩვენ არ გვქონდა სახელმწიფოებრივი ტრადიციები, ერთი მთლიანი ნაციონალური წყობილების ხსოვნა და მოგონება. ეს მეცამეტე საუკუნიდან შეწყვეტილი ერთობა, ერთი სახელმწიფოებრივი შეგნება, აღდგა სრულიად სხვა პირობებში. აღსდგა მძლავრათ და ერთსულოვნათ დემოკრატიის მეთაურობით და რა გასაკვირალია შეცდომებიც ქონოდა. უნდა ითქვას ისიც, რომ ეს ნაკლი უფრო ახლდა მეთაურობას, ინტელიგენციას და არა ხალხს, არც ქალაქისას და არც სოფლისას.

ასეთ სულიერ განწყობილებაში პიროვნული ავტორიტეტი ერთადერთი მჭრელი იყო და მისი მოხმარა საძნელო, თვითეული გადასადგამი თუ გადადგმული ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო შეფარდებული ამ სუ-

ლიერ განწყობილებასთან და ამავე დროს არ გამხდარიყო მისი ტყვე-
ამ დროს ჩვენს ირგვლივ ერთი მტერი სცვლიდა მეორეს. ოსმალები
მოგვშორდა, მათი ალაგი დაიჭირა ერთი მხრით ინგლისელებმა, მეორე
მხრით ამათ მოკავშირემ მოხალისეთა ჯარებმა. სამუსულმანო საქარ-
თველო გახდა ინგლისელთა საინტრიგო ასპარეზი, ხოლო შავი ზღვის
პირი დენიკინის სათარეშო. ინგლისის სარდლობა მოვიდა ჩვენში არა
მარტო როგორც წარმომადგენელი, არამედ ამავე დროს
როგორც წარმომადგენელი დენიკინ-ალქსეევი-ვრანგელისა. მათი
მთავარი მისია იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის გა-
უქმება, დენიკინის მოკავშირეთ გახდომა და შემდეგ დაპირე-
ბა — გამარჯვებული მოხალისენი ავტონომიას მოგანიჭებენო. ასეთი
წინადადებით გამოცხადდა ერთ დღეს ჩემთან ღენ. ბიჩი. ეს პირი,
ჩანდა, იყო მეტათ ზრდილობიანი, მორიდებული, აუჩქარებელი და შე-
ვატყვე ასრულებდა სხვის ბრძანებას და არა თავის გულისდებას. რა-
საკვირველია, ვერც ერთ მუხლში ვერ შევთანხმდით გარდა ერთისა —
სტენოგრაფიული ანგარიში ჩვენი მუსაიფისა შედგეს ფრანგულათ და
ორივეს მოგვეცეს. ასეთივე მისიით ინახულა მეორე ღენერალმა ევ.
გეგეჭკორი, იმავე შედეგებით. ამავე დროს მათ დაგვარტყეს შავი
ზღვის ბლოკადა, არავითარ სანოვაგის მიღება, ან რაიმე ვაჭრობის გა-
მართვა სტამბოლით ევროპისკენ არ შეიძლებოდა. ეს ზომა იყო ალბათ
ჩვენი შესაშინებელი. არ შეგვეშინდა, გაჭირვებული ვიყავით, მაგრამ
ვიტანდით გაჭირვებას სულგრძელობით. აქ გამოჩნდა ჩვენი ხალხის,
მთელი ჩვენი ერის ნებისყოფა, მედგარი ხასიათი და სიღინჯე. მას ქონ-
და შეგნებული მდგომარეობა და გვერდში გვედგა მამაცურათ და ერ-
დგულათ. ინგლისელებთან გვიწევდა ბრძოლა ორი მხრით, ორი მე-
თოდით — დიპლომატიურათ, ვერსალის კონფერენციაზე, აქტიურათ —
საქართველოში. ეს მეორე ბრძოლა იყო მეტათ სახიფათო, მეტათ და-
საფიქრებელი და სათუთი, ის უნდა გვეწარმოებია ისე, რომ არ გადა-
ვარდნილიყავით მეორე უკიდურესობაში, არ გადაგვემტერებია სა-
ბოლოთ ინგლისის მთავრობა და იმავე დროს მიზანს მიგვეღწია. ხო-
ლო მიზანი კი გვქონდა ერთი — სამუსულმანო საქართველოს შემოერ-
თება, ჩვენი იურიდიული ცნობა, ერთა ლიგაში შესვლა და მისი მფარ-
ველობის მიღება.

ერთ დღეს ჩემს კაბინეტში შემოდის უცნობი ინგლისელი და თავს
მაცნობს — წარმომადგენელი ლოიდ ჯორჯის და კერზონის, გამოგ-
ზავნილი მათ მიერ დავალებით საიმფორმაციო მიზნით (გვარი აღარ
მახსოვს). ეს იყო პირველი ინგლისელი, სამოქალაქო პირი, რომე-
ლიც მოვიდა სადარბაზოთ და სამუსაიფოთ. მივიღე პატივით დ ვისა-

უბრეთ ორი საათი. მას ყველაზე უფრო აინტერესებდა ჩვენი აზრი საბჭოთა ხელისუფლებაზე, რუსეთის მდგომარეობაზე. მე ყველა მის კითხვებზე მივეცი გარკვეული პასუხი. ვუთხარი დაახლოებით შემდეგი: დენიკინზე იმედის დამყარება ოცნებაა, საბჭოთა ხელისუფლება მაგრათ ზის და მისი გადმოგდება შინაური ძალით შეუძლებელია. რაც შეეხება მის ცნობას — რასაკვირველია უნდა იქნას ცნობილი ფაქტიურათ და იურიდიულათ. ეს არის საქმე ფაქტის, სინამდვილის, რაკი არსებობს, არსებობს ამდენხანს — ეს საკმარისი არგუმენტია მისი ცნობისათვის. ასეთივე საბუთით ჩვენც უნდა გვიცნოთ და სხ. და სხ. ბოლონდელი შეკითხვებით გამოვარკვიე, რომ ინგლისის მთავრობაში ყოფილა ორი აზრი — ერთი მოსკოვის ცნობის მომხრე, მეორე — მოწინააღმდეგე, „ჩემი იმფორმაცია იმ დავას გადასჭრისო“, მითხრა მან გამოთხოვებისას. მე მგონია არაფერი არ გადამიჭარბებია და არც უცაბედათ ნაფიქრი წამომცდენია. თავიდანვე ვიყავი იმ აზრის, რომ ევროპას მოვსთხოვოთ ცნობა ჩვენა და არ ვიქნებით წინააღმდეგი თუ ის მოსკოვსაც იცნობს. დიდი იმედი არ მქონდა ასეთი მუსაიფისა და დარბაზობის. არ მაგიწყდებოდა, რომ ინგლისის მთავრობის მეთაურია ლოიდ ჯორჯი, კაცი ლიბერალი, ლიბერალური ტრადიციის დამცველი და ამყოლი, მისი პოლიტიკის აღმოსავლეთში მატარებელი. ხოლო ეს პოლიტიკა ცნობილია — ოსმალეთის დანგრევა რუსეთის საშუალებით. მისთვის დიდი მძლავრი რუსეთი საუკეთესო მეგობარი და თანამგზავრია. და თუ ის ვერ აღადგენს ძველ რუსეთს დენიკინის საშუალებით, ბოლშევიკურ რუსეთსაც არ დაიწუნებს.

ჩვენი სოციალიზმი უმთავრესათ გამოიხატა აგრარულ რეფორმებში. ის რაც ჩვენში მოხდა ამ სფეროში უფრო ეწოდება რევოლიუცია, ნამდვილათ კი ეს იყო რეფორმა, რატომ? იმიტომ რომ ეს ჩატარდა ყოველივე ძალადობის, არეულობის და ბრძოლის გარეშე. საკმარისი იყო მთავრობის და პარლამენტის დეკრეტი, რომ ყველა კლასი, პირველ ყოვლისა, მემამულენი, დამორჩილებოდნენ მას. ასეთი ძირითადი ეკონომიური ზომა არსად, არც ერთ ქვეყანაში არ გატარებულა ურევოლიუციოთ და უკონტრევოლიუციოთ. რეფორმა კი მართლა ძირითადი იყო. უსასყიდლოთ მადნების ჩამორთმევა, უბრალო კონფისკაცია დემოკრატიული გზით, ყველა სხვა პირობებში იქნებოდა ეკონომიური კატასტროფა, სამოქალაქო ომის გამომწვევი, ხოლო არსებულ პირობებში კი ის თავისთავად საგულისხმოდ გადაიქცა.

ხალხი ცხოვრობს რეალიზმით, მას ცხოვრება აინტერესებს, პირველ ყოვლისა; ამიტომაც ის უკვდავი, ცოცხლობს ათი-ათას წლო-

ბით; იმას ვერ გაიტაცებს, ვერ აიყოლიებს იდეალიზმი, წმინდა იდეური მომენტები, ეს თუ ის კეთილი სურვილები; ასეთი სენი რომ მას სჭირდეს, მრავალჯერ გადაიჩეხებოდა უფსკრულში და გაქრებოდა, ეს არის კუთვნილება პიროვნებათა პარტიების, რომელნიც საქმობენ და კვდებიან, ხოლო ხალხი კი არ კვდება. ჩვენი ნაციონალური აღორძინება, პირველყოვლისა, მოითხოვდა მთელი ხალხის დაინტერესებას ამ საქმეში, არა სიტყვით, პროპაგანდით, არამედ რეალურათ, ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებით. რუსეთს რჩებოდა ის იმიტომ, რომ ის აძლევდა საგარეო მყუდროებას, რასაც ქართველი ხალხი მაღლა აყენებდა ბატონ-ყმობის და ნივთიერი მდგომარეობის სიდუხჭირზე. და მართლაც, თუ საგარეო მყუდროება არ არის, იქ არც ნორმალური ცხოვრებაა შესაძლებელი. თავისუფალ საქართველოს მისთვის უნდა მიეცა რაღაც მეტი, რომ ის თავის გულში ჩაეკონა. ეს იყო საგარეო მყუდროების გარდა ეკონომიური გაუმჯობესება. სოციალური რეჟიმი მჭიდროთ გადაესკვნა ეროვნულ რეჟიმს. ერთი სიტყვით, გლეხობის ნაციონალურათ აღზრდა უნდა მომხდარიყო აგრარული რეფორმით. მე მგონია ეს გაიგო თვით მემამულეებმაც. რასაკვირველია, ჩვენ ვყოფილიყავით რუსეთის პირობებში, სადაც ნაციონალური საკითხი არ იდგა და მხოლოდ ეკონომიკა გახდა ბრძოლის საგანი, ცხადია ჩვენშიც მოხდებოდა ის, რაც ყოველგან მოხდა — მემამულენი აღმართავდენ ბრძოლის დროშას თავის პრივილეგიების დასაცავათ. მაგრამ რაკი ყველა ნაბიჯი იზომებოდა და იუღინთებოდა ნაციონალური მომენტით, მას დაემორჩილა ყველა კლასი და წოდება. დავა აღარ იყო. მთავრობის სფეროში დავა გამოიწვია მხოლოდ ერთმა საკითხმა: რამდენი ვარგისი სახნავ-სათესი მიწა დავუტოვოთ მემამულეს მისი მამულიდან. მე ვიცავდი დიდი მემამულეებისათვის 15 დესიატინას, ნ. ხომერიკი შვიდ დესიატინას. გაიმარჯვა უკანასკნელმა.

ჩვენმა სოციალიზმა ამ სფეროში მიიღო სპეციალური ქართული ხასიათი. ჩამორთმეული სახსნავ-სათესი მიწები გადავეცით გლეხობას კერძო საკუთრებათ, რაიცა ეწინააღმდეგებოდა სოციალისტურ დოქტრინას. ამ აზრის ვიყავით ჩვენ თავიდანვე, პარტიული შენობის დაწყებიდანვე, როგორც ეს ზემოთ განვმარტეთ. წინანდელ ჩვენს საბუთებს, წმინდა ეკონომიური ხასიათისას, ახლა მიემატა ნაციონალური ხასიათის საბუთებიც. ჩვენი ხელმძღვანელი აზრი იყო, საქართველოს მცხოვრებთა დიდ უმრავლესობას — გლეხობას დაენახა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობამ მას მოუტანა მიწა, მისცა ცხოვრების ახალი საშუალებანი. ასე რომ, აგრარული რეფორმა გახდა უაღრესათ ნაციონალური რეფორმა ჩვენში.

სამაგიეროთ, მუშათა კლასის შრომის ფარგლებში ახალი ვერაფერი ვთქვით, თუმცა აქ იყო ჩვენი სოციალისტურ სინდისის მთავარი სარბიელი. ამის მიზეზია მრეწველობის სისუსტე, სახელმწიფო და კერძო წარმოებათა ბატონობა, სადაც გასაქანი არ იყო. მაინც დავაარსეთ შრომის კამერა, კოლექტიური ხელშეკრულება, სინდიკატების ლეგალური ფუნქციებით და სხ. მუშებმა გამოიჩინეს დიდი ნაციონალური და სახელმწიფოებრივი უნარი. ისინი იყვნენ ჩვენი მთავარი ბაზა ბრძოლის ველზე გვარდიის სახით, ეკონომიურ სფეროში სინდიკატების სახით. მთავრობას და სინდიკატებს შორის ერთხელაც არ მომხდარა კონფლიქტი, თუმცა ზოგი მათი მეთაური მუშათა მასებს გვისისინებდა, განსაკუთრებით კვების მოტივებით. მათ არ აყვა არც პარტია, არც ხალხი. ეს კონფლიქტი ხდებოდა და ირჩეოდა ც. კომიტეტში, გარეთ არ გამოდიოდა. დემაგოგებს, არამკითხეთ გაქონდათ გარეთ, მაგრამ მთავრობის საწინააღმდეგო აგიტაცია რჩებოდა ხმად მლაღაღებლისა უღაბნოსა შინა. საზოგადოთ, საქართველოს რესპუბლიკის მთავარი ფუძე თავიდან ბოლომდე იყო თფილისის მუშათა კლასი. ყველა დანარჩენი მოსახლეობა მას მისდევდა. სოციალ-დემოკრატიის 24 წლის მუშაობას მუქთათ არ ჩაუვლია. კვების საქმე მართლაც ცუდათ იყო მოწყობილი. რუსეთი, დენიკინის და ბოლშევიკების, პურს ჩვენსკენ არ უშვებდა, ყუბანის დემოკრატიული მთვრობის მიერ გამოგზავნილი მთელი გემი ხორბლეულობისა დააკავეს დენიკინელებმა და უკან დააბრუნეს ტუაპსეში. უცხოეთიდან ვერ ვღებულობდით ბლოკადის გამო. მაშასადამე, პური იყო ცუდი, არეული სხვადასხვა ფქვილებით, არ ცხვებოდა რიგიანათ, მუშები იყვნენ იძულებულნი დაკმაყოფილებულიყვნენ ასეთი სუროგატებით. მომარაგების მინისტრათ გვყავდა ერთი მათგანი, გ. ერაძე, რომელზედაც არ შეეძლოთ რაიმე ეჭვი შეეტანათ. გიორგის ხშირათ უხდებოდა პურის ალაგას ორატორობით გამასპინძლება უკმაყოფილო ელემენტებისა. ხანდახან უცაბედათ ვახერხებდით სტამბოლის გზით პურის გამოპარებას უცხოეთიდან, განსაკუთრებით ოცში, ხოლო მანამდე კი თფილისი ივსებდა თავის ნაკლს ისევ სოფლებიდან. მეც სანოვაგეს ჩემი სახლიდან ვიღებდი ხშირათ. ერთხელ ჩამოვიდა დედა-ჩემი მრავალ-ნაირი სანოვაგით, გაგვიხარდა რასაკვირველია. დედა იმეუბნება: მითხრეს შენ მინისტრი ხარო, რავა დავიჯერო, ჩემი სარჩენი მინისტრი ვის გაუგონიაო! მართლაც, გამოდიოდა, რომ მე მას კი არ ვარჩენდი, არამედ ის მე. ერთი სიტყვით, ყველა გაჭირვებული ვიყავით დაწყებული მაღალი სფეროებიდან. ეს გათანასწორება გაჭირვებაში მოქმედებდა მუშებზედაც და მას იტანდენ მოთმინებით.

ყველაზე უფრო კუროზული იყო მთავრობის მდგომარეობა. ყვე-
ლა ქვეყანაში მთავრობის წევრობას სანთლით ეძებდნენ. უფრო უმაღ-
ლესი თანამდებობა ყველგან სანატრელი და საბრძოლველია. ჩვენში
კი მთავრობაში შესვლა მიჩნეული იყო დიდ უბედურებათ. ყველა
მას გაუბოდა, როგორც ჭირს. რამდენი ხვეწნა მჭირდებოდა, რამ-
დენი კალთის გლეჯა, პირდაპირ წარმოუდგენელია. ძლივს ვახერ-
ხებდი შემადგენლობის მოკრებას ან მასში ახალი პირის შემოყვანას,
მიზეზი იყო ერთად-ერთი — გაუბოდავენ პასუხისმგებლობას. მხო-
ლოდ ორ პირს არ სჭირდებოდა ხვეწნა — ნოე რამიშვილს და ევ. გე-
გეჭკორს, სხვები კი ყველა ძალით შემოთრეულია მთავრობაში. 1919.
წელი იყო წელს რღვევის და შენების ჩვენი სოციალური სტრუქტუ-
რის: ვმეცადინებოდით ამ მიმდინარეობისათვის მიმეცა ცოტათ
თუ ბევრათ ლეგალური, უმტკივნეულო ხასიათი. ვებრძოდი ექს-
პროპრიაციებს ადმინისტრაციული წესებით. ერთხელ თფილისის
თავმა ბენია ჩხიკვიშვილმა მითხრა: გიყურებ როდის წახვალთ თფი-
ლისიდან, რომ ჩემი პროექტები განვახორციელოვო. მე ეს ხუმრო-
ბათ მივიღე. გამოჩნდა არა: ლანჩხუთში ვიყავი, დავბრუნდი ერთ
კვირაში. მოსვლისას გავიგე, რომ ქალაქის ყველა სარეკვიზიციო
პროექტები, რაიცა უარვყავით მთავრობაში ჩემი თავმჯდომარეო-
ბით, ხელახლა დაეყენებიათ მთავრობაში გადასაშინჯავათ და მიეღოთ.
ამის შემდეგ ძალიან უკელი ქალაქიდან გასვლას. ბოლშევი-
კური სული ტრიალებდა ჩვენს შორისაც, ალბათ ასეა ყვე-
ლა რევოლიუციაში, სადაც მთავრობა ვერ მთავრობობს. ყარაია-
ზის მეურნეობა ბოლშევიზმით გაიყლინთა არა ამ საქმის აწყობით
და ამუშავებით, ეს დიდათ საჭირო იყო, არამედ იმით, რომ გო-
ლოვინის ქუჩაზე იჭერდნენ „ბურჟუებს“ ე. ი. ისეთებს, რომელ-
თაც არასოდეს მიწა არ უმუშავიათ და აგზავნიდნენ იქ სამუშაოთ.
რა გვარი მუშაობა იქნებოდა იქ, ადგილი წარმოსადგენია. ძლივს-
ძლივობით მოვსპე ეს შეუსაბამობა, ჩემი მთავარი მიზანი იყო ახალი
რეჟიმის დამკვიდრება მომხდარიყო მთელი ვრის თანაგრძნობით, ყვე-
ლა წრის შერიგებით. ბოლშევიკურ მეთოდს ვხმარობდი მხოლოდ
ბოლშევიკების წინააღმდეგ, ისიც შერბილებით. ჩვენს ირგვლივ,
ყველა საზღვრების გადაღმა იყო ნამდვილი ანარქია, ერთი-მეორის
სრესა, აწიოკება და ცეცხლი; საჭირო იყო ამ ბარბაროსობის შუა-
გულში პატარა საქართველო დაპირდაპირებოდა მას. გადაერჩინა
თავი, აეცილებია შინაგანი ბრძოლა, ხოლო ეს კი შეიძლებოდა შინა-
განი ერთობით, ყველა ძალების დარაზმვით, სოციალური და ნაციო-
ნალური მშვიდობიანობით.

ჩვენი ნაციონალური პოლიტიკა ნაციონალურ უმცირესობის მიმართ გამომდინარეობდა ჩვენი პოლიტიკის დოქტრინიდან, მთელი ჩვენი წარსული მოღვაწეობიდან. სოც.-დემოკრატის იმით ქონდა გავლენა საქართველში, რომ ყველა ერის ინტერესებს თანასწორათ ვიცავდით, ჩვენთვის არ იყო ელინი და ბარბაროსი, ყველას ელინებათ ვრაცხდით. მაგრამ ეს თეორია, ეს წარსული შეიძლება დარჩენილიყო მკვდარ სიტყვათ და საქმეთ, რომ ჩვენი ქვეყნის ობიექტურ მდგომარეობას მისი გატარება არ მოეთხოვია. აუცილებელი შეიქნა შინაგანი ზავი, ერთა უმცირესობის დედა-ერთან, ქართველობასთან სოლიდარობა, ჭირში და ლხინში ერთად ყოფნა, რაიცა შესრულებულ იქნა არა ცარიელი პროპაგანდით, არამედ შესაფერი უფლებების მინიჭებით. პოლიტიკურათ, კულტურულათ, ეკონომიურათ სავსებით გათანასწორებით. არც ერთ ერს არ წამოუყენებია ისეთი მოთხოვნილება, რომელიც არ ყოფილიყო დაკმაყოფილებული. ამით აიხსნება ის იშვიათი მოვლენა, რომ წმინდა სომხებით დასახლებულ ახალქალაქის მაზრაში არჩევნების დროს სომხურმა ნაციონალურმა პარტიამ დაშნაკმა მიიღო გაცილებით ნაკლები ხმა, ვინემ საქართველოს სოციალ-დემოკრატამ. თვით თელისში, სადაც ქართველთა მოსახლეობა შეადგენდა უმცირესობას, მივიღეთ ხმის დიდი უმრავლესობა.

ხელმძღვანელ ორგანოებში, პარტიის ც. კომიტეტში, სოც.-დემ. ფრაქციაში, მთავრობაში ამ საკითხებზე დავაც არ ყოფილა, ისე თავისთავად საგულისხმოდ მიაჩნდათ. და რაც უფრო გასაკვირალია, ამ პოლიტიკისათვის ქართველ ნაციონალისტურ პარტიებს ბრძოლა არ გამოუცხადებიათ, საერთო ერთსულოვნება არ დაურღვევიათ. ცხადია, მათ ჩქარა დაინახეს, რომ მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა საქართველოს ნაციონალური თავისუფლების დამაგრება და ნაციონალური ერთობა. ჩვენი მეზობლები კი გვითვალთვალებდენ, როდის, საიდან ჩამოვგლეჯთ ნაჭერ მიწასო. აფხაზეთის ერთი გაჯავრებული მემამულე თავადი შერვაშიძე გაიქცა ჩრდილო-კავკასიაში და იქ ერთ მიტინგზე აფხაზეთი უფეშქაშა მათ. იმის მაგიერ რომ ეკითხათ მისთვის, რა უფლებით, ვისი მონდობილობით გვაძლევ ამ ქვეყანასო, მათ სიხარულით ჩაიწერეს ეს საბოძვარი და შემდეგ პრეტენზიები წამოგვიყენეს — აფხაზეთი ჩვენია, გადით იქიდანო! ასეთი მეზობლები გვყავდა! ერთი სიტყვით საქართველოს ირგვლივ იყო გაბატონებული ნამდვილი ავანტურა აწყვეტილი პირების, რომელთაც არასდროს პოლიტიკური მუშაობა არ უწარმოებიათ, იყვნენ მოხელეებათ, ოფიცრებათ, ემსახურებოდნენ მეფის რეჟიმს და ახლა უცებ მთელი მათი კარიერა ჩაინგრა და აქეთ-იქით ეხეთქებოდნენ.

განსაკუთრებით 1919 წელი იყო მეტათ მწვავე წელი. ამ დროს აიშვა ყველა მტერი, შიგნით თურქოფილები და ბოლშევიკები, გარეთ კი მოხალისეთა ჯარები. მოსკოვი, ოსმალეთი და თეთრი რუსები ერთდენ ჩვენი ქვეყნის სიძულვილში და დაქცევაში. ყველა ისინი სხვადასხვა გზით და საშუალებით თავს გვესხმოდენ და ძირს გვითხრიდენ. სწორედ გასაკვირალია, რატომ ასე შეიძულეს პატარა ერი, პატარა ქვეყანა, რომელიც არავის არას უშავებდა და მხოლოდ თავის მყუდროებას ეძებდა. ეს ორი მეზობელი, ოსმალეთი და რუსეთი, იყო და დარჩა ჩვენი მტერი. ქვეყნის თავდაცვა გახდა მთავარი საზრუნავი საგანი. დამფუძნებელმა კრებამ ვერ შეანელა გარეშე საფრთხენი. სამწუხაროთ, ამ საკრებულოში არ აღმოჩნდა ერთსულოვნება; გაჩდა სისტემატიური ოპოზიცია ნაციონალ-დემოკრატებისა, რომელთაც ღვთის წყალობაც კი ღვთის რისხვით ეჩვენებოდათ. ეს იყო ოპოზიცია ოპოზიციისათვის და არა საქმისათვის. მათთან მკვახეთ შეკამათება მიხდებოდა ტრიბუნიდან, რაიცა იყო გამოწვეული მათი ხშირი რეპლიკებით. ჩვენ ვაკეთებდით იმას, რის გაკეთება შეიძლებოდა ასეთ პირობებში, ოპოზიციონერები კი აყენებდენ რასჯობიას თეორიას; ჩვენც კი ვიცოდით, რომ ომს მშვიდობიანობა სჯობს. შავ პურს თეთრი პური და სხვა ასეთი სენტენციები ცნობილი ზურგიელიძისა. გასაკვირალი იყო არა ის, რაც გვაკლდა, არამედ ის რაც გვქონდა, როგორ ვიტანდით ამდენ გაჭირვებას, როგორ ვებრძოდით მოზღვავებულ დაბრკოლებათ.

მუდამ ამ დავიდარაბაში მყოფს, მიხდებოდა იმავე დროს მეკითხა სხვადასხვა მოხსენებანი მიმდინარე პოლიტიკურ საკითხებზე. ვამყარებდით დემოკრატიულ წყობილებას, მარა ვის როგორ ესმოდა ეს წყობილება, ვინ რას ნატრულობდა, ვის რა ეგონა — ამ სფეროში იყო ნამდვილი ქაოსი. აუცილებელი გახდა ყველა აზრების და სურვილების კოორდინაცია, ერთი გარკვეული სისტემის წარმოდგენა და შემდეგში მისი ცხოვრებაში გატარება. ვიწყებდით ყოველთვის იქიდან, საიდანაც მოდიოდა მთელი ახალი ცხოვრება — მუშათა საბჭოდან; რასაც ის დაადგენდა — უეჭველათ გატარდებოდა შემდეგ ფრაქციაში, ბოლოს დამფუძნებელ კრებაში. მთავარი საკონსტიტუციო საკითხების მოხსენებანი ამ დაწესებულებებში გამქონდა. უეჭველია, ყველა ეს აბრკოლებდა მეორე ჩემს მუშაობას — სამინისტროთა მუშაობის კოორდინაციას, მათ საერთო ხელმძღვანელობას. მაგრამ სხვა გზა არ იყო, არავინ არ კისრულობდა ჩემს მაგიერობას. სოც.-დემ. ფრაქციაში პირველი დიდი დავა აგვიტყდა რესპუბლიკის ემბლემის შესახებ. ირ. წერეთელმა წამოაყენა მიჯაჭვული პრომეთეის ნაციონალურ ემბლემათ გამოცხადება; მე ეს არ მომეწონა, შევედავე.

მთავარი ჩემი არგუმენტი იყო ის, რომ ტყვე, ^{შებოქილი} პრომეთეი სრულიად არ შეესაბამება აშობილ, განთავისუფლებულ ქართველ ერს. მე წამოვაყენე ამ აზრის გამომხატველი თეორიული გეორგი, ცხენზე კოხტად შემჯდარი და ცის სივრცეში თავისუფლათ მარდათ მფრინავი. ბევრი კამათის შემდეგ გავიდა ეს წინადადება. მისი მოწინააღმდეგენი ასაბუთებდნ თავის აზრს იმით, რომ თეთრი გიორგი იგივე წმინდა გიორგია, ეს კრელიკალიზმია, უკან დაბრუნებაა, საეკლესიო ემბლემის რესპუბლიკის ემბლემათ გამოცხადებაა და სხ. ამათი აზრიც მივიღეთ სახეში და თეთრ გიორგის წმინდა გიორგის ყველა ნიშანი ჩამოვაშორეთ. იყო მაგალითი როცა ფრაქციის დავაში ჩამოერეოდა ც. კომიტეტი და მისი დადგენილება სავალდებულო ხდებოდა. პარტიული წესდება ასეთ ავტორიტეტს ანიჭებდა თავის ხელმძღვანელ ორგანოს და ეს კიდევაც ხორციელდებოდა საჭიროების დროს, რასაკვირველია, ასეთი შემთხვევები იყო იშვიათი, ხშირათ ზოგი დეპუტატი კიდევაც აცხადებდა უკმაყოფილებას — რას ერევა ცეკაო, მაგრამ არ ყოფილა შემთხვევა ფრაქციის აჯანყებისა ც. კომიტეტის წინააღმდეგ. ეს ალბათ აიხსნება იმითაც, რომ ფრაქციის ყველა ლიდერები, ისე როგორც მთავრობის მეთაური და ზოგი წევრები, შედიოდნ ც. კომიტეტში და შინაურ დავას იქ ათავებდნ. ეს წყობა, ეს ორგანიზაციული სიმტკიცე მართველი პარტიისა წარმოადგენდა გარდაუვალ კედელს, რომელზედაც ასკდებოდა შინაური და გარეშე მტრები.

ამ დიდ მამოძრავებელ ძალის გარშემო თანდათან თავს იყრიდა ერი. 1917 წელს ის იყო თითქმის მარტო ბრძოლის და მოქმედების ველზე, დანარჩენი მოსახლეობა არც ემხრობოდა, არც ებრძოდა. 1918 წ. ეს რკალი განიერდება, ფართე მასები თანდათან რწმუნდებიან რევოლიუციის სიღრმეში, რომლის უკან დაბრუნება შეუძლებელია და თანდათან ეხმარებიან მთავარ აპარატს, ნაციონალური ელემენტები მაინც შორს დგანან, ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკის და სეიმის შექმნაში მონაწილეობას არ იღებენ: სამაგიეროთ აზერბეიჯანი და სომხები იძლევიან უმთავრესათ ნაციონალისტებს. ამ საერთო კოალიციაში ხელმძღვანელი როლი ისევ ჩვენ გვრჩება, როგორც არბიტრებს თათარ-სომეხთა დავაში. ამაში ხელს გვიწყობდა ისიც, რომ ჩვენს ფრაქციაში შედიოდნ საქართველოს სომხები, თათრები, რუსები და ამათ გვერდით შემოდოდნ აზერბაიჯანის და სომხეთის სოციალ-დემოკრატები. ეს ინტერნაციონალური, ეს ამიერ-კავკასიის შემადგენლობა პარტიისა ხდიდა მას გადამწყვეტ ფაქტორათ ამიერ-კავკასიის ფარგლებში. 26 მაისის შემდეგ, ჩვენი

ბაზა ფართოვდება ნაციონალურათ, საქართველოს ყველა ძალები კონცენტრაცია იწყება ეროვნული რესპუბლიკის ირგვლივ, რაიცა სრულდება 1919 წელში. რევოლუციონური ბაზა იქცევა ნაციონალურ ბაზათ, რევოლუციური ორგანოები გზას უთმობენ სახელმწიფო ორგანოებს. 1917 წ. დაწყებული ორი მიმდინარეობა — დიდი, რევოლუციური და მეორე — ნაციონალური, რომელთა შორის იყო კონტაქტი პიროვნული და არა ორგანიზაციული, წელიწად ნახევარში ყალიბდება ერთ მიმდინარეობათ, ერთ ტალღათ და რასაც ეწოდებოდა საქართველოს დამოუკიდებელი დემოკრატიული რესპუბლიკა.

ჩვენი დემოკრატიული სახელმწიფო ეპირისპირებოდა იდეოლოგიურათ და ნაციონალურათ მხოლოდ ერთ სახელმწიფოს — ბოლშევიკურ მოსკოვს, საბჭოთა რესპუბლიკას. მისგან თავის დაფარვა გადაიქცა ჩვენ მთავარ საზრუნავათ. რა გზით? მხოლოდ ორით — ჩვენი, ანტიბოლშევიკური იდეოლოგიის გავრცელებით ხალხში და სახელმწიფოს გამაგრებით საერთაშორისო საშუალებებით. მთავარი იყო ხალხში არ ქონოდა გასავალი მოსკოველთა პროპაგანდას, არ მომხდარიყო აზრთა და გზათა არევ-დარევა, ყოფილიყო ფართე მასების მიერ გაგებული და შეგნებული ჩვენი და მათი წყობის და ცხოვრების წესების განსხვავება. ნუ დავივიწყებთ რომ ბოლშევიკური მაქსიმალიზმი ყველა დიდ რევოლუციას თან დასდევს, ნურც იმას, რომ ქართველი ჯარისკაცები შინ დაბრუნდენ გაბოლშევიკებული, ნურც მოსკოვის ფართო აგიტაციას ჩვენში. უნდა ვალიაროთ, რომ მიუხედავათ ყოველ მხრივი ცდისა და მუშაობისა, ხალხის ფართე წრეები მაინც ვერ დავარწმუნეთ იმაში, რაშიაც ავანგარდი, თფილისის მუშათა კლასი, დარწმუნებული იყო ბოლშევიზმის შესახებ.

აი ერთი ტიპური შემთხვევა. თფილისიდან ჩამოვედი რამდენიმე დღით შინ, ლანჩხუთში. მითხრეს რომ შკოლის ეზოში მოსკოვიდან ჩამოსული გაბო ხუნდაძე მოხსენებას აკეთებს რუსეთის შესახებო, წავედი. ხალხი ბევრი დამხვდა, თითქმის ყველა მწიგნობარი და მოწინავე გლეხოზა აქ იყო. გაბომ მართლა მშვენიერი მოხსენება გააკეთა, უამბო მხოლოდ თავის თვალთ ნახული ბოლშევიკური საქმიანობა მოსკოვში. ილაპარაკა მხოლოდ სინამდვილე, გადაუჭარბებლად; ჩემთვის, რასაკვირველია, ახალი არაფერი იყო, დავბრუნდი სახლისაკენ, გამომყვა ორი მეზობელი გლეხი. ვეკითხები: როგორ მოგეწონათ მოხსენება? კარგათ ილაპარაკა — მითხრა ერთმა, მაგრამ რაც ილაპარაკა დასაჯერებელი არ არის, გამოგონილი ამბებია... როგორ? გამიკვირდა. როგორ და სულ უბრალოთ, ჩვენ ვიცნობთ ბოლშევიკებს, ჩვენი მეზობელია ისინი, ერთად ვცხოვ-

რობთ და მათი ასეთ ფირალებათ დასახვა ცოდვაა — მომიგო მეორე გლახმა. ამ საუბარმა დამაინტერესა, გავიკითხ-გამოვიკითხე, გავიგე, რომ მთელ ამ ყრილობაში ათ კაცსაც არ დაუჯერია ვაბოს ნაადრობი. მაშინ პირველათ გავიფიქრე — ჩვენი საქმე დაკარგულია, ხალხი იდეოლოგიურ რყევაშია...

აი ეს პსიხიკა არ გაქრა; რაც უფრო ჩამორჩენილი კუთხე იყო, მით უფრო ძლიერი იყო ასეთი სულსკვეთება. თუ კი გურულ გლახს არ სჯეროდა მოსკოველთა ვერაგობა, ამას როგორ დაიჯერებდა ლენინი და დუშეთელი. ეს სულიერი განწყობილება უკვე გამოჩნდა ჩვენი დაპყრობის კვირეებში, როცა ხალხში გაისმა — ამდენ ხანს ნენშევიკები მართავდენ, ახლა ბოლშევიკები შესცვლიან მათ, რადიდი განხსვავებააო. ამ აზრმა გაიტაცა ჩვენი ნაციონალისტები, რომლებმაც გადასწყვიტეს ბოლშევიკებთან მოლაპარაკება და მათთან შეთანხმებით ქვეყნის საქმეების მოწეს-რიგება.

ერთი ხალხი მეორისაგან არაფერს არ სწავლობს, არც მის მაგალითს იყენებს, არც მისი წარსული და აწმყო გაეგება; ის თვითონ აკეთებს თავისი ჭკუით და ტრადიციით თავის ისტორიას, თავის აწმყოს და მერმის. მიუხედავად მთელი ჩვენი პროპაგანდისა მასამ მაინც ვერ დაინახა მოსკოვის მოლოხის ნამდვილი ფიზიონომია. ვერ დარწმუნდა მის არა ადამიანურ სულსკვეთებაში და საქმიანობაში. თვით ქართველ ბოლშევიკებს არ სჯეროდათ ლენინის ახალი სახარების გამოცხადება. 1917 წ. ჩვენს ორგანოში დავწერეთ რომ ლენინმა უარყო დემოკრატიზმი და ააფრიალა დროშა „პირდაპირ კომუნისმისა“, ბოლშევიკებმა თავის რუსულ გაზეთში მოგვნათლეს ცილისმწამებლათ, ეს სიბრიყვე ლენინს გამოუგონესო. ხოლო რამდენიმე თვის შემდეგ თვითონვე შეითვისეს ეს „გამოგონებული“ და ის თავის დროშათ აღიარეს.

მეორე საშუალება რითაც თავს ვიცავდით იყო შინაგანი მთლიანობის გამაგრება, ერთი ნაციონალური ფრონტის შექმნა, ყველა კლასის და წრის დარაზმვა ერის სუვერენობის ნიადაგზე. ამ მიმდინარეობის გზა და ხიდი გახდა შინაგანი აღმშენებლობა და საგარეო ურთიერთობის მოგვარება. მთელი 1919 წ. ჩვენი საქმიანობა ამ ორი ხაზით მიმდინარეობდა. პოლიტიკურათ ჩვენ ვიდექით თავისუფალი რეჟიმის ნიადაგზე, დემოკრატიული რესპუბლიკა ამას გულისხმობს. მაგრამ არ ვიცავდით ყველა ფორმის თავისუფლებას, არც პრესის, არც აგიტაციის. ის გაზეთები, რუსული და სომხური, რომელნიც ჩვენს დამოუკიდებლობას არ იცავდენ, დავხურეთ და სამაგიეროს გამოცემის ნება არ მივეცით. პრესა იყო თავისუფალი მხო-

ლოდ დამოუკიდებლობის და დემოკრატიის ბატონობის ფარგლებში. ვინც ამ ორ ძირითად დებულებას ებრძოდა, ის იდეენობდა. მამულები ჩამოვართვით, მაგრამ მათ პატრონებს ყოველნაირ შეღავათებს ვაძლევდით და სახელმწიფო სამსახურში ფართე კარებს ვუღებდით. მონასტრებს, სამღვდელოებას ფულით ვეხმარებოდით. მასსოვს ერთხელ კათალიკოზმა გვთხოვა თანხა მისი აფხაზეთში გასამგზავრებლათ და იქაური ეკლესიის საქმეების მოსაწესრიგებლათ, მივეცით. სვანეთის სამღვდელოების თხოვნა ნივთიერი დახმარებისა — დავაკმაყოფილეთ, მონასტრებს უკან დაუბრუნეთ ჩამორთმეული მიწები დასამუშავებლათ და სხ. მთავრობის სხდომები ასეთი თხოვნების გარჩევას ეწირებოდა. დამფუძნებელი კრების მოწვევის შემდეგ კოალიციური მთავრობა გზას უთმობს სოც.-დემოკრატიულ მთავრობას, მაგრამ მათ შორის არავითარი განსხვავება არ ყოფილა პოლიტიკურ ხაზში და ეკონომიურ საქმიანობაში. მთავრობის სხდომები ემსახურებოდენ უმთავრესათ მიმდინარე საშინაო სააღმშენებლო საქმეებს. მას ხშირათ არ ვესწრებოდი, თუმცა ის წინადადება, რომლის გადაჭრილი წინააღმდეგი ვიყავი, არ გადიოდა. ასეთი „ვეტო“ ხშირათ არ მიხმარია რასაკვირველია, ვინაიდან წინდაწინ ვიცოდი რომელი უწყება რა პროექტით მოდიოდა მთავრობაში. რთული საგარეო საკითხები ასეთ ოფიციალურ სხდომებზე არ იხილებოდა; ეს იყო სფერო თავმჯდომარისა და საგარეო მინისტრის ან და მხოლოდ მინისტრების თათბირის, სწორედ ისე, როგორც ეს წარმოებს საფრანგეთში. დიდი ბჭობა გვქონდა მაგალითად იმაზე, შევიყვანოთ თუ არა ჩვენი ჯარი აჭარში, სადაც ინგლისელ-თეთრი რუსები ხაზეინობდენ. ვერ გადავსწყვიტეთ, მომანდვეს მე. დიდი ფიქრის და აწონ-დაწონის შემდეგ შუალამეზე მივეცი ბრძანება საზღვარზე დაბანაკებულ ჯარს — შედით. ყველა მეზობლებს და უცხო მისიებს ვეწყობოდით, ვერაფერი მოუხერხეთ ინგლისელებს და თეთრ რუსებს. ესენი ერთად ხნავდენ. იმ ზომაზეც კი მივიდენ ინგლისელები რომ გერმანელებისაგან ნაყიდი ავტომობილებიც კი ჩამოგვართვეს უსასყიდლოდ იმ საბუთებით, რომ რაც გერმანელთ ეკუთვნოდა — ჩვენიაო! ეკუთვნოდა, მაგრამ ახლა აღარ ეკუთვნის, ჩვენი ნაყიდია, — არაფერმა არ გასჭრა, ომს ხომ არ აუტეხდით. მათ მოგვთხოვეს ყარსიდან მიღებული სამხედრო მასალის გადაგზავნა დენიკინისათვის იმ საბუთით, რომ ეს რუსის ჯარის დატოვებულა! ჩვენ ვუპასუხებდით, ამ ჭკუით ყველაფერი, მთელი სამხედრო მასალა რაც გვაქვს იქვე უნდა გაიგზავნოს, ვინაიდან ყველა ეს რუსმა დასტოვა, ჩვენც დაგვტოვა... არაფერმა არ გასჭრა.

მთავრობამ დაადგინა — უარყოფილ იქნას ინგლისელთა მოთხოვნ-
ლება, რაიცა მათ ოფიციალურათ გამოეცხადა, რის შემდეგ დადუმ-
დენ. ჩვენში მცხოვრებ რუსებს ვეპყრობოდით ჩინებულად, უარყოფილნიც იყვენ. საკმარისია ერთი მაგალითი: რუსული სამხედ-
რო ხობორთ გამოვაცხადეთ სახელმწიფო კუთვნილებათ. მაგრამ
დავტოვეთ რუსის სამღვდელოების ხელში წირვა-ლოცვისათვის სახ-
მარათ. ერთხელ ერთი რუსის ღვდელი შემოვიდა ჩემთან, გამოქ-
ცეული იყო განჯიდან, საშინელი შესახედავი, დახეული ანაფორით,
გაფითრებული, ნაღვლიანი, შემომჩივლა თავის უმწეო მდგომარე-
ობაზე. დავსწერე ბრძანება, მიეცეს მას ფულათ დახმარება რამ-
დენიმე ათასი მანეთი. როცა ეს მას გადავეცი და შინაარსი წაუკით-
ხე, მოულოდნელობით ალბათ, დაბარბაცდა, კინალამ წაიქცა, თვა-
ლებიდან ცრემლები გადმოყარა და ისევ დაჯდა რამდენიმე წუთით
მოსასვენებლათ. ამ სცენამ ჩვენზედაც მოახდინა შთაბეჭდილება.
ვინ გაიგებს სხვისი გულის დარდებს! ჩვენ ძალიან გვეშინოდა რუსე-
ზი არ გადასკვნილიყვნენ მოსკოვთან და იმპერიალისტური მოსაზრე-
ბით მათთან არ გაებათ საიდუმლო კავშირი საქართველოს წინააღმ-
დეგ. საბედნიეროთ ეს არ მოხდა. თფილისის რუსებმა შორს დაი-
ჭირეს მოსკოველები, დარჩენ ლოიალური ბოლომდე, თვით უკან-
სკნელ ომის დროსაც შეღავათების და დახმარების მისაღებათ მუდამ
ღია იყო მათთვის ჩვენი კარები. ეს იყო მთავრობაში. ასე არ იყო
საზოგადოების ზოგ ფენებში.

ბევრი მსჯელობა გვქონდა მინისტრების და პოლიტიკურ ორგანო-
ების თათბირზე სახელმწიფო ეკონომიური პოლიტიკის შესახებ. ერ-
თი მხრით საჭირო იყო ჩვენი ნორჩი სახელმწიფოს გამაგრება ნივთი-
ერი საშუალებით, ხოლო მეორე მხრით აუცილებელი იყო კერძო
და საზოგადო ინიციატივის გაძლიერება. ბევრი დავის შემდეგ ეს
ორ პრინციპი შევაერთეთ და 1919 წ. ოქტომბერში, მთავრობამ ის
თვისათ მიიღო და მუხლობრივ ჩამოაყალიბა. ამ გზიდან არ გადა-
გვიხვევია ყველა სხვადასხვა მონობოლიების შემოღებაში და გატა-
რებაში.

ჩვენ მეზობელ რესპუბლიკებთან ურთიერთობის და დაახლოვების
ინიციატივა თავიდანვე ჩვენ ავიღეთ. სხვანაირათ არც შეიძლებოდა.
სომეხთა თაოსნობა მიუღებელი იყო აზერბაიჯანელთათვის და პირი-
ქით. ორივეს ცალ-ცალკე და ერთად ჩვენ ვუძახოდით, ველაპარაკე-
ბოდით, ხელშეკრულებებს ვსდებდით და სხ. განსაკუთრებით ყუ-
რადლებას ვაქცევდი მთიელთა რესპუბლიკას, არ იყო არცერთი შემ-
თხვევა, მათ თხოვნაზე დახმარების შესახებ უარი გვეთქვას. თებერ-

ვალში გვთხოვეს სამხედრო იარაღი, მთავრობამ დაადგინა შივეცხვ /
მათ ყოველივე, რაც სჭირიათ სამხედრო საწყობიდან. არავისათვის
ასეთი დახმარება არ გაგვიწევია. ჩვენ თვითონ გვიჭირდა, სოფელ-სო-
ფელ პატრონებს ვაგროვებდით, თითოში ორ მანეთს ვაძლევდით,
ისე გვაკლდა სამხედრო მასალა, ამავე დროს მთიელთ ასე გულუხ-
ვით ვეხმარებოდით. რატომ? ცხადია რატომ, ამას ითხოვდა ჩვენ
ჩრდილო საზღვრების უზრუნველყოფა; ძლიერი, დამოუკიდებელი
მთა იყო ჩვენი სიმაგრე, მოსკოვის წინააღმდეგ ამართული. მის არ-
სებობაში ვიყავით ყელამდე დაინტერესებული და ეს გვიკარნახებდა
ჩვენს დამოკიდებულებას მისთან. ჩინებული მეგობრული ურთიერ-
ობა დავამყარეთ ყუბანის კაზაკების მთავრობასთან, სანამ ის
დენიკინმა არ ჩაყლაპა. მათ ქონდათ ჩვენს მიმართ დიდი სიმპატია,
ჩვენ მათ მიმართ. ყველა სავაჭრო და გაცვლა-გამოცვლის საკითხები
ადვილათ მოვაგვარეთ ყუბანთან, პურიც გამოგვიგზავნეს გემით, რაც
გზაში დენიკინელებმა დაიჭირეს და უკან გააბრუნეს. მაშინდელა
მაგალითი კაზაკების მთავრობისა ნათლათ ლაპარაკობს მათ ზრახ-
ვებს და სულისკვეთებას — იყვენ თავისუფალნი, სხვა თავისუფალ
ერების გვერდით. ერთხელ დენიკინი შემოიჭრა თერგის ოლქში და
ულტიმატუმით მიმართა იქ მცხოვრებ 15 ათას ქართველებს დასტო-
ვით დაუყოვნებლივ ოლქი, თუ არა ამოგწყვეტთ. ეს ბრძანება
ჩვენც გვაცნობა, ჩვენ შეუთვალეთ — ხელი გიხლია იქ მცხოვრებ
ქართველებისათვის, უარეს დავმართებთ საქართველოში მცხოვრებ
რუსებს. დენიკინი მოლბა. მართლა თქმულა: შიში შეიქმს სიყვა-
რულსა. ჩვენი პოლიტიკა იყო მოქნილი და ლმობიერი, მაგრამ სა-
ჭიროების დროს მკვახე და მედგარი. ძალას ძალა გასცემს ღირსე-
ულ პასუხს და არა ცარიელი ლაპარაკი. ასე უმაპინძლდებოდით ში-
ნაურ მტერთ — მოსკოვის აგენტ ბოლშევიკებს. როცა მათ ტერორი
დაგვინიშნეს. განსაკუთრებით მე მახსენეს და ეს კიდევაც გამოაცხა-
დეს, ჩვენ ვუპასუხეთ გადაწყვეტილებით — თვითელი მოკლული
პირისათვის სიცოცხლით პასუხს აგებენ დატყვევებულნი ბოლშევი-
კები. ამის შემდეგ თავისი განძრახვა სისრულეში ველარ მოიყვანეს.
არა, ჩვენ არ გვქონდა თავისუფლება ყველასათვის, გვქონდა მხო-
ლოდ ლოიალური მოქალაქეთათვის. ერთან და რეჟიმთან ბრძოლა
მიგვაჩნდა დანაშაულათ და შესაფერათ ვსჯიდით. ლიბერალები არ
ვიყავით. შიგნიდან აფეთქებას არ ვითმენდით. რასაკვირველია, ეს
უარყოფითი პოლიტიკა იყო შესაძლებელი დადებითი პოლიტიკის
საშუალებით, ფართე მშრომელი მასების დაცვით, ერის და დემოკ-
რატიის არსებობაში ღრმათ დაინტერესებით. ჩვენი სოციალური და

აგრარული რეფორმები ამ მიზანს ემსახურებოდენ — ერის გამთლიანებას ხალხური დემოკრატიის ბაზაზე.

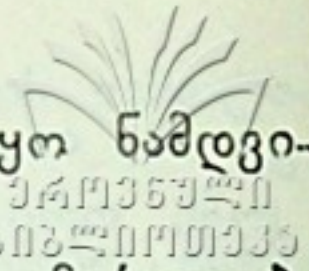
ასეთი შინაგანი ბრძოლით და დავიდარაბით გადავედგინეთ ჩვენი წელში. საქართველო იყო დამოუკიდებელი, მის შინაგან მტერს არ გვეშინოდა, ხალხი ჩვენთან იყო და ნაძირალებს ადვილათ უმკლავდებოდით, მაგრამ ასეთი მდგომარეობა სანამდე უნდა გაგრძელებულიყო. სახელმწიფო არსებობს არა მარტო თავისთვის, შინაურული წესით, არამედ გარეშეებისათვისაც, ნაციონალურათ და ინტერნაციონალურათ. ამ მხრით ევროპიდან არაფერი სანუგეშო მოგვდიოდა. ვერსალის კონფერენცია გათავდა, ჩვენ კი დავრჩით უცნობი, ცხადი იყო, რუსეთს, წაქცეულ რუსეთსაც, დიდ ანგარიშს უწევდენ და არ სურდათ მისი დანაწილების დადასტურება. საჭირო იყო ამ საკითხისადმი მიდგომა სხვანაირათ, შემოვლით. რაკი პირდაპირი მიდგომით, ევროპის წინაშე შუამდგომლობით და იქ პროპაგანდით არა გამოდიოდა რა, ცხადი გახდა, საქმის ისევ რუსეთიდან დაწყების აუცილებლობა. ვიფიქრე, თუ მოსკოვმა გვიცნო, ჩვენი დამოუკიდებლობა დაადასტურა, ამ თამასუქით წარვდგებით ევროპის აეროპაგის წინაშე და ეს უეჭველათ გასჭრის. გადავწყვიტე, ჯერ ჩემს გულში, მოსკოვში კაცის გაგზავნა. დესპანი უნდა ყოფილიყო ლენინის და მისი შტაბის ნაცნობი, სოციალ-დემოკრატი, პარტიის ყრილობაზე ნამყოფი. ვიფიქრე და გავჩერდი გრ. ურატაძეზე. ის იყო სტოგოლმის და ლონდონის კონგრესებზე და იცნობდა ყველას. დაუძახე გრიშას და მოველაპარაკე. მან მაშინვე თანხმობა განაცხადა, თუმცა „გზა იყო ეკლიანი“, უნდა გაეგლო მრავალნაირი საომარი ფრონტები. მისი თანხმობის შემდეგ, წავედი საგარეო სამინისტროში, ვნახე საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგენი და გაუზიარე ჩემი აზრი. მან მინთხრა — აგერ ერთი თვეა ერთი ქართველი კომუნისტი ნებვეწება გამატანეთ ვინმე თქვენი კაცი მოსკოვში და იქ მოვახერხებ დავითანხმო ლენინი საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობაზეო. დამისახელა გვარიც (ალარ მახსოვს), იყო იმავე დროს კომპარტიის ც. კომიტეტის წევრი რუსეთში. გრიშაზე დათანხმდა და ორ კვირაში გავისტუმრეთ რუსეთისაკენ შავი ზღვით. ამ მისიის ერთი მთავარი პირობა იყო მისი საიდუმლოება ე. ი. საქართველოს კომუნისტებს არ გაეგოთ არავითარ შემთხვევაში, თვარა უეჭველად ჩაშლიდენ.

მთელი ეს ამბავი, გრიშას გამგზავრება და იქ მუშაობა, საქართველოში არავის გაუგია. მე ახლაც მიკვირს, რატომ მოსკოვმა არ შე-

ეკითხა თავის ხალხს თფილისში. ჩვენთვის მთავარი იყო ეცნო მოსკოვს ორი დებულება: დამოუკიდებლობა და საზღვრები. დანარჩენი პირობები იქნებოდა მეორე ხარისხოვანი, რაიცა იქნებოდა საგანი მოლაპარაკების. ასეთი ინსტრუქცია მივეცი გრ. ურატაძეს. ის წავიდა მარტო.

დიდი იმედი არ მქონდა; შეუდექით ისევ შინაგანი მდგომარეობის გამაგრებას. გვაწუხებდა ორი გარემოება: ინგლისელების მეტად თავხედური მოპყრობა და ფინანსები. ინგლისელები განაგრძობდნენ წინა წლის პოლიტიკას — ჩვენს აბუჩათ აღებას და თეთრი რუსების ქომაგობას. ბათუმში და მის ოლქში ესენი გააბატონეს, ჩვენებს კი გასაქანს არ აძლევდნენ, თუმცა მათი დიპლომატიური წარმომადგენელი ჩვენში იყო ჩვენი მეგობარი ვუორდროპი, მაგრამ მისი მოხსენებანი შთაბეჭდილებას ვერ ახდენდა ლონდონზე. ამის მიზეზი გამორკვა შემდეგ. აქ იბრძოდა ორი მინისტრი: საგარეო, ლორდ კერზონი და პრემიერი — ლოიდ ჯორჯი. პირველი ჩვენკენ უფრო იყო, რუსეთის დაყოფას თანაუგრძნობდა, ხოლო მეორე პირიქით, მთლიანი რუსეთის მომხრე იყო და სეპარატიზმს არ სცნობდა. მთავარი ძალა კი მას ქონდა, როგორც თავმჯდომარეს. საზოგადოთ ინგლისის ორი მართველი პარტია — კონსერვატორების და ლიბერალების — სხვადასხვა სარუსეთო პოლიტიკას ატარებდნენ. პირველნი ებრძოდნენ რუსეთს და იცავდნენ ოსმალეთის მთლიანობას. მეორენი კი პირიქით, იცავდნენ რუსეთის მთლიანობას და მისი საშუალებით ლაშობდნენ ოსმალეთის დამხობას.

ამავე დროს მეზობლებიც ცუდად გვეპყრობოდნენ. განსაკუთრებით აღსაშფოთებელი იყო აზერბეიჯანის მოპყრობა; მთიელთა რესპუბლიკას შეესია ბოლშევიკები, გვთხოვეს დახმარება, ჩვენც გაუგზავნეთ ჯარის ნაწილი ბაქოს გზით, ხოლო ბაქოს მთავრობამ ის განაიარაღა. საქმეზე არ გაუშვა, ხოლო იარაღი თვისათ გამოაცხადა! შეიქნა მიწერ-მოწერა, მუქარა, ძლივს-ძლივობით ჩვენი ხალხი უკან მივიდეთ, ბევრი უიარაღოთ. შემდეგ აზერბეიჯანელები თავს იმართლებდნენ: თქვენი ოფიცრები და ჯარის-კაცები იარაღს ყიდდენ გზადაგზა და ამიტომ ამ სისაძაგლეს ბოლო მოუღეთ განიარაღებითო. გამოკვლევამ დაამტკიცა ნაწილობრივ ბრალდება, ასეთი ხულიგანები ერიენ ჯარში. მაგრამ ეს იყო უმცირესობა, რუსის ჯარში ნამსახური ოფიცრების მეთაურობით. საზოგადოთ ჩვენ დაგვლუპა ამნაირმა ოფიცრობამ, მას არ ქონდა არავითარი პატრიოტიზმი, ყველაფერს უყურებდა გამორჩენის თვალსაზრისით, ცარცვავდენ სისტემატიუ-

რათ პოლკებს — ერთი სიტყვით ეს რუსეთუმე ხალხი იყო ნამდვილი რისხვა ჩვენი საქმისათვის.

ყოველ შემთხვევაში აზერბეიჯანის მთავრობას ეს არ ამართლებდა. ის რომ მეგობარი ყოფილიყო ჩვენი, მდგომარეობას ჩვენ გვაცნობებდა და ზომასაც ჩვენ მივიღებდით. განიარაღების ნამდვილი მიზეზი მდგომარეობდა პოლიტიკაში. ამ დროს აქ უკვე დაიწყეს მუშაობა ოსმალეთის აგენტებმა მოსკოვთან დასაახლოვებლათ და რუსის ჯარების ევროპის ანტანტის წინააღმდეგ გამოსაყენებლათ. ამ საქმეს ხელს უშლიდა მათი აზრით, ჩაგონებული ბოლშევიკების მიერ, საერთო საზღვრების უქონლობა. თუ მთა და აზერბეიჯანი გახდებოდა საბჭოთა რესპუბლიკები, რუსის ჯარი გადმოვიდოდა კავკასიის ქედს და ანგორას მიეშველებოდა. აი ამ აგენტების ინტერესი იყო მთის გასაბჭოება და მაშასადამე იარაღის აყრა იმ ჯარისათვის, რომელიც მიდიოდა მისაშველებლათ ბოლშევიკების წინააღმდეგ. ეს იყო გლაზა ნიშანი, რაიცა ჩვენთვის ცხადი გახდა იანვარში.

მეორე მხრით, სომხები იწეოდნენ რუსეთისაკენ, მოვა ის და გვიხსნის თურქებისაგანო. დენიკინელთა შორის იყო მრავალი სომხური ნაწილები.

ასეთ ატმოსფერაში რა გასაკვირველია რომ ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა კონფერენციები არაფრით გათავებულყო. ერთი ალთას, მეორე — ბალთას, ბაქო ოსმალეთისაკენ, ერევანი რუსეთისაკენ, დავრჩით შუაში მხოლოდ ჩვენ, რომელსაც გვინდოდა დამოუკიდებლობა ნამდვილი და მკვიდრი.

შიგნით გვქონდა შედარებით მყუდროება, წინა წლის არეულ-დარეული წესი ჩადგა კალაპოტში, მტრები მიყუჩდნენ, მყუდროება დამყარდა, პოლიციის აპარატები ჩამოყალიბდნენ, ცხოვრება აეწყო მშვიდობიანობის და კანონიერების ნიადაგზე. მხოლოდ სავალალოდ გაგვიხდა ფინანსური აწეწილ-დაწეწილობა. ყველა პირი თუ დაწესებულება მთავრობას სთხოვდნენ დახმარებას. ერობები და ქალაქები პირდაპირ ხაზინას მისჩერებოდნენ. საიდან, სად აქვს მთავრობას ფული არავინ კითხულობდა. ხაზინის შემოსავალი ერთად-ერთი — გადასახადები იყო, ხოლო მის აკრეფისათვის არავინ არ ზრუნავდა. ეს საქმე ქონდა დავალებული თემებს, ერობებს და ქალაქებს. ესენი კი არავითარ ზომებს არ იღებდნენ. დავრჩა ფულის საბეჭდავი მანქანა ერთად-ერთ წყაროდ შემოსავლისა. ვაძლევდით სესხათ ყველას, ვინც კი მოგვთხოვდა, ხოლო სესხის დაბრუნებაზე არავის უფიქრია. ვიყავით მეტად ხელგაშლილი. ძველი თავადივით. მახსოვს ვიღაც ჩინელსაც კი მივეცი 150 ათასი მანეთი, ხო-

ლო ოფიციალურ პირებს, როგორც მაგ. უკრაინის წარმომადგენელთ, ყუბანის მთავრობის მისიას, პოლონეთის თუ სხვა შორეული ერების წარმომადგენელთ ჩვენ ვინახავდით. საზოგადოთ, ფულს ვუყურებდით როგორც ჩამოვარდნილ ფურცელს, რასაც ეჭირვება მხოლოდ ახვეტა და გადაყრა. ამ ქაოსიდან გამოსასვლელათ მივმართეთ ისევ ევროპას, გავაგზავნეთ ფინანსთა მინისტრი კ. კანდელაკი, რომელმაც მართლაც კარგი ხელშეკრულებები დასდო და რომ დაგვეცლოდა, მათი ამუშავებით კრიზისიდან გამოვიდოდით. არც სხვის ქონებას ვუფრთხილდებოდით. სენივით გავრცელდა რეკვიზიცია. მთავრობა სავსე იყო საჩივრებით. მე ვებრძოდი ამ სენს სასტიკათ და ხშირათ მიზანსაც ვაღწევდი. ეს ძნელი იყო, იმიტომ რომ მთავრობის უმრავლესობა თუ არა, ნახევარი მაინც მხარს უჭერდა ამ სენს. ამ ხრით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა თფილისის საბჭოს გამგეობა, რეკვიზიციების წამოწყებაში პირველი ადგილი ეჭირა.

აპრილში უკვე მივიღეთ ცნობა გრ. ურატაძისაგან მოსკოვიდან. გვამცნო მოლაპარაკების შინაარსი და აგრეთვე პროექტის ტექსტი. ჩვენი მთავარი მოთხოვნებიანი გამოჩნდა მიღებული, სადაო იყო წვრიმალეები, განსაკუთრებით ერთი მუხლი — საქართველოს ტერიტორიაში არ იდგეს სამტრო უცხო ჯარიო. ჩვენ ვაცნობეთ ამ მუხლის სავსებით ამოგდება, ჩვენი ტერიტორიის სუვერენი ჩვენ ვართთქვა. გრიშამ გადმოგვცა პირდაპირი მავთულით, რომ მუხლს არ ხსნიან. თქვენ ეგებ თქვენი ქვეყანა გახადოთ ბახათ უცხო შემოტევისა ჩვენს წინააღმდეგ და სხ. მე ვიფიქრე ბოლშევიკები მართალი არიან, თუ კი ასეთი ეჭვი აქვთ, მუხლი მისაღებია; ევგენი იყო წინააღმდეგი, არ გვინდა მათი ცნობა თუ ჩვენი ტერიტორიის მოხმარაში გვერევიანო და სხ. ჩემთვის მთავარი იყო ჩვენი იურიდიული ცნობა რუსეთისაგან, რასაც შემდეგ სხვა სახელმწიფოებიც მიმართავდენ. გადავეცი გრიშას მოაწეროს ხელი. ასე იშვა ცნობილი ხელშეკრულება, რაც დაამტკიცა დამფუძნებელმა კრებამ.

როგორც კი ეს ცნობა გამოქვეყნდა, მეხივით გავარდა საქართველოს ბოლშევიკებში, აღარ იცოდენ რა ექნათ, როგორ მოხდა, რატომ წინასწარ ვერ გავიგეთ, არ დავანებებდით — შეიქნა მათ შორის ალიაქოთი, გაჩუმდენ მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მიიღეს მოსკოვიდან ბრძანება — დამორჩილებოდნენ.

მოსკოვის ცნობამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ინგლისელებზე, არ მოელოდენ, ინგლისში ამ დროს იყო გაჩაღებული დიდი მოძრაობა ინგლისის ჯარების გამოსაყვანათ ყველა უცხო ტერიტორიებიდან, ამათ შორის, რუსეთიდან და მისგან გამოცალკეებულ ტერი-

ტორიებისაგან. ამ აგიტაციაში მთავარ როლს თამაშობდა მოსკოვის აგენტები, რომელნიც ბლომათ იყვენ როგორც მუშათა პარტიაში, ისე ლიბერალებთა შორის. ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილებას უკვე შეუდგა მთავრობა. 1920 წ. ზაფხულში, მხოლოდ ჩვენში დარჩა კიდევ მისი ჯარი, ე. ი. ბათუმის ოლქში, რასაც ჩვენათ არ თვლიდა. მაგრამ რაკი რუსეთმა ეს ოლქი თვითონ აღიარა საქართველოს ნაწილათ, გადასწყვიტეს ოლქის დატოვება და ჩვენთვის გადმოცემა. ამას ხელი შეუწყო კიდევ იმ გარემობამ, რომ თეთრი მოძრაობა რუსეთში დამარცხდა და ბათუმი ველარ გამოდგებოდა ამ მოძრაობის დასაყრდნობ ფუძეთ, როგორც ეს ინგლისს სურდა. ერთი სიტყვით ინგლისი გავიდა ბათუმიდან ივლისში და მიწვია ჩვენი საგარეო მინისტრი ლონდონში მოსალაპარაკებლად.

აპრილში მოხდა აზერბეიჯანის მართლა გასაბჭოება. ე. ი. უიარაღოთ და უბრძოლველათ. შესრულდა ოსმალეთის ნება-სურვილი, გამოჩნდა რომ აზერბეიჯანი არის აგენტურა ოსმალეთის და მოქმედებს მისი კარნახით. მოსკოვს ეგონა ასე ადვილათ მოხდებოდა საქართველოს მოსპობა და უბრძანა თავის ჯარებს „გააგრძელონ მსვლელობა ბაქოდან ბათუმამდე“. მოგვადგენ საზღვარზე მაისის დასაწყისს. მივიღეთ სასწრაფო ზომები, გამოვაცხადეთ სამხედრო წესები, გვარდიის მობილიზაცია და სხ. მთავარ სარდლათ დაინიშნა ლენ. კვინიტაძე, ყველა ჩვენ ლენერლებსა და პოლკოვნიკებს შორის ეს პირი მიგვაჩნდა აქტიური, სწრაფი, მომქმედი, მხოლოდ ჯიუტი და მიუკარებელი. მაგრამ უკეთესი არავინ იყო და უნდა შევრიგებოდით ამას. ამ დროს თფილისში დიდი პანიკა იყო, ამბობდენ რუსი მოდის და ვინ გაუძლებსო! რადგანაც მთავარი მეომარი ელემენტი იყო გვარდია, როგორც გადაჭრით ანტიბოლშევიკური, გადასწყვიტეთ მორალი მისი გაგვემაგრებია ხმის გავრცელებით, მოდის არა რუსის, არამედ აზერბეიჯანელთა ჯარი, აზერბეიჯანელთა მთავრობის ბრძანებით. ხერხმა გასჭრა, გვარდიელები ყალყზე დადგენ, როგორ გვიბედავენ ეს „ჩაჩნები“ ომსო. პირველი შეტაკება მოხდა წითელ ხიდზე, მტერი დაამარცხა გვარდიამ, მხოლოდ გაკვირვებით ამბობდენ — თათრები ყველა გაიქცენ და მათ შორის არეულ რუსებმა თავი შემოგვაკლესო, მოკლულები აღმოჩნდნენ ყველა რუსი, არც ერთი აზერბეიჯანელი! ეს გარემოება ძალიან აფიქრებდა ბევრს, ვინ გვებრძვის — მართლა რუსი თუ თათარიო. საზოგადოთ რუსის შიში დიდი იყო. თუ რუსეთი დაიძრა, ვერას გავაწყობთო. საჭირო იყო დიდი მუშაობა, რომ ასეთი პანიკური განწყობილება შეგვესუსტებია. სწორედ ამ დროს მოხდა მოსკოვთან ხელ-

შეკრულების დადება და მით ომიც შეჩერდა. აშკარა იყო მოსკოვის ორი ტენდენცია: ერთი — პოლიტიკური და მეზობლური, მეორე იმპერიალისტური. ამ უკანასკნელს მეთაურობდა ტროცკი, სამხედრო მინისტრი და სტალინი, ეროვნებათა მინისტრი (კომისარი), პირველს კი ლენინი, პირველმა ორმა უბრძანეს თავის ჯარს აზერბეიჯანში ჩვენი დაპყრობა. ეგონათ ადვილი იქნებოდა, ხოლო როცა ლენინმა დაინახა რომ უომოთ ეს არ შეიძლებოდა, ევროპის სკანდალს მოერიდა და გადასწყვიტა ხელშეკრულების დადება.

აშკარა გახდა ყველა დუხჭირი შედეგები ამიერ-კავკასიის მთლიანობის დაშლისა. მიშვებული მის ნებასურვილზე, აზერბეიჯანი გახდა ოსმალეთის ორიენტაციის, ხოლო სომხები რუს ნატრულობდა — ის გვიხსნის ოსმალთაგანო. დარჩა ერთად-ერთი საქართველო მართლა დამოუკიდებლობის მომხრე, მაგრამ განმარტოვებული, თავის მცირე ძალ-ღონის ამარა. ჩვენი მთავარი სატკივარი იყო სამხედრო ძალის მეთაურობის მოწყობა. ქართველი ოფიცრობა იყო გაზრდილი რუსის ჯარში და შკოლაში, იყო ამავე დროს რუსის ორიენტაციის, მხოლოდ არა ბოლშევიკურის, არამედ თეთრის, ჩვენთან მოდიოდა უმთავრესად ბოლშევიზმის სიძულვილით და არა თავისუფლების სიყვარულით. პირველ-ყოვლისა ვეძებდით მეთაურს, მთავარ პიროვნებას. მისაღებს სამხედრო თვალსაზრისით. ასეთ პირათ მივიღეთ ოდიშელიძე. მაგრამ ჩემთვის ჯერ კიდევ თვრამეტში გამოირკვა მისი სრული მიუღებლობა. ეს იყო პიროვნება უხასიათო, მოკლებული ნების-ყოფას. სამაგიეროთ, ამყოლი სხვების, მუდამ იმის ცდაში, რომ რევოლუციურ წრეების გული მოიგოს. 1920 წ. ზაფხულში ვიყავი აბასთუმანში, ევგენიმ გამომიარა და იქიდან წავიდა ბათუმში, ინგლისში გასამგზავრებლად. მის ადგილას, ე. ი. ჩემს მოადგილეთ დარჩა სამხედრო მინისტრი გრ. ლორთქიფანიძე, რომლის თანაშემწეთ ითვლებოდა ოდიშელიძე, მე მას მივწერე ამ პიროვნების შეცვლა სხვა ვინმე ცნობილი პირისაგან. გრიშამ არ გაიზიარა ეს, მისი აზრის აღმოჩნდა მთელი პოლიტიკური და სამხედრო ხელმძღვანელობა. დარჩა ოდიშელიძე, ე. ი. დარჩა უხელმძღვანელობა, უპლანობა, მოუმზადებლობა, ალაღ-ბედობა. შემოდინოდა საჩივრები ჯარის ნაწილებიდან, რომ ფული იფლანგება, ხოლო სასმელ-საჭმელი კი უვარგისიაო და სხ. ვნიშნავდი რევიზიებს, მაგრამ არა გამოდიოდა რა. ერთი გამფლანგველის ალაღს იჭერდა ასეთივე ოფიცერი. ჩვენი ოფიცრების უმრავლესობა მთელ ჩვენს საქმეს უყურებდა როგორც დროებით წარმავალ მოვლენას, რომელიც შეწყდება, როგორც კი რუსეთი აღდგებაო, ამიტომ „ხელს ითბობდენ“. საზოგად-

დოთ ყველა წრეს და კლასებს შორის ერთადერთი ამ ოფიცრების უმრავლესობა არ აღმოჩნდა თავის სიმალლეზე, მოკლებული ყოველივე პატრიოტულ რწმენას.

ენკენისთვეში დავბრუნდი თფილისში. ბაქოდან მომივიდა ცუდი ინფორმაცია. ბოლშევიკური წყაროებიდან გვატყობინებდნენ რომ მოსკოვი ისევ ემზადება საქართველოს დასაპყრობათო. ერთად-ერთი ხსნა უნდა გვეძია ევროპაში და კიდევაც დარწმუნებული ვიყავით ამაში ორი გარემოების გამო: ევგენის გაწვევა ინგლისის მთავრობის მიერ და სოციალისტური დელეგაციის ჩამოსვლა. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ქონდა პირველს, რასაკვირველია, მაგრამ არც მოსკოვს ეძინა. ისიც ცდილობდა ლონდონში მოეპოვებია გავლენა და ლოიდ ჯორჯის მთავრობა გადაეყვანა თავის მხარეზე. მას შეეძლო ეს მიზანი მიეღწია ერთი საბუთით — თავის დამოკიდებულებით ოსმალეთთან. ამ დროს ინგლისის მთავრობა წარმოადგენდა კოალიციას ლიბერალებისა და კონსერვატორებისა, ლიბერალი ლოიდ ჯორჯის მეთაურობით, საგარეო მინისტრი კი იყო მეორესი — ლორდ კერზონი. აი ამ ორ სტრუქტურაზე თამაშობდა მოსკოვი, პრემიერს არწმუნებდა, რომ ის მზათაა ოსმალეთი ალაგმოს, ხოლო მეორეს კი პირიქით, — ოსმალების არსებობის აუცილებლობას უქადაგებდა. მაგრამ ვინაიდან გადამჭრელი იყო პრემიერი, მისი პოლიტიკა გახდა მთავრობის პოლიტიკათ, ხოლო კერზონს დარჩა მხოლოდ სახელი საგარეო მინისტრის. როცა ევგენი სტამბოლამდე ჩაიყვანეს ინგლისელებმა თავის გემზე, იქ ის მიატოვეს, როგორც კერძო პირი და აღარც კი განუმეორეს ლონდონისაკენ მიპატიჟება. ცხადი იყო, მოხდა რაღაც ცვლილება. კრასინი თანდათან პოულობდა გავლენას და მის ინტერესში არ შედიოდა ჩვენი მინისტრის ინგლისში მისვლა. ჩვენ მაინც დაიმედებული ვიყავით და ვუცდიდით დადებით შედეგებს. სრულიად ვერ წარმოგვედგინა თუ ლოიდ ჯორჯი წამოეგებოდა მოსკოვის ანკესზე, როცა მთელი საოსმალო პოლიტიკა ბოლშევიკებისა აშკარათ ლაპარაკობდა მათ შორის კავშირზე და არა ბრძოლაზე. ეს იყო ცნობილი, უდაოთ აღიარებული ამბავი და ვინ მოიფიქრებდა თუ ინგლისის მთავრობა მას ვერ დაინახავდა. მაშინ ეს შეუძლებელი წარმოსადგენელიც იყო. ველოდით მხოლოდ საკომპენსაციო წინადადებებს ლონდონისაგან.

სოციალისტური დელეგაცია ჩვენ მიგვაჩნდა საუკეთესო იარაღათ ევროპაში და მოვიწვიეთ დიდის პატივით და ნდობით. მან პირნათლათ შეასრულა თავისი როლი, გაამართლა ჩვენი იმედები.

ბაქოდან ცნობების მოსვლა გრძელდებოდა, იქ ჩვენი წარმომად-

გენელი იყო გაბო ხუნდაძე, ყავდა მეგობრები ძველ ბოლშევიკებთან შორის; ამათში, ალბათ, ბევრი არ თანაუგრძნობდა საქართველოს დაქცევას და აწვდიდნენ ცნობებს გაბოს. ერთ დღეს ის თვითონ ჩამოვიდა მოულოდნელათ და დაწვრილებით გვიამბო. აშკარა იყო მოსკოვის განძრახვა. დავფაცურდით, თავდაცვის საბჭო დავაარსეთ და შეუდევით მზადებას ჩუმათ, არავის გაეგო რაშია საქმე. ეს საიდუმლოება საჭირო იყო, რომ ხალხში პანიკა არ გამოეწვია და მორალური კრიზისი არ შეგვექნა. საბჭოს დაარსება მოხდა 11 ნოემბერს. ამ დროს, მაშასადამე, უკვე ვიცოდით მოსკოვის განძრახვა. საბჭოს მე თავმჯდომარეობდი. არ ყოფილა შემთხვევა სამხედრო უწყებას რაიმე წინადადება შემოეტანოს და ჩვენ არ მიგვეღოს. არასოდეს არავითარი კონფლიქტი არ გვქონია — ყველა თანხმობით, ერთნაირი ენერგიით ვმუშაობდით. მთავარ საკითხათ იყო: იარაღი — თოფი და პატრონები, რაც დიდათ გვაკლდა და სურსათის დაგროვება. საფრანგეთის სამხედრო წარმომადგენლის კორბეილის საშუალებით მოვაწყვეთ საფრანგეთში ყიდვა 60 ყუმბარის 30.000 ფ. მარგანეცზე გადაცვლით. მაგრამ მთავარი იყო შეძენა თოფის და პატრონების. ვაფრინე ყველგან დეპეშები, არსაიდან დაპირება, ხოლო ლონდონიდან ცივი უარი. რაკი ლონდონი იყო მთელი საკავშირო სამხედრო მასალების გამკარგულებელი, ცხადია, ვერსად ვერაფერს მივიღებდით. საფრანგეთმა დაგვიპირდა რუსის თოფების მოცემა სტამბოლიდგან, მაგრამ ესეც ვერ მოაწია ომის ბოლომდის და ისიც ყველა გაფუჭებული და შეკეთებული აღმოჩნდა.

ამავე დროს ჩამოვიდა რუსეთიდან დელეგაცია სატრანზიტო ხელშეკრულებაზე მოსალაპარაკებლად და შესაკრავათ. ეს ფაქტი ამჟღავნებდა მოსკოვის ორმაგ პოლიტიკას, ერთი — თვალის ასახვევათ, ხოლო საიდუმლო მზადებას ჩვენს წინააღმდეგ. ან შეიძლება პოლიტიკა იყო ორნაირი და ორმაგი — ერთნი ცდილობდნენ მართლა მეზობლური დამოკიდებულების დამყარებას, ხოლო მეორენი კი დაპყრობას, ანექსიას. ჩვენის ცნობით შემოტევა უნდა დაეწყოთ დეკემბერში; ვემზადებოდით, როგორც ვთქვი, საიდუმლოთ არა თუ მოსკოველთათვის, არამედ ჩვენი ხალხისათვისაც, რომ მას არ გაეგო ჩვენთან მოსალოდნელი კონფლიქტი და მით გული არ გაგვეტეხა წინდაწინ. საერთო რწმენა იყო, რომ რუსეთს ვერ გაუძლებდით. მოულოდნელათ დეკემბერში ჩემთან საუბარი მოისურვა მოსკოვის სამხედრო წარმომადგენელმა (გვართ მგონი ტოლსტოვი) და ეს მამცნო ღენ. ლებედინსკის პირით. შეხვედრა უნდა ყოფილიყო საიდუმლო, ლებედინსკის ბინაზედვე. მივედი დანიშნულ დროს, სა-

ლამოს. გავიცანი წარმომადგენელიც, ვითათბირეთ სამივემ. ლაპარაკში შევატყვე წარმომადგენელს სრულიად არ სურდა მოსკოვის თავდასხმა, ლებედინსკის ალბათ მასზე ქონდა გავლენა. მან პირდაპირ მითხრა, რომ განძრახვაა თქვენს წინააღმდეგ გამოილაშქრონ და თუ შეგიძლიათ წახვიდეთ რომელიმე დათმობაზე, რომ ეს არ მოხდეს. მაგალითად ბოლშევიკები-ტყვეების განთავისუფლებათ. მე ვუბასუხე, ჩვენ უკვე წავედით ყოველნაირ დათმობაზე, ამას მოწმობს შეკრული სატრანზიტო ხელშეკრულება, ხოლო რაც შეეხება დაპერილ ბოლშევიკებს, ჩვეულებრივად მათ ვაძევებთ რუსეთისაკენ. დარჩენილთაც იქით გაუყენებთ, თუ ამას მოსკოვი ოფიციალურად მოგვთხოვს: საზოგადოთ გვითხრან რა სურთ ჩვენგან, რა მიზეზით ემზადებიან ჩვენს წინააღმდეგ, ეგების მოვეწყობით, შევთანხმდებით უეჭველად ყველა საკითხებზე, გარდა ერთისა — ერის დამოუკიდებლობის და სუვერენობის შეკვეცისა. მან ვერაფერი კონკრეტული ვერ წამოაყენა. ვამჯობინე დაშინება და ვუთხარი — კავკასიის ხალხები, იცით ალბათ, უკმაყოფილო არის მოსკოვის რეჟიმით. თუ ამდენ ხანს არ ამდგარან, ამის მიზეზი ვართ ჩვენ — მათ არ უჭყრთ მხარს და არ ვეხმარებით. მაგრამ ეს განწყობილება შეიცვლება მაშინვე, როგორც კი ჩვენ თავს დაგვესხმებით. აჯანყებებს გავაჩაღებთ ყველგან. თქვენ ზურგს უკან. ამ საბუთმა მასზე იმოქმედა. მხოლოდ მაშინ გავიგე, რომ ყოფილა დავალებული მოსკოვიდან მევენახე, ვინაიდან თქვა — ეს მართლა სერიოზულია, მოსკოვს ვაცნობებო... გათავდა შეხვედრა უშედეგოთ, ერთი მცირე შედეგით — დეკემბერში არ დაიწყო შემოტევა, გადაიდვა, უეჭველია მოსკოვში კიდევ დავა იყო ამ საკითხზე პაციფისტებსა და ომის მოტრფიალეთა შორის. გადადება ჩვეთვის ხელსაყრელი იყო. გვეძლეოდა დრო მომზადებისათვის.

გექონდა ცნობა რომ პირველი შემოტევა დაიწყება ბორჩალოს საზღვრებთან და მას გამოაცხადებენ აჯანყებათ; ამნაირათ, მთელ ომს მოსკოვი ევროპაში გამოიტანს შინაურ ამბოხებათ და მით ხელს დაიბანს. ოდიშელიძეს და ზაქარიაძეს მივეცით სრული „კარტ ბლანში“ ბორჩალოს გასამაგრებლად; ამავე დროს იქ გავგზავნეთ სომეხი სოც. დემოკრატები საპრაპაგანდოთ. მათ მიერ მოტანილი ცნობები არ იყო სანუგეშო, მიტინგებზე სომხის ოპოზიციონერები წინანდებურათ არ გამოდიოდნენ, არავითარ მოთხოვნილებას არ აყენებდნენ, თითქოს დიდათ კმაყოფილნი იყვენ. ამ გარეგნულ სიწყნარემ ეჭვში შეგვიყვანა, უეჭველია იყო რაღაც საიდუმლო მზადება და დაპირება. რასაკვირველია, ამ სომხებით დასახლებული მიდა-

მოების შემოერთება იყო დიდი შეცდომა, მაგრამ ჩვენმა სტრატეგებმა ასე გადასწყვიტეს, თავდაცვის სიმაგრეთ დაინახეს ძველებურათ მთა-გორა და არა თვით მცხოვრებთა სულის კვეთება. მოხდა როგორც ველოდით: 11 თებერვალს „აჯანყდა“ ბორჩალოს „სომხები“. გარეკეს ჩვენი ჯარი, დაატყვევეს ბევრი. ერთი სიტყვით, ცნობილი მოულოდნელი სამარცხვინო დამარცხება. მაშინვე დავიბარე ოდიშელიძე და მოვსთხოვე ამ სირცხვილის ანგარიში. მან მომცა ასეთი განმარტება: ჯარი დამარცხდა იმიტომ რომ იყო დანაწილებული, შეერთება ვერ მოასწრეს; გამიკვირდა, შევუტყე — როგორ დანაწილებული, ომისთვის ვემზადებოდით და თქვენ ჯარები დაფანტეთ! მე რა შუაში ვარ, მომიგო, ეს მოახდინა დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიის თავმჯდომარე აკ. ჩხენკელმა, დეკემბერშიო!.. გული მომივიდა, ვინ არის ჯარების უფროსი — თქვენ თუ ჩხენკელი თქვა და გამოუცხადე დაუყოვნებლივ გადადგეს. ამ დროს ჯარების ნაწილები გამორბოდენ ბორჩალოდან და თფილისს უახლოვდებოდენ. გავმართეთ თათბირები, მთავრობის სხდომა, გადაწყდა კვინიტაძის დანიშვნა მთავარ-სარდლათ. არავითარი სხვა არჩევანი არ შეიძლებოდა. ყველა ამბობდა, რომ ჯარი მას ენდობა, მას გაყვება, ის გაამხნევეს და სხ. გამოჩნდა სრული უმწეობა ამ მხრით, კაცი არ იყო კანდიდატათ დასასახელებლათ. ყოველ შემთხვევისათვის, გადავსწყვიტე მასთან წინასწარი მოლაპარაკება. შეხვედრისთანავე დაიწყო თავდასხმა უმთავრესათ ოდიშელიძეზე, უწოდა მეტად უზრდელი სახელი, გადავიდა სხვებზე, გამოდიოდა რომ არავინ არაფრათ არ ვარგა. ომი წინდაწინ წაგებულა, თფილისი უნდა დავსცალოთ, მცხეთაზე გავმაგრდეთ, ერთი სიტყვით — დაუწყობელი, აფორიაქებული საუბარი და პლანები. მე ეჭვი გამოვთქვი ვიწრო წრეში მის ვარგისობის შესახებ. გვიან იყო, განსაკუთრებით ნაც.-დემოკრატები კატეგორიულათ ითხოვდენ. დათა ვაჩნაძე დამდეგდა და მარწმუნებდა მათი სახელით, კვინიტაძის მეთაურობით გამარჯვების შესაძლებლობაში.

ომი გაჩაღდა: მოსკოვმა ამცნო ქვეყანას რადიოთი საქართველოში აჯანყება დაიწყოვო, ხოლო კავკასიაში კი აცხადებდა — საბჭოთა სომხეთი თავს დაესხა მენშევიკებს და ითხოვს ბორჩალოს სომხეთის შემოერთებასო. ჩვენ ხალხის გასამხნეველათ ამ ვერსიას ჩავაფრინდით, შემდეგ აზერბეიჯანელებიც მივაყოლეთ. ხოლო როცა ტყვეებში რუსებიც მოხვდენ — ვამბობდით, რუსები ეხმარებიანო და სხ. ეს აგიტაცია სჭრიდა, ხალხი აღშფოთებული იყო, როგორ გვიბედავენ ეს გლახაკები თავს დასხმასაო. ნამდვილი ამბავი — რომ იბრ-

ძვის რუსის ჯარი და არა სომეხი დ აზერბეიჯანელი ჯერ კიდევ უცნობი იყო ფართე მასისათვის. მით უფრო ეს სჯეროდათ რომ ომი იყო მხოლოდ სომხეთის საზღვართან. ერთ დღეს მოდის ჩემთან საჩქაროთ გოგიტა ფალავა და მეუბნება: ეს არის რუსეთის საელჩოში ილიო საიდუმლო დეპეშა — ხვალ დილიდან გადავდივართ შეტევაზე ფოილოს ხიდიდანო. როგორ იცი? შიფრის გამშიფრავისაგანო. ჩვენი კაცია, წინააღმდეგია მოსკოვის აქ შემოსვლის. ვაცნობე ეს მაშინვე შტაბს, თავდაცვის საბჭოს, ფოილოს დამცველ ნაწილებს, მოვემზადეთ დასახვედრათ. სწორეთ მეორე დღეს, ალიონზე დაიწყო შემოტევა ფოილოზე. ახლა აშკარა გახდა რუსეთის გამოლაშქრება. არ შევუდგები ომის მსვლელობის აღწერას. ეს აწერილია, ცნობილია. მოვიხსენიებთ მხოლოდ იმ ატმოსფერას, რომელიც შეიქნა შტაბში. რამდენჯერ მივდიოდი (მივდიოდი დღეში ორჯერ) შტაბში, იმდენჯერ კვინიტაძე დაიწყებდა — ერთად-ერთი გამოსავალია უკან დახევა, გრძელი ფრონტის შემოკლება, მცხეთის მიმართულებით გამაგრება, ზარბაზნების დაწყობა მაღლობზე და იქედან თფილისის დაცვა, მტერი ვერ შემოვა ქალაქში, ახლა კი გზას მოგვიჭრიან, შემოგვევლებიან და სხ. ეს ყოველდღე. ეს საკითხი დავსვი სამხედრო კომისიაში. დაესწრენ დეპუტატებიც. ამათ სახე ჩამოსტიროდათ, საქმე წაგებულათ მიაჩნდათ. არც ერთი გასამხნევებელი სიტყვა მათგან არ გამიგონია. გარდა ერთად-ერთი სპ. კედისი. მხოლოდ ის იყო წინააღმდეგი ქალაქის დატოვების, წინააღმდეგი იყო მთავრობა და თავდაცვის საბჭო. ამიტომ კვინიტაძეს ვედავებოდი, ვაჩერებდი, არ გადადგა ასეთი ნაბიჯი. მივედი 24 თებერვალს სალამოს; სარდალი უცქეროდა რუქას, იქვე იჯდა ოდიშელიძე, როგორც ჩემი მრჩეველი, შემობრუნდა და სალამის მაგიერ მითხრა: უკან ვიხევთ, იქვე უკარნახა თავის მდივანს შესაფერი ბრძანება ფრონტზე გადასაცემათ. მე მაინც მოვსთხოვე შიზეზი, გამარჯვებული ჩვენ ვართ, უკან იხევს ჩვეულებრივათ დამარცხებული თქვა. მან მიპასუხა: ეს თეორიაა, საქმეს სწყვეტს კონკრეტიული მდგომარეობა, ჩვენ შემოქალტული ვართ. გზა მოჭრილია, რჩება ერთი ბილიკი — მცხეთისაკენ მიმავალი გზა და თუ აძელამ ვერ გავასწრებთ ამ მიმართულებით, ხვალ იძულებული ვიქნებით ტყვეთ ჩავბარდეთო. ამასთანავე დაასახელა ორი პუნქტი — საბურთალოს გზა ღია არის, მტერი იქიდან მოდის, ხოლო გარეთ კახეთიდან მტერი მოდის მცხეთისაკენ. ეს ცნობები ძალიან საეჭვოთ მივიჩნიე. მქონდა ამის საბუთი. შტაბის ინფორმაცია მეტად მდარე ხასიათის იყო; ჩემი ინფორმაცია ყოველთვის შტაკიცდებოდა. მე მაძლევდა ინფორმაციას ლებედინსკი; ერთხელ

მან მითხრა — მოდის სამი ათასი კაცისაგან შემდგარი კავალერია
ქლობას მეთაურობით. ეს ვაცნობე კვინიტაძეს, სასაცილოთ აიღო,
ალბათ ვინმე ქლობას ბიძაშვილია, ვილაც გატყუებსო. ასევე რუ-
სის ფრონტების მდგომარეობაზე ჩემი ცნობები იყო მისთვის ყალბი
და სხ. ამიტომ ამ მაგალითებით გაფრთხილებული, მოვსთხოვე სა-
ბუთები მისი გადაწყვეტილებისა. დამისახელა ორი: საბურთალოში
ჩამოვიდნენ მოსკოვის მზვერავები კოჯორით, მაშასადამე გზა არის
ღია; სამხედრო მეცნიერება ამბობს, რომ სადაც ორი მზვერავი გა-
ივლის, იქ გაივლის მთელი როტაც, ხოლო სადაც როტა გაივლის —
იქ მთელი პოლკი. მეორე მხრით ჩვენს მარჯვნივ უკვე დაბანაკებუ-
ლია რუსის ჯარი მცხეთიდან 10-11 ვერსზე (დაასახელა სოფელი), რაკი
ასეთი ფაქტები წამოაყენა — მე ვერაფერი ვთქვი, მხოლოდ ვკითხე
— მოახდინეთ თუ არა ფრონტების სარდალთა შეკითხვა ამ საგანზე.
არაო, ეს ჩემი საქმეა, მათი მოვალეობაა ასრულონ ჩემი ბრძანე-
ბაო. გამოვედი, გამომყვა ოდიშელიძე, ვკითხე — უფლება აქვს სარ-
დალს ასე პიროვნულათ ასეთი დიდი გადაწყვეტილება მიიღოს? კა-
ნონით უფლება აქვს, მომიგო მან.

ომის დაწყებიდანვე ვაწარმოებდით პოლიტიკურ მუშაობასაც.
ყველა წარმომადგენელი უცხო სახელმწიფოსი ჩვენ თანაგვიგრძნობ-
და. ეჭვს მიბადებდა მხოლოდ ერთი — ოსმალეთის ელჩი კიაზიმ ბეი.
ის გამოცხადდა ჩემთან მეორე დღესვე და გამიცხადა სრულიად კა-
ტიგორიულად: ჩვენი ინტერესია საქართველოს დამოუკიდებლობა
და ამ მიზნის მისაღწევათ არ დავერიდებით ომსაც ბოლშევიკების წი-
ნააღმდეგო. ასეთია ჩვენი მთავრობის აზრიო. ეს იყო პირდაპირ
ჩვენი გაკეთება, ვინიდან ვიცოდით რა დიდ მნიშვნელობას აძლევს
მოსკოვი ოსმალს ნეიტრალობას. კიაზიმმა მაშინვე დაგვაკავშირა
პირდაპირი მავთულით ჩვენს წარმომადგენელთან ანგორაში, სვ. მდი-
ვანთან. ის გვატყობინებდა თავის მუშაობის ხასიათს. მთავრობის
წევრების ყოყმანს და გამოსთქვამდა იმედს ჩვენი ხაზის გამარჯვე-
ბისა. ამავე დროს კიაზიმმა გვთხოვა მისთვისაც მიგვეცა საშუალება
პირდაპირი კავშირისა ანგორასთან და მოსკოვთან. ეს უკანასკნელი
წინადადება არ მომეწონა, მაგრამ რაკი დაპირებები იყო დიდი, და-
ნაშაულობა იქნებოდა ის ჩამენგრია ტექნიკური საკითხებისათვის. კი-
აზიმი ხშირათ ელაპარკებოდა შტაბიდან ანგორას და მოსკოვს, ერთ-
ხელაც ვერ გავიგეთ როგორ და რაზე. უეჭველია ამ დროს იყიდეს
ოსმალს ნეიტრალობა მოსკოველებმა არტაანის და ართვინის დათ-
მობით, რაკი დაამტკიცდა ჩვენზე ზურგიდან თავს დასხმით. ამის
შემდეგ მითვლიდა კიაზიმი, რომ ამით ამოიწურება ყველა დავა

ჩვენს შორის, თქვენთან ვიქნებითო, მაგრამ მისი აღარაფერი გვჯეროდა. ევროპიდან არაფერი კონკრეტული არ მოგვდიოდა, არავითარი დახმარება. ხოლო ოსმალოდან კი მივიღეთ მტრული დამოკიდებულება. დიპლომატიური მუშაობა აღმოჩნდა უნაყოფო. ამიტომ გავაგრძელეთ პოლიტიკური აგიტაცია მოსკოვზე შთაბეჭდილების მოსახდენათ. ჩვენი დეპეშები, ინფორმაციები ცხადდებოდა ევროპაში, ქონდა ადგილი გამოსვლებსაც მოსკოვის წინააღმდეგ: ამ კამპანიაში მოსკოვმა დაიჭირა ყალბი პოზიცია — უარყო ომი და დააწვა აჯანყების აფეთქებას. ეს აღარავის სჯეროდა, გარდა მოყიდული კომუნისტებისა და მათი ორგანო „ჰუმანიტესი“. ამავე დროს მე პირადათ ორჯერ მივმართე ლენინს და ტროცკის რადიოთი, მოვითხოვე ჯარების უკან დაქანება და მოლაპარაკების გამართვა; რა გსურთ, რა საკითხებია გადასაჭრელი გვაცნობეთ მაინც, ვეუბნებოდით მათ.

ეჭვს გარეშეა, მთელ ამ კამპანიაში მოახდინა შთაბეჭდილება ლენინზე და მის მომხრეებზე, რომელნიც დიდათ არ თანაუგრძნობდნენ ჩვენს საკითხში ტროცკი-სტალინს. ეს გამოჩნდა იქიდან, რომ ჯერ კიდევ ჩვენი თფილისში ყოფნის დროს გამოგზავნეს მოსალაპარაკებლათ ა. ენუქიძე და მისცეს ინსტრუქცია საქართველო-სომხეთის საზღვრების საკითხის მოწესრიგება. მაგრამ როცა ის ჩამოვიდა თფილისში — ჩვენ უკვე ქუთაისში ვიყავით და მას დახვდა ფაქტიური მდგომარეობა სრულიად შეცვლილი.

24-ს ნაშუაღამევს დაიწყო უკან დახევა. მე ვიჯექი ჩემს კაბინეტში და ყოველ წუთში შემომეკითხებოდნენ ტელეფონით რა არის გასატანი, რა ქუთაისში წასაღები. ჩვენ ვფიქრობდით სატახტო ქალაქათ გვექნება ქუთაისი და იქიდან მივაწვდით ყოველივე სამხედრო მასალას ჯარს და სურსათს მცხეთის მეზობლ ჯარს. საათის სამამდე ვაძლევდი სხვადასხვა განკარგულებას, როცა გათავდა ყველაფერი, გავედი თფილისიდან უკანასკნელი მატარებლით. ამით დაიხურა სადგურებიც. ვაგონში დამეძინა, გამომეღვიძა გზაში და დავინახე სადგური აქსტაფა; გამიკვირდა, რანდევუ იყო მცხეთა; გავაჩერებე მატარებელი, ჩამოვხტი, ვეკითხები მხლებელთ — რაშია საქმე; მათ მითხრეს — მცხეთაში არავინ შეგვხვედრია, არავითარი ნიშანი გაჩერებისა არ მოუციათ, თუმცა სადგურზე ვიკითხეთ სამხედრო უწყების სადგომი, მომიგეს რომ არავითარი უწყება იქ არ იმყოფება... ყველა მიდის გორისკენ და ჩვენც აქეთ წამოვედითო. ამ დროს გამოჩნდა დახეული ჯარის ნაწილები, სწრაფათ ფეხით მომავალნი. შევაჩერე, გამოვიკითხე. აღშფოთებულნი იყვნენ, ოფიცერი არც ერთი არ

ახლდათ, მცხეთაში არავინ შეხვედრიათ, მივდივართ იქამდის, სანამ ვინმე უფროსი შეგვხვდებაო. ახლა მივხვდი ყველაფერი, მცხეთის ფრონტი იყო მომიზნება ომის გასათავებლათ. გავსწიე გორისაკენ, აქ დამხვდა შტაბის და კვინიტაძის ვაგონები, ყველა უთავბოლოთ გაბნეულნი მის-მის კუნჭულში. არავითარი მზადება ომის გასაგრძელებლათ. — მითხრეს ხაშურის უღელ-ტეხილზე გავმაგრდებითო, მთის გზები დაკავებული გვაქვსო და სხ. ავით ვიყავი, მაინც შევჯექი ცხენზე და წავედი ამ სიმაგრეების დასათვალიერებლათ. მივედი უღელტეხილამდე, არსად არავითარი სიმაგრე, არც თხრილი, არც კაცი, არავითარი წინსწარი ზომა. ხოლო დეზერტირობა ურიცხვი; არავინ იყო მათი შემკავებელი. საჩქაროთ მოვაწყვე სამხედრო-საველე სასამართლო არა სამხედრო პირთა თავმჯდომარეობით, რამაც შეიტანა ცოტაოდენი შიში და წეს-რიგი გაქცეულ ჯარის ნაწილებში. გახდა შესაძლებლობა ერთი რაზმის გაგზავნის მომავალი ბოლშევიკების რაზმის წინააღმდეგ. ეს იყო წვეთი ზღვაში. აღმოჩნდა, რომ თფლისიდან ევაკუაციის დროს ოფიცრებს მიუტოვებიათ თავისი რაზმები, გამოუვლიათ თავ-თავიანთ ბინაზე და ცოლ-შვილი წამოუსხამთ. ყოფილა არა ჯარის, არამედ ბანდების დახვევა, გამოქცევა. ყოველივე წეს-რიგს გარეშე. რასაკვირველია ქუთაისში გაჩერებაზე და ჩვენი პლანის სისრულეში მოყვანაზე ფიქრიც კი არ შეიძლებოდა, თუმცა მაინც შევიარე და ორი დღე გავჩერდი. ნათელი იყო მთელი ჩვენი ტრადიკული ბოლო, გაუგონარი მოშლა, დაშლა. უკვე გორში დაიწყო ლაპარაკი ოფიცერთა შორის საზღვარ-გარეთ წასვლაზე და ადგენდენ წამსვლელთა სიას. ეს გავიგე ბათუმში. მე კი ისე დარწმუნებული ვიყავი რომ დახევას აქვს სტრატეგიული ხასიათი და თფლისში ისევ ჩქარა დავბრუნდებოდით, რომ წამოსვლის წინ, საღამოს, შევიარე „ერთობის“ რედაქციაში, დავსწერე და ავაწყობინე იქვე მოწოდება მცხოვრებლებისადმი, სადაც ვხსნიდი დახვევის დროებით ხასიათს და ვპირდებოდი ჩქარა დაბრუნებას. ეს ფურცელი წაიღო და გაავრცელა შ. მალლაკელიძემ.

საჭირო იყო რაიმე საომარი ბაზის გაჩენა საქართველოში და იქ გამაგრება. ვფიქრობდით აჭარა-სვანეთზე, მაგრამ გავიგეთ რომ იმ მხრიდან ბოლშევიკური ბანდები შემოსულიყვნენ ჩრდილო-კავკასიიდან და მოიწეოდნენ ქუთაისისაკენ. ამავე დროს მოსკოვის ჯარი უტევდა სოხუმის მიმართულებით. მათ რამდენიმე ყუმბარა ესროლა საფრანგეთის ესკადრის უფროსმა დიუმენილმა. ბოლოს გადავსწყვიტეთ გამაგრება რიონის მარცხენა ნაპირას — იმერეთ-გურიის ხაზზე და აქ მიცემა ბრძოლის. აქ ხალხი იყო საიმედო, შეგნებული, სურ-

სათიცი იშოვებოდა და სტრატეგიულათაჲ მისაღები იყო. ^{დავბინავ-}
დით ბათუმში. მაგრამ ეს პლანი სავსებით ჩაგვინგრია ^{ოსმალეთმა;}
უცებ მოულოდნელათ დაგვარტყა ბათუმის მხრით და ^{მთინდომს} ქა-
ლაქის დაჭერა. აღმოვჩნდით ორ ცეცხლს შუა. გაშოსავალი არ იყო,
ან შერიგება მდგომარეობასთან და ცნობა მოსკოვის ოკუპაციის, ან
საზღვარგარეთ გასვლა ნაციონალური დროშით და იქ ბრძოლის
გაგრძელება. დროს მოსაგებათ ჩვენ დავთანხმდით ბოლშევიკებთან
მოლაპარაკებაზე და ზავის პირობების გამომუშავებაზე, რის რატიფი-
კაცია უნდა მომხდარიყო ბათუმში მთავრობის მიერ. დელეგატათ გავ-
გზავნეთ გრ. ლორთქიფანიძე, მანდატით — საუბარი გააგრძელოს.
ამ ხნის განმავლობაში შედგა დამფუძნებელი კრების სხდომა. დამ-
ტკიცა ჩემ მიერ წარდგენილი სია მთავრობისა (მე არ დავსწრებევარ).
და აღგვჭურვა შესაფერი მანდატით უცხოეთში სამუშაოთ. მთავრო-
ბა გავაფართოვეთ სხვა პარტიათა მეთაურობის შემოყვანით — ნაციო-
ნალ-დემოკრატების და სოციალისტ-ფედერალისტებისა. სულ ვიქ-
ნებოდით ექვსი წევრი. მაგრამ ამ პარტიებმა უარი თქვეს და დავრ-
ჩით ოთხი წევრი, ოთხივე სოც.-დემოკრატი. ამ დროს გაჩაღდა აგი-
ტაცია ჩვენს ოპოზიციაში. გამოვიდნენ მომხრეთ მთავრობის დაშლის,
შინ დარჩენის, ბოლშევიკებთან მორიგების და სხ. იმართებოდა მა-
თი შეერთებული სხდომები, სადაც ესწრებოდნენ აგრეთვე „სხივე-
ლები“. რადგანაც ჩვენ კატეგორიულათ წინააღმდეგი ვიყავით ამ
აზრების, საიდუმლოთ გადასწყვიტეს ჩვენი დატყვევება. შესდგა
საამისო რაზმი, რასაც მეთაურობდა ერთი პირი. ერთ დღეს ვხედავ
ვაგონიდან ვიღაც საეჭვო ცხენოსანთა ბანდა მოგვიახლოვდა და აგვათ-
ვალიერ-ჩაგვათვალერა. მხოლოდ ამით დაინტერესებულმა გავიგე
სინამდვილე. მაშინვე დაუძახე სამხედრო მატარებელს ვალ. გოგუ-
აძის მეთაურობით, გავაფრთხილე და გავაჩერე ჩვენს ვაგონებთან.
ამნაირათ დაგვჭირდა ყარაული შინაურების მოსაგერებლათ. ამათ
შორის დიდ მუშაობას ეწეოდნენ ბოლშევიკები, პირდებოდნენ ყვე-
ლაფერს, ოღონდ ევროპაში არ გაგვეტანა ეს „სკანდალი“. რა დიდ
მნიშვნელობას აძლევდნენ ამ საკითხს მოსკოვში, სჩანს იქიდან, რომ
როცა ლენინმა გაიგო ჩვენი გასვლა, განაცხადა — წაგებულნი ვარ-
თო. ლენინის ინსტრუქცია გამოცხადდა გაზეთებშიაც, რომლითაც
ურჩევდა ბოლშევიკებს შეთანხმებას ჩემთან.

ბათუმში დაპატიმრებული ბოლშევიკები გავანთავისუფლეთ; მო-
ვიდნენ ჩემ ვაგონში მოსალაპარაკებლათ. საუბარი იყო მოკლე; ჩვენი
საერთო ინტერესია მხოლოდ ერთი — ბათუმის და მისი ოლქის სა-
ქართველოს საზღვრებში დარჩენა, რა გინდ წყობილება იყოს აქ:

თუ შეგიძლიათ ამ ხაზზე იმოქმედეთ, დაეხმარეთ ჩვენს ჯარებს ოს-
მალს ბათუმიდან გასარეკათ, — განუცხადე მე. ამით დავშორდით
ამავე დროს ხდება სოც.-დემ. პარტიის და მისი დეპუტატების კრებე-
ბი. მხოლოდ ეს პარტია არ გატეხილა და განაგრძობდა დგომას
ბრძოლის პოზიციაზე. ამ ბრძოლის გაგრძელება თვით იკისრეს ახა-
ლი პირობებისდაგვართ საქართველოში. ჩვენ, მთავრობას გზა დაგ-
ვილოცეს უცხოეთისაკენ. მთავრობა მაინც ფეხს ითრევდა, სამშობ-
ლოს დატოვება ადვილი არ ყოფილა. დაგვაჩქარა ერთმა გარემოე-
ბამ: აჭარიდან ტელეფონით გვითხრა ერთმა აჭარელ დეპუტატმა
(გვარი დამავიწყდა), რომ სწრაფი ნაბიჯით მოდის ქლობას კავალე-
რია, გადმოულახავს აბასთუმანის გზით აჭარის უღელ-ტეხილი და
ამბობდენ მისია გვაქვს ნოე ყორდანის მთავრობის დაჭერა ბათუმ-
შიო. მაშინვე შევკრიბეთ ცნობები და ეს ცნობა აღმოჩნდა მართა-
ლი. საჭირო იყო სიჩქარე. ბათუმის ქუჩებზე უკვე გაჩაღდა ბრძო-
ლა ჩვენს ჯარს და ოსმალს შორის, გემზე გადავედით 16 მარტს, იქ
დაგვხვდა კვინიტაძე! გაგვიკვირდა, მეგონა ბრძოლას მეთაურობდა.
მოვსთხოვე დაუყოვნებლივ გადასულიყო ნაპირას და თავის თვალით
ენახა მდგომარეობა და უფროსებთან ერთად ემოქმედნა; მართლაც
გადავიდა, რამდენიმე საათის შემდეგ დაბრუნდა, არავინ არ უნახავს,
ნაპირიდან არც დაძრულა. მისი უცხოეთში წამოსვლა მისი საკუთარი
ინიციატივით მოხდა. არავის არ დაუდგენია. საზოგადოთ, დამფუძ-
ნებელმა კრებამ მხოლოდ მთავრობა გამოგზავნა მისით და ჩვენ წა-
მოვიყვანეთ ისინი, ვინც საქმისათვის გამოგვადგებოდა და ტეხნი-
კური სამსახურის გამგენი, ყველა დანარჩენი მისით გარბოდენ.
ჩვენი ლოზუნგი იყო პირიქით — შინ დარჩენა და იქ ბრძოლის გაგ-
რძელება, პირველ-ყოვლისა, პოლიტიკურათ და ხალხის გვერდში
ამოდგომა. აგრეთვე დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმის გამომ-
გზავრება მოხდა სპეციალური დადგენილებით, როგორც ამ კრების
იურიდიული გამოხატულება მთავრობასთან ერთად სამუშაოთ. სოც.-
დემოკრატების არც ერთი ცნობილი ორგანიზატორი და მებრძოლი
თავისი ნებით არ წამოსულა. პირიქით, პარტიამ დაადგინა ბათუმში
დარჩეს თავის ალაგას ხალხთან ერთად. სწორეთ 17-ს დილით მი-
ვიდეთ ცნობა, რომ ქლობას კავალერია დაბანაკდა ბათუმის ახლოს
და მაშასადამე ყოველ საათში იყო მოსალოდნელი ჩვენი დატყვევე-
ბა, ამავ დროს საჯავახოს გზით მოახლოვდა პირველი ეშელონი წი-
თელი ჯარისა. იმავე დღეს დაიძრა ჩვენი იტალიანური გემი და გა-
მოვსწიეთ სტამბოლისაკენ.

სტამბოლში მინახულა საფრანგეთის ელჩმა შევალიემ, შემდეგ

იტალიის — ჩერუტიმ და ორივემ თავიანთი მთავრობის სახელით გად-
მომცენ მიპატიუება მათ სამშობლოში. მე ეს მივიღე კარგ ნიშნათ,
ვიფიქრე საფრანგეთის და იტალიის მთავრობები გადადგამენ ოფიცია-
ლურ ნაბიჯს მოსკოვის წინაშე ჩვენი საკითხის გამო. ვინაიდან გან-
საკუთრებულ მნიშვნელობას ვაწერდი საფრანგეთის თაოსნობას, ამი-
ტომ შევალეც მიპატიუება მივიღეთ, ჩურუტის მადლობა გა-
მოუცხადეთ. აპრილის პირველ რიცხვებში ჩავედით პარიჟში, ჩავ-
ყვავ შევალეც, სადგურზე მისვლისთანავე გული გამიტყდა, არავინ
ოფიციალური წარმომადგენელი მთავრობისა არ შეგვხვდა; შევა-
ლიეც გაოცებული იყო, თუმცა არა უთქვამს რა. ეს მივიღე გლახა
ნიშნათ, არა ოფიციალურ მიღებათ, მაშასადამე, კერძო პირებათ.
ჩვენ მაინც შეუდექით შემდეგ დასვენებისა ჩვენ საქმეს, როგორც
ჩვენი ელჩის, ისე ჩვენი ამოძრავებით. მე პირადათ მივიღე შემდეგი
ზომები: გაუკეთე მოხსენება სოციალისტურ პარტიის ც. კომიტეტს,
რომელმაც მიიღო ცნობილი რეზოლიუცია. ასეთივე მოხსენება გაუკე-
თე მეორე სოციალისტურ პარტიას, იმავე ნაყოფით. შემდეგ დავეს-
წარი მე, აკაკი და შევალეც სენატორთა კრებას. დავსწრო ასზე მეტი
სენატორი, გავაკეთეთ სამივემ მოხსენება, კრება გათავდა ისე რომ
ერთი შეკითხვაც არ ყოფილა, არც სხვა ვინმეს სიტყვა უთქვამს, არც
რეზოლიუცია მიუღიათ. ეს უკვე აშკარა საბუთი იყო იმისა, რომ საფ-
რანგეთის ოფიციალური წრეები ინტერეს არ იჩენდენ. მიუხედავათ
ამისა, ვინახულე პრეზიდენტი მილიერანი, პრემიერი არ. ბრიანი,
იმავე შედეგებით. სრული გულ-გრილობა. ამის შემდეგ წავედი
ბელგიაში, იქიდან ინგლისში ნიადაგის მოსაშინჯავათ. ბელგიაში გავა-
კეთე ორი მოხსენება სოც. პარტიის ც. კომიტეტის კრებაზე და ან-
ტვერპენის ერთ დიდ მიტინგზე; ორივემ პროტესტის რეზოლუცია გა-
მოიტანეს. ვინახულე საგარეო საქ. მინისტრი ჟასპარი, გარდა ზრდი-
ლობიანი მოპყრობისა — არაფერი. იქიდან ლონდონის ვიზა ვითხო-
ვე საელჩოში. ლონდონმა უარი მითხრა, არც კი მიშვებდა ინგლის-
ში. საკითხი იყო ნათელი, ლოიდ ჯორჯს ჩვენი ქვეყანა აღარ აინტე-
რესებდა. მე მაინც არ შეურიგდი ამ უტიფარ მოპყრობას და მუშა-
თა პარტიის გზით ვიზა მივიღე. ჩავედი, ვინახულე, პირველ ყოვლი-
სა, ერთა ლიგის დიდი მოღვაწე და ჩვენი დიდი ქომაგი ლორდ სესი-
ლი. როცა გავათავე ჩემი მოკლე მოხსენება, შემოჰქეკითხა: ახლა
რაღა გნებავთ ბატონო, საქმე გათავებულათ უნდა ჩაითვალოსო. არა-
ვითარი ინტერესი, ინტერესი გამოიჩინეს მხოლოდ მუშათა პარტი-
ის მეთაურობამ და მთხოვეს ბრაიტანის კონგრესზე დავსწრებოდი და
იქ აღგვეძრა ეს საკითხი. სესილის მიერ ასე გულ-გრილათ მიღების

შემდეგ აზრი არ ქონდა ოფიციალური პირების ნახვას, არც მიმ-
ლებდენ, კერძო გავლენიანი პირები კი ვინახულე, იმავე ნაყოფით.
გავსწიე ბრაიტანში. თარჯიმანათ მახლდა ბელგიიდან ჰოისმანსი.
გავუკეთე მოხსენება ც. კომიტეტს, მიიღეს რეზოლიუცია და წარუდ-
გინეს ყრილობას, რომელსაც ვრცელი მოხსენება გაუკეთა ამ საგან-
ზე სნოუდენის მეუღლემ. იყო რამდენიმე ბოლშევიკთაგანი ლამბე-
რის მეთაურობით, გამიხმეს-გამომიხმეს, მთხოვეს რეზოლიუციის
მოხსნა; მე უარი უთხარი რასაკვირველია. ც. კომიტეტმა რეზოლი-
უცია წარმოადგინა და მე მოვხსნა თქვა? ვერაფერი გააწყვეს კუ-
ლისებში, ვერც კრებაზე ილაპარაკეს, რეზოლიუცია მიღებულ იქნა
ერთხმათ. დავბრუნდი პარიჟში გულდაწყვეტილი. არავინ არავითარ
ინტერესს არ იჩენდა, გარდა სოციალისტებისა. არც ერთს სხვა პარ-
ტიას თანაგრძნობის რეზოლიუციაც კი არ გამოუტანია. არც ერთ
მთავრობაზე ახალგაზრდა სახელმწიფოს დაპყრობას და მოსპობას
შთაბეჭდილება არ მოუხდენია. აშკარა იყო ჩვენთვის, რომ ევროპის
საზოგადოება დაღალულია, სხვისი სატკივარი მათ არ სტკივა, არც
კი ამჩნევს მას და ცდილობს მხოლოდ ერთს — იყოს თავისთვის წყნა-
რათ, უდარდელათ. ამ დღიდან ჩემი მუშაობის ხაზი გამოვსცვალე;
დეე, სხვებმა განაგრძონ ამ წრეებში, ევროპის საზოგადოებაში,
საპრაპაგანდო მუშაობა. ჩემთვის კი მთავარი იყო ქართველი ხალხის
მებრძოლი სულისკვეთების შენახვა, მისთვის ხელისშეწყობა, იქა-
ური არა-ლეგალურ ორგანიზაციებთან დაკავშირება და მათი საშუა-
ლებით მუდმივი კონტაქტი ერთან. ეს იყო მთავარი, თუ ერი არ გატ-
ყდება, საერთაშორისო მდგომარეობა ოდესმე მის სასარგებლოთ შე-
იძლება შემობრუნდეს და ამით ისარგებლოს. მეორე მხრით, დიდ
მნიშვნელობას ვაძლევდი პოლიტიკურ ემიგრაციის მთლიანობის შე-
ნახვას. მებრძოლი აპარატების შექმნას და მათ წინამძღვრობას. აი
ეს ორი ამოცანა დავისახე მიზნათ ჩემი მუშაობისა, ხოლო ეს დაღა-
ლული და კმაყოფილი ევროპელები გადაულოცე სხვებს. მიუხედავად
ამ გადაწყვეტილებისა, მაინც მაიძულეს წავსულიყავი ჰამბურგის და
მარსელის ინტერნაციონალურ კონგრესებზე, შემდეგ კი აღარც იქ
დავდიოდი.

აქ არ შეუდგები წერას იმ ამბების შესახებ, რაც იქ მოხდა. ამაზე
ბევრი დაბეჭდილიცაა, მე დღიურებიც მიწერია, მასალა ბევრია და
ვისაც ინტერესი ექნება ამ ამბების გულდასმით გაგების — წყაროებს
ბევრს მიაგნებს...

1939 წელი.
ვანვი (საფრანგეთი).

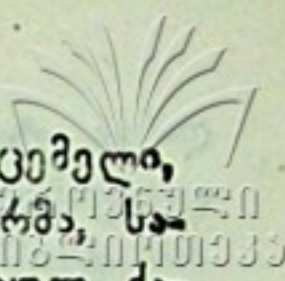
ისტორიკოსის გოლოთმვა

ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა მოგონებები ძირითადად საზღვარგარეთ არის გამოცემული და მას ჩვენი მკითხველი თითქმის არ იცნობს. ნოე ჟორდანიას მოგონებათა წიგნი — „ჩემი წარსული“ (პარიზი. 1953) ამ ხარვეზს რამდენადმე შეავსებს.

XX საუკუნის 900-იანი წლების შემდგომი საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრება მეტად თავისებური და წინააღმდეგობით სავსე იყო. ამ ხანის მოღვაწეთა დიდი ნაწილი უცხოეთში გაიხიზნა. მათ იქ პოლიტიკური ემიგრანტის უსიხარულო ცხოვრება გაატარეს. პოლიტიკური რეჟიმების, ხელისუფლებათა ხშირმა ცვლამ (რუსეთის მეფის ხელისუფლება — ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკა — საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა — საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება) ცხადია ისტორიული მოვლენებით, ისტორიული ფაქტებით უხვად დატვირთული ისტორია შეგვიქმნა. სამწუხაროდ, ეს ისტორია ჩვენს სპეციალურ ლიტერატურაში ობიექტურად, მეცნიერულად არ არის გაშუქებული. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში გაბატონებული ბიუროკრატიულ-ადმინისტრაციული სისტემა ყოველმხრივ ზღუდავდა ისტორიული აზრის თავისუფალ განვითარებას. მეოცე საუკუნის საქართველოს ისტორია ერთხაზოვან განვითარებაში არის წარმოდგენილი. ქართველი პოლიტიკური ემიგრანტები გარდასულ დღეებზე უფრო თავისუფლად მსჯელობდნენ. საზღვარგარეთ გამოცემულ ლიტერატურაში მრავალი დღემდე ჩვენთვის უცნობი ისტორიული ფაქტია მოცემული. მოვლენების მათეული შეფასება, მათი ისტორიული კონცეფციები ხშირ შემთხვევაში ჩვენთვის მისაღები და საინტერესოა. ასეთ ლიტერატურას მიეკუთვნება ქართველი ემიგრანტების დაწერილი მოგონებები. პოლიტიკურ ემიგრანტთა მიერ გამოცემული ლიტერატურის გაცნობით მდიდრდება ჩვენი ცოდნა XIX საუკუნის ნიჭურულისა და XX საუკუნის პირველი ნახევრის ისტორიაზე. ისტორია პრაქტიკული, გამოყენებითი მეცნიერებაა და ემიგრანტულ ლიტერატურაში დასმული ბევრი საკითხი თანამედროვე საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებას ეპასუხება. თანამედროვე მწვავე პოლიტიკურ საკითხებზე ფიქრი და მსჯელობა ისტორიული გამოცდილების გათვალისწინების გარეშე ყოვლად შეუძლებელია. საქართველოს ახალი ისტორიის საკვანძო საკითხებზე ქართველ პოლიტიკურ ემიგრანტთა კონცეფციები, ისტორიული პროცესების მათეული ანალიზი საქართველოს წინაშე დღეს მდგომი პრობლემების გადაჭრისას აუცილებლად გასათვალისწინებელია.

ნოე ჟორდანიას მოგონებათა წიგნი „ჩემი წარსული“ ყველა ამ თვალსაზრისით ჩვენი მკითხველისათვის საინტერესო, ისტორიკოსებისა და პოლიტიკოსებისთვის კი საჭირო თხზულებაა.

ან წიგნის ავტორი ჩვენი საუკუნის ცნობილი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე და საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე ყველაზე ძლიერი პოლიტიკური მიმდინარეობის — სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერი იყო.

პოპულარულ პოლიტიკურ მოღვაწეს მრავალი მიმდევარი და პატივისმცემელი, ასევე მრავალი მტერი და მოძულე ჰყავდა. მისი პოლიტიკური პლატფორმა, საქართველოს წარსულისა და აწმყოსადმი მისი დამოკიდებულება პატრიოტულ ძალებში, ეროვნულ პარტიებში მკვეთრად უარყოფით რეაქციებს იწვევდა. ნოე ჟორდანიას პოლიტიკურ ბიოგრაფიაში მაშინდელი საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება ასახული: ბედუქულმართი, წინააღმდეგობებით სავსე, ნატანჯი. თვითონაც არ იყო მთლიანი, ერთიანი. მთელი მისი ცხოვრება საქართველოსთვის მისი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი იდეების მორგების წარუმატებელი მცდელობა იყო. ნოე ჟორდანიას პოლიტიკურ ცხოვრებაში პოპულარობის ბევრი მწვერვალი ჰქონდა. იყო დრო როდესაც ის ქართველი ხალხის ბელადად აღიარეს. 1917 წლის 19 ნოემბერს სახაზინო თეატრში საქართველოს ეროვნული ყრილობა გაიხსნა — დიდი მნიშვნელობის ისტორიული მოვლენა, რომელიც ჩვენს ისტორიაში ღირსეულ ადგილს დაიჭერს. ყრილობის მონაწილენი ნოე ჟორდანიას, როგორც ქართველი ხალხის ბელადს, დიდი ოვაციებითა და მქუხარე ტაშით შეხვდნენ. ოპოზიციური პარტიებიც კი მას ბელადად და წინამძღოლად სახავდნენ. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ნოე ჟორდანიას ქართველი ხალხის მტრად გამოაცხადეს. 1935 წლის ივლისში თბილისის ბოლშევიკური ორგანიზაციის პარტაქტივზე ქართველი ბოლშევიკების მაშინდელმა მეთაურმა ლავრენტი ბერიამ მოხსენებაში „ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების ისტორიის საკითხისათვის“ ნოე ჟორდანიას — ამიერკავკასიის სოციალ-დემოკრატიის თავკაცის — პოლიტიკური მოღვაწეობა ძალზე უარყოფითად შეაფასა. ნ. ჟორდანიას „აშკარად ჰქადაგებდა სოციალ-იმპერიალისტურ თეზისს“, „მესამე დასის“ უმრავლესობა და ნოე ჟორდანიას პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის ოპორტუნისტულ გაგებას არ გაცილებიან და თავს მთელი ქართველი ხალხის წარმომადგენლებად სთვლიდნენ“ — ნათქვამი იყო მოხსენებაში, რომელიც ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებას საფუძვლად დაედო. სულ ახლახან ე. წ. უძრავობის ხანაში ნ. ჟორდანიას ზედმეტად ხსენებაც კი დანაშაულად ითვლებოდა. ნოე ჟორდანიას პოლიტიკურ საქმიანობას მკაცრად ეკიდებოდნენ მისი თანამედროვე ოპოზიციური ეროვნული პარტიები (სოციალისტ-ფედერალისტები, ეროვნულ-დემოკრატები), ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა დიდი უმრავლესობა. მისდამი ასეთი კრიტიკული დამოკიდებულება კარგად არის ასახული ქართულ პერიოდულ განოცემებში და ემიგრანტულ ლიტერატურაში. პატრიოტულად განწყობილი ქართველი მოღვაწეები ნოე ჟორდანიას პოლიტიკურ საქმიანობას ეროვნული პოზიციიდან აფასებდნენ და მას წარმოაჩენდნენ, როგორც ერის მოღალატეს, გამყიდველს. მისი ერთგულნი თავდაპირველად მხოლოდ მისი პარტიული ამხანაგები იყვნენ. შენდევ, როცა ქართველმა ხალხმა შექმნა საქართველოს დემოკრატიული დამოუკიდებელი რესპუბლიკა და ამ საქმემ დადებითად წარმოაჩინა ნოე ჟორდანია, მისდამი დამოკიდებულება რამდენადმე შეიცვალა. ენიგრაციაში მისი ადრინდელი ოპონენტების ერთი ნაწილი მოლბა, მისდამი კეთილად განეწყობა (მაგ., ნიხ. წერეთელი და სხვ.), სხვანი შეურიგებლები აღმოჩნდნენ (რ. გაბაშვილი, გ. კვინიტაძე, ალ. ასათიანი და სხვ.).

„ჩემი წარსულის“ ავტორი მოგვითხრობს იმაზე, თუ როგორ გაეცნო მარქსის მოძღვრებას და როგორ ცდილობდა მარქსიზმი ეროვნული საკითხისათვის დაეხლოვებინა. ყველგან ეძებდა ის ამ საკითხზე პასუხს, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია. XIX საუკუნის მიწურულში ნ. ჟორდანიამ გამოაცხადა „მესამე დასის“ პარტიულ დოკუმენტში „ერისა და თითოეული პირის თავისუფლება“ (ნ. ჟორ-

დანია. ტ. I. ტფილისი, 1920. გვ. 71). ქართველ სოციალ-დემოკრატთა 1893 წლის თბილისის კონფერენციაზე მოხდა „შეხეთქა“, რომელმაც „მიიღო ნაციონალური ფორმა“ („ჩემი წარსული“. გვ. 25). შემდეგ კი ქართულმა სოციალ-დემოკრატებმა კარგა ხნით დათმო ეროვნული პოზიციები და კრიქაში ჩაუდგა ქართულ ეროვნულ პარტიებს, ქართველ საზოგადო მოღვაწეებს, რომლებიც ერის გამოსნისათვის იბრძოდნენ.

1904 წელს, აპრილში, საზღვარგარეთ, ქართველ რევოლუციონერთა პირველ კონფერენციაზე, რომელიც გაზეთმა „საქართველომ“ წარმოადგინა, ნ. ჟორდანიამ სხვა ქართველ სოციალ-დემოკრატებთან ერთად განაცხადა, რომ ასეთი კონფერენცია მისთვის, როგორც სოციალისტისათვის მიუღებელია. სოციალ-დემოკრატებმა კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობაზე უარი თქვეს. სოციალ-დემოკრატთა ასეთ საქციელს ნ. ჟორდანიამ იმით ხსნის, რომ მათთვის ყველა კლასს და წოდებას შორის „საერთო ნიადაგის“ თეორია მიუღებელი იყო. როგორც კონფერენციის ოქმებიდან ჩანს, სოციალ-დემოკრატებმა „საბაბი მოიღეს“, თუ ისინი წინათ იყვნენ ქართველი სოციალ-დემოკრატები, ესლა გახდნენ რუსეთის სოციალ-დემოკრატული პარტიის წევრები და მათ ყველაფერი ეროვნული დაკარგეს“. („ოქმები ქართველ რევოლუციონერთა პირველი კონფერენციისა“. პარიზი. 1904. გვ. 3).

ნ. ჟორდანიამ და მისი პარტია, ყოველ შემთხვევაში მისი უდიდესი ნაწილი წლების მანძილზე დაუნდობლად ებრძოდა ე. წ. „ნაციონალისტებს“, ქართული ეროვნული საქმის მესვეურებს. ამ ბრძოლაში საოცრება ის იყო, რომ იგი 1918 წლის 26 მაისით დამთავრდა. ამ დღეს საქართველოს ეროვნული საბჭოს სხდომაზე მთელი ერის წინაშე ნოე ჟორდანიამ „საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი“ გამოაცხადა. მან პოლიტიკური ნოღვაწეობის რთული გზა განვლო. მთელი ცხოვრება ის ქართველ მოღვაწეთა მთელ თაობას უპირისპირდებოდა და ბოლოს მათი მიზნების განხორციელებისათვის ყველაზე აქტიურად იბრძოდა.

მოგონებათა წიგნში ნ. ჟორდანიამ ბევრს წერს ეროვნულ საკითხზე. შეიძლება გვეჩვენება, მაგრამ გვგონია, რომ ეს შემდგომი ისტორიული მოვლენების გავლენით არის დაწერილი. მოგონებათა ავტორებს ეს ემართებათ, რადგანაც მათ შემდგომი ცხოვრების განვლილ გზაზე დაგროვილი გამოცდილება წარსულზე გადააქვთ.

ცალკე უნდა შევეხოთ ნოე ჟორდანიასა და ილია ჭავჭავაძის ურთიერთობას. ნ. ჟორდანიასთვის ილია ჭავჭავაძე ძველი, დრომოქმული ფეოდალური ურთიერთობის განსახიერება იყო; მისი აზრით ქართველი ხალხისათვის მთავარი სოციალური საკითხები იყო, ხოლო ეროვნული საკითხი ილია ჭავჭავაძისა და სხვა „ნაციონალისტების“ მოგონილი იყო. მისი ბრძოლა ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ ისე შორს წავიდა, რომ უნდა ვიფიქროთ მან და სხვა ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა დიდი ქართველის მკვლელობა იდეურად შეამზადეს. გაივლის წლები და ნ. ჟორდანიამ ილიაზე იტყვის: მისი „ნაციონალური იდეა გაყენილი იყო სოციალური იდეით. მისთვის ერის აღორძინება ნიშნავდა ხალხის აღორძინებას“ („გუშაგი“. № 14. გვ. 54). მაგრამ იქვე კვლავ იმეორებდა იმას, რომ ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებრივი საქმიანობა (სათავადაზნაურო ბანკის შექმნა და სხვა) ვიწრო კლასობრივი მოღვაწეობა უფრო იყო, ვიდრე დიდი ეროვნული საქმე.

ნოე ჟორდანიას მოგონებათა წიგნში ბევრი საუბარია ქართულ მენშევიზმზე. ეს საკითხი — ქართული მენშევიზმის ისტორია — შეუსწავლელია. ქართული საბჭოთა ისტორიული მეცნიერება სხვა პარტიების, ე. წ. არაპროლეტარული პარტიების, ისტორიას მეცნიერული კვლევის ობიექტად არ სცნობდა. ამას ემატებო-

და ქართველი სოციალ-დემოკრატების უარყოფითი დანაკიდებულება ქართული ეროვნული საკითხისადმი, რაც საკითხის შესწავლის ხალისს უკარგავდა ქართველ ისტორიკოსებს. დიდი იყო სოციალ-დემოკრატის გავლენა საქართველოში. მისი წლები, როცა ამ პარტიაში 60 — 80 ათასი წევრი შედიოდა. სოციალ-დემოკრატის ვერ უმკლავდებოდნენ პატრიოტულად განწყობილი ძალები, ცნობილი ქართველი საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწენი. რევოლუციისადმი დამოკიდებულებაში ბოლშევიკებისაგან განსხვავებით მენშევიკური პარტია ტოტალიტარული არ იყო (ნ. ბერდიაევი).

როდესაც საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის, დამოუკიდებლობის მოპოვების საკითხი დღის წესრიგში დადგა, წაშინ ეროვნულმა პარტიებმა ნოე ჟორდანიას და ქართველ მენშევიკებს მიმართეს. ამ ძლიერი პოლიტიკური მიმართულების გარეშე ეს ვერ გადაწყდებოდა. ნ. ჟორდანიას წერს, რომ პირველი მსოფლიო ონის დროს ის პირადად იზიარებდა საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეას, („ჩემი წარსული“ გვ. 68-69). ეს სხვა წყაროებითაც დასტურდება. მენშევიკებმა არ დააყოვნეს და საქართველოსათვის დამოუკიდებლობის მოპოვება პარტიის დღის წესრიგში დასვეს. 1917 წლის თებერვალში სოფელ ჯონჯუეთში (გურიაშია) მენშევიკების პარტიულმა კონფერენციამ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას მხარი დაუჭირა. ნ. ჟორდანიას ფრთხილი, წინდახედული, გამოცდილი პოლიტიკური მოღვაწე იყო. სწორედ ასეთი, მოქნილი პოლიტიკის შედეგი იყო ის, რომ 1918 წლის 26 მაისის აქტი უსისხლოდ გატარდა. ნოე ჟორდანიას ქართული სახელმწიფოს მშენებლობის საქმეს სათავეში ჩაუდგა. თუ ის ადრე სასტიკად ილაშქრებდა ქართული ეროვნული სკოლის წინააღმდეგ და წერდა, რომ „ჩვენი ნაციონალისტები მეცადინეობენ, რომ ეროვნული სკოლები გადააქციონ ნაციონალიზმის ბუდედ“ („ძველი და ახალი“, გაზ. „ჩვენი ცხოვრება“, 1911. № 13). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის წლებში ის ქართული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებისა და სკოლისა და სახელმწიფოს წართვა-გამგეობის გაეროვნულების პოლიტიკის გამტარებელია. ნ. ჟორდანიას წერს, რომ „საერთო ნიადაგის“ თეორიის გამო გავუდექი საქართველოს გამოსხნისათვის მებრძოლ ძალებსო, 1918-1921 წწ. კი უკვე მის პოლიტიკაში „ყველა ნაბიჯი იზომებოდა და იქვინთებოდა ნაციონალური მომენტით, მას დაემორჩილა ყველა კლასი და წოდება“. ქართველმა წემამულებმა აგრარული რეფორმის წინააღმდეგ, როცა მათი პრივილეგიები შეიკვეცა, ბრძოლის დროშა არ აღმართეს („ჩემი წარსული“ გვ. 101). ქართველი თავად-აზნაურობა რეფორმის წინააღმდეგ რომ არ გამოვიდა, ამაში მენშევიკების დამსახურება ყველაზე ნაკლებია. აქვე უნდა ვთქვათ, რომ ეროვნულ პარტიათა თითქმის ყველა წარმომადგენელი ამ რეფორმის, ჩემის აზრით, დროულისა და პროგრესულის, წინააღმდეგი იყო.

წიგნში საინტერესოდ არის გადმოცემული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორია. სამართლიანად არის ლაპარაკი იმის თაობაზე, რომ მაშინდელ ჩვენს საზოგადოებას სახელმწიფო მართვა-განგეობის დაბალი კულტურა ჰქონდა; სახელმწიფოს მართვის დაკარგული ტრადიციების აღდგენას დრო სჭირდებოდა. ქართული სახელმწიფოს მშენებლობას ბევრით უშლიდა ხელს მენშევიკების იდეოლოგია. ცხადია, სახელმწიფოს აღმშენებლობას ნაკლი ბევრი ჰქონდა, მაგრამ დადებითი უფრო მეტი იყო.

ნოე ჟორდანიას თავის თავგადასავალს ბევრად უფრო ლამაზად მოგვითხრობს, ვიდრე სინამდვილეში იქნებოდა. ჩვენ ან პერიოდის საქართველოს ისტორია ძალზე ცუდად გვაქვს შესწავლილი. „მოგონებათა წლების“ გადასახედიდან ყველა

ადამიანს თავისი წარსული გაცილებით ლამაზად, კარგად, დალაგებულად ეჩვენება, ვიდრე სინამდვილეში იყო. ადამიანი მოგონებებს სუბიექტურად წერს, ნუ დავძრახავთ. მემუარები ისეთი თხზულებაა, სადაც წარსულზე თხრობა ადამიანის ინდივიდუალურ აღქმაზეა დამოკიდებული. ამ აღქმას კი განსაზღვრავს ავტორის პოლიტიკური და პირადი მისწრაფებანი. ავტორის სუბიექტივიზმი მოგონებების უპირველესი ნიშან-თვისებაა.

ჩვენი მკითხველი ალბათ მალე მიიღებს სხვა ქართველი პოლიტიკური ემიგრანტების მოგონებათა წიგნებს. მაშინ ვნახავთ, თუ ერთდამავე ისტორიულ ნოვლებზე, ისტორიულ ფაქტებზე, როგორ დიამეტრალურად საწინააღმდეგო შეხედულებები არსებობს. წარსულის ობიექტური სურათი მხოლოდ მეცნიერული კვლევის შედეგად შეიძლება შეიქმნას და ასეთი მეცნიერული შესწავლა საქართველოს ისტორიის ამ მეტად საინტერესო ხანისა კი მხოლოდ ახლა იწყება. მხოლოდ ჩაღრმავებული ისტორიული კვლევის შედეგად შეგვიძლია შევქმნათ გამართული, მეცნიერულად დასაბუთებული კონცეფციები.

ნოე ჟორდანიას მოგონებათა წიგნის გამოსვლამ ქართველ ემიგრანტთა შორის ერთგვაროვანი რეაქცია არ გამოიწვია. მთელი რიგი ავტორები (რ. გაბაშვილი, ვ. კვინიტაძე და სხვები) მეტად მწვავედ აკრიტიკებდნენ ამ წიგნს. წიგნის მრავალი ნაკლი ადვილად დასანახია. ზოგჯერ გაოცებასაც კი იწვევს ასეთი შეცდომები. 1921 წლის თებერვალში საქართველოს რესპუბლიკის ჯარმა შენობებს ვერ გაუძლო და უკან დაიხია. დასავლეთ საქართველოსაკენ გაეშურა. მთავრობაც გაემგზავრა. ნ. ჟორდანია წერს, რომ თბილისიდან წასვლის შემდეგ „ვაგონში დაშვინა. გამომეღვიძა გზაში და დავინახე სადგური აქსტაფა“ (?) გვ. 124). მისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგენი ამ და მსგავს სხვა შეცდომებს სხვადასხვა მიზეზებით ხსნიდნენ. თითქმის სამოცდაათი წელია ნოე ჟორდანიას თხზულებანი საქართველოში არ გამოსულა. ამ წიგნით მკითხველი გაეცნობა გამორჩეული პოლიტიკური მოღვაწის ბიოგრაფიას და იმ ეპოქას, მღელვარე პოლიტიკური ცხოვრების ისტორიას, რომელსაც ჩვენი ისტორიული მეცნიერება წარსულში გვერდს უვლიდა.

უშანგი სიღამონიძე.

სარჩევი

შიხეილ წერეთელი. ნოე ქორდანია	5
ჩეძი წარსული	9
უშანგი სიღამონიძე. ისტორიკოსის ბოლოთქმა	133

ქართული
ბიბლიოთეკა

НОЭ НИКОЛАЕВИЧ ЖОРДАНИЯ

Мое прошлое

(Воспоминания)

(На грузинском языке)

Издательство Общества Руставели «Саранги»
Тбилиси, Руставели, 37
1990

რედაქტორი ა. გომართელი
გამომცემლობის რედაქტორი მ. რამიშვილი
მხატვარი დ. გრიგოლია
მხატვრული რედაქტორი ლ. ღვინჯილია
ტექნიკური რედაქტორი მ. ანუაშვილი
კორექტორი რ. სირაძე

გადაეცა წარმოებას 10.02.90. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 10.03.90. საბეჭდი
ქაღალდი № 1 60×84¹/₁₆. გარნიტური ვენა. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 7,9 პირ.
საღ.-გატ. 8,14 სააღრ.-საგამომც. თაბახი 7,8. ტირაჟი 80 000, შეკვ. № 1340.

ფასი 4 მან.

რუსთაველის საზოგადოების გამომცემლობა
„სარანგი“
თბილისი, რუსთაველის, 37.
1990

საქართველოს სსრ ბეჭდვითი სიტყვის სახელმწიფო კომიტეტის
ქუთაისის პოლიგრაფიული საწარმოო გაერთიანება
ქ. ქუთაისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 33.

Кутаисское полиграфическое производственное объединение
Государственного комитета по печати Грузинской ССР
г. Кутаиси, пр. И. Чавчавадзе, 33.

ი 186 / 869

ჩვენი საუკუნის ცნობილი ქართველი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწის ნოე უორდანიას (1868—1953) მოგონებათა წიგნი „ჩემი წარსული“ პირველად პარიზში გამოვიდა 1953 წელს. შემდეგ ის რუსულადაც გამოსცეს ამერიკაში.

წინამდებარე წიგნს ქართველი მკითხველი არ იცნობს. მასში კარგად ჩანს, საქართველოს მდებარე პოლიტიკური ცხოვრება, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მოწყობის ძირითადი ეტაპები. ეს წიგნი ქართულ მემუარულ ლიტერატურაში ღირსეულ ადგილს დაიჭერს; ის დაინტერესებს მკითხველთა ფართო წრეებს.